

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**19. VE 20. YÜZYILLARDA
ALMANYADA VE TÜRKİYEDE YAPILAN DİLBİLİMSEL
ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
HATİCE PEKDAŞ**

Enstitü Anabilim Dalı : Alman Dili Ve Edebiyatı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Recep Akay

ARALIK 2018

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**19. VE 20. YÜZYILLARDA
ALMANYADA VE TÜRKİYEDE YAPILAN DİLBİLİMSEL
ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
HATİCE PEKDAŞ

Enstitü Anabilim Dalı : Alman Dili ve Edebiyatı

“Bu tez 04/12./2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Recep Akın	Olumlu	
Prof. Dr. Arif Umal	Olumlu	
Prof. Dr. İmran KARABAĞ	Olumlu	

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Hatice PEKDAŞ		
Öğrenci Numarası	:	1060Y14001		
Enstitü Anabilim Dalı	:	Alman Dili ve Edebiyatı		
Enstitü Bilim Dalı	:	Alman Dili ve Edebiyatı		
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS	☐ DOKTORA	
Tezin Başlığı	:	19. ve 20. Yüzyıllar'da Almanya'da ve Türkiye'de yapılan dilbilimsel çalışmalar üzerine bir inceleme		
Benzerlik Oranı	:	%2		

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

10/12/2018

Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

04/12/2018

Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı:

Tarih:

İmza:

Prof. Dr. Recep Akay

10.12.2018

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasının her aşamasında desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Recep AKAY' a değerli katkı ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca bütün süreç boyunca her anlamda yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarım Burcu YALÇIN ve Gurbet KARAYİĞİT'e teşekkürü bir borç bilirim.

Hatice PEKDAŞ

25.05.2018

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ.....	iv
ŞEKİL LİSTESİ.....	v
ÖZET	vi
SUMMARY.....	vii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1: DİL, DİLBİLİM, DİLBİLİM TARİHİ.....	7
---	----------

1.1. Dil Nedir?.....	7
1.2. Dilbilim Nedir?.....	8
1.3. Dilbilim Tarihi.....	9
1.3.1. Ferdinand De Saussure.....	11
1.3.2. Noam Chomsky.....	14
1.4. Almanya’da Dilbilimin Gelişimi.....	16
1.5. Türkiye’de Dilbilimin Gelişimi.....	21

BÖLÜM 2: 19. VE 20. YY’DA ALMANYA’ DA VE TÜRKİYE’DE SÖZLÜKBİLİM ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	24
--	-----------

2.1. Sözlükbilim Nedir?.....	24
2.2. Grimm Kardeşler: Deutsches Wörterbuch.....	27
2.3. Hasan Eren: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.....	29
2.4. ‘(Deutsches Wörterbuch) Almanca Sözlük’ ve ‘Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğünde’ Sözcüklerin Etimolojik İncelenmesi.....	32

BÖLÜM 3: 19. VE 20. YY’ DA ALMANYADA VE TÜRKİYEDE DİLBİLGİSİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	35
---	-----------

3.1. Dilbilgisi Nedir?.....	35
3.2. Herman Paul’ün Dilbilgisi Üzerine Yaptığı Çalışmalar	39
3.3. Tahsin Banguoğlu’nun Dilbilgisi Üzerine Yaptığı Çalışmalar	42
3.4. Sözcük Yapısı Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	43
3.5. Basit Cümlelerde Yapı Kavramı.....	45

BÖLÜM 4: 20. YY DA ALMANYADA VE TÜRKİYEDE ANLAMBİLİM ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	51
---	-----------

4.1. Anlambilim Nedir?.....	51
4.2. Manfred Bierwisch’ in Anlambilime Yönelik Görüşleri.....	55
4.3. Doğan Naci Aksan’ın Anlambilime Yönelik Görüşleri.....	55
4.4. Sözcükte Anlam Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	56
4.5. Cümlede Anlam Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	61
4.6. Aksan ve Bierwisch’in Çalışmalarında Anlam ve Sözdizimi Bağıntısı.....	65

BÖLÜM 5: 20. YY DA ALMANYADA VE TÜRKİYEDE BİLDİRİŞİM ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....69

5. 1. Bildirişim Nedir?.....	69
5.2. Karl Bühler'in Bildirişim Üzerine Yaptığı Çalışmalar	73
5.3. Özcan Başkan 'ın Bildirişim Üzerine Yaptığı Çalışmalar.....	75
5.4. Organon modeli ve Bildirim Düzeni.....	76

BÖLÜM 6: 20. YY DA ALMANYADA VE TÜRKİYEDE DİL EDİMİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....82

6.1. Dil Edimi Nedir?.....	82
6.2. Konrad Ehlich'in Edim Bilim Üzerine Yaptığı Çalışmalar	85
6.3. Ahmet Kocaman'ın Edim Bilim Üzerine Yaptığı Çalışmalar	88
6.4. İşlevsel edimbilimde alanlar ve yöntemler.....	90
6.5. Edimbilim ve Anlambilim İlişkisi	92

SONUÇ.....94

KAYNAKÇA.....101

ÖZGEÇMİŞ.....104

KISALTMALAR

Yy : Yüzyıl

M.ö. : Milattan önce

Dep. : Department

DW : Deutsches Wörterbuch

TDES : Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Akrabalık isimlerinde anlam değerleri	58
Tablo 2 : Bazı Türkçe Deyimlerin Almancada Karşılıkları ve Anlamları.....	60
Tablo 3 : Anlam Değerleri.....	66
Tablo 4 : Söz döngüsü- Diyalog	86
Tablo 5 : Bühler ve Ehlich' in alanlar ve yöntemler modeli.....	91
Tablo 6 : Anlambilim ve Edimbilim.....	93

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1 :Gösterilen Gösteren İlişkisi.....	12
Şekil 2 : Ardışık Olgular ve Süremdeş Olgular Ekseni	14
Şekil 3 : Dil Yetisi.....	14
Şekil 4 : Parçacıklar Şeması.....	39
Şekil 5 : “Kör topal” Kelimesinin Anlam Değerleri.....	60
Şekil 6 : Jakobson’ ın Bildirişim Modeli.....	69
Şekil 7 : Koszyk ve Pruys Bildirişim Modeli.....	72
Şekil 8 : Bühler’in Nesne Araç ve Kişi Bağıntısı.....	77
Şekil 9 : Bühler’in Bildirişim Modeli.....	78
Şekil 10: Bildirim Düzeni.....	79

Tezin Başlığı: 19. ve 20. Yüzyıllarda Almanya’da ve Türkiye’de Yapılan Dilbilimsel Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme	
Tezin Yazarı: Hatice PEKDAŞ	Danışman: Prof. Dr. Recep AKAY
Kabul Tarihi: 25.04.2016	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım)+ 104 (tez)
Anabilimdalı: Alman Dili ve Edebiyatı	
Dili en genel hatlarıyla bir kurallar dizgesi şeklinde tanımlayacak olursak; bu kurallar dizgesinin yapısı, anlamı, kişiler arasında iletişimi sağlamadaki rolü gibi birçok özelliğini bilimsel çerçevede hem kuramsal hem de uygulamalı olarak inceleyen bilim dalına dilbilim denir. 19.-20. yüzyıllar ise dilbilim tarihinde çok önemli gelişmelerin gerçekleştiği bir dönemi kapsar. Sözelimi 19. yüzyılda tarihsel ve karşılaştırmalı inceleme yöntemi geliştirilir ve bu yöntemle birçok dil karşılaştırılarak günümüz Hint-Avrupa dil ailelerinin temeli atılmış olur. 20. Yüzyılda ise Saussure’ün çalışmalarının temel olarak alındığı modern dilbilim kavramı açığa çıkar. Bu çalışmanın amacı 19. ve 20. Yüzyıllarda Almanya ve Türkiye’de yapılan dilbilimsel çalışmaları irdelleyerek dilbilimin her iki ülkede de geldiği konumu saptamak, Alman ve Türk dillerinin incelenmelerindeki ortak yönleri bularak dilbilimsel çalışmaların genel geçer niteliğini bir kez daha ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Almanya da ve Türkiye de yapılan dilbilimsel çalışmalar Sözlükbilim, Anlambilim, Edimbilim, Dilbilgisi ve Bildirişim başlıkları altında bölümler halinde irdelenir ve her başlık altında birisi Alman, diğeri Türk iki kuramcının çalışmalarına yer verilir. Bu çalışmaların birbirleriyle ortak ya da benzer yönleri yukarıda bahsedilen amaç doğrultusunda ele alınır.	
Anahtar Kelimeler: Dilbilim, sözlükbilim, anlambilim, edimbilim, bildirişim	

Title of the Thesis: A Research on Linguistic Studies in Germany and Turkey in 19th and 20th Centuries

Author: Hatice PEKDAŞ

Supervisor: Professor Recep AKAY

Date: 25.04.2016

Nu. of pages: vii(pre text)+104 (main body)

Dep.: German Language and Literature

Linguistic is the branch of science that examines many features of language such as its role in ensuring communication between people as well as the structure and meaning of the system of rules, by which we can define language in general terms, both theoretically and also practically in a scientific framework. The 19th and 20th centuries, on the other hand, span a very important era during which significant developments took place in the history of linguistics. To name just a few, the historical and comparative examination method was developed in 19th century which helped comparing many languages and laid the foundations of Indo-European languages. In 20th century, the modern linguistics notion started to emerge in which the works of Saussure were taken as basis.

This study aims at identifying the level that linguistics have reached in both countries by examining the linguistic studies that were performed in Germany and Turkey in 19th and 20th centuries and also revealing the universal characteristics of linguistic studies by finding the common points of examination on German and Turkish languages. In this context, the linguistics studies in Germany and Turkey are discussed under the sections titled Lexicology, Semantics, Pragmatics, Grammar and Communication and the studies of one German and one Turkish theorist are reviewed under each section. The common or similar aspects of these two studies are discussed in the light of the abovementioned objective.

Keywords: Linguistic, Lexicology, Semantics, Pragmatics, Communication

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, dilbilim tarihinde bahsi geçen döneme genel hatlarıyla göz gezdirilerek yapılan dilbilimsel çalışmalara bir ışık tutulması hedeflenir. Aynı doğrultuda ve çalışmanın kapsamı çerçevesinde ‘dil’ kavramının tarihi serüveni hakkında da fikir sahibi olmak mümkündür. Bu bağlamda öncelikle bu çalışmanın konusu niteliğinde olan ‘dil’ ve ‘dilbilim’ kavramlarına ve bu kavramların araştırılmasının önemine değinmek gereklidir.

Çalışmanın Konusu

Dilbilim ‘dil’ ile bilim sözcüklerinin bir araya gelmesi sonucu oluşmuş birleşik bir kelimedir. Bu kelimeye bakıldığında tek bir dilin mi yoksa bütün dillerin mi kastedildiği sorusu ile karşılaşılır. Bu soruya verilebilecek en iyi yanıt ise dilbilimin inceleme sürecinin aşamalı olarak ilerlediğiyle ilgilidir. Buradaki ilk aşamada tek bir dil ve bu dile özgü görüngüler ele alınabilir. Her şeyden önce dilin insanlığa özgü bir görüngü olduğu unutulmamalıdır. Bu görüngünün çıkış noktası ise dillerin tek tek ele alınması ile bulunabilir. Böylece diller arasında bir bağ kurmak ve dile özgü evrensel bir kurallar dizisi saptamak mümkün olur.

Dilbilim kavramını oluşturan parçalardan ilki olan dil, aşağıda da bahsedeceğimiz üzere insanın duygu ve düşüncelerini aktarma istencinden doğmuş bir zorunluluktur. Dilin bu tanımı dilbilim araştırmacılarını insan bilimleri ile dilbilim arasında bir köprü oluşturmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda dil insan davranışının bir ürünü olarak değerlendirilir ve dilin fonksiyonları toplumbilim, ruh bilim gibi alanlarla birlikte açıklanmaya çalışılır. Böylece dil bütün insanların ortak bir paydasını meydana getirir.

Bildiği bir şeyi dile döken bir konuşmacı bildiği bu şeyin doğru olup olmadığını sezgileriyle kavrayabilir. Bunu ‘bilmek’ eylemiyle ifade ederken de yan cümle kalıplarına başvurur. ‘Yarın kar yağacağını biliyorum.’ cümlesi anlamlı bir cümledir, ancak ‘Yarın kar yağıp yağmayacağını biliyorum’ cümlesi anlamsızdır. ‘Bilmiyorum yarın kar yağıp yağmayacağını’ ifadesi ise anlamca okunabilir, ancak bu cümle dilbilgisi açısından yanlıştır. Bu cümlelere bakarak karın yağıp yağmayacağı konusunda

hiçbir bilgi sahibi olunmadan, cümlelerin doğruluğu ve anlamlılığı ya da neyin anlamlı ve doğru olduğu veya neyin doğru olmadığı konusunda sezgisel olarak yargıda bulunulabilir. Bu sezgisel bilgi kişinin bilgi ediniminde çok önemli bir rol oynar. Sözelimi herkes ‘masa’ kelimesinin ne anlama geldiğini bildiğini sanır, ancak bir kişinin aniden masanın anlamının ne olduğunu sorması durumunda, çoğunlukla başka kelimelerle karşılaştırma yapılarak cevap verilir. ‘Masa’ kavramının başka kavramlarla tanımlanması, tabi ki somut masa ile örtüşmez. Bu sadece kişinin bilincinde bulunan masa taslağının bir karşılığıdır ve somut masa kavramı ile bu masa taslağı birbirleriyle örtüştüğü zaman ancak masa kavramı tanımlanabilir. Ancak bir kişinin bilincinde bulunan masa kavramı ile diğer kişilerin bilinçlerinde bulunan masa kavramının aynı olması anlaşmanın mümkün olabilmesi açısından zorunludur.

Soluduğumuz hava gibi kendine özgü tek bir anlamları olan, yoruma açık olmayan bilgi çeşitleri de vardır. Bu bilgiler üzerinde çok düşünmeden ya da düşünmek zorunda kalmadan onların ne oldukları veya nasıl oldukları hakkında basitçe bilgi sahibi olunabilir ya da bilgi sahibi olduğuna inanılabilir. Ayrıca temelinde yetenek bulunan bilgiler de mevcuttur. Sözelimi bir metni yazarken kişinin sadece dile hakim olması yeterli değildir, aynı zamanda bu kişinin metinde kullanması gereken yazı işaretlerini de çok iyi bilmesi gerekir. Bu yazı işaretlerini bilme yeteneği sadece edimle bağlantılı değildir, bununla birlikte büyük bir ölçüde kuralları bilmeyi sağlayan eğitim de gereklidir. Türkçe ve Almanca dillerinden yola çıkarsak, bu dillerin ediminde, cümlelerin büyük harfle başladığı ve bu doğrultuda cümle kavramının ne olduğu, Türkçe de özel isimlerin, Almanca da da bütün isimlerin büyük harfle başladığı ve yine böylece isim kavramının ne olduğu gibi bilgilerin öğrenilmesi gereklidir. Aslında doğru yazmayı öğrenmekle hesap yapmak çok da farklı şeyler değildir. Her ikisinde de işaretler ve kurallar ve ayrıca bu kuralları ve işaretleri bilen ve bilinmeyene aracılık etmesi için görevlendiren birisi ya da birileri vardır. Burada unutulmaması gereken şey, bu sembol ve işaretlerle bağdaşan ve bunlar aracılığıyla ifade edilmesini sağlayan mantıksal kurulumların zaten insan beyninde mevcut olması gerektiğidir.

‘Bilim’ kavramına dair sorulması gereken bir başka soru da bilimsel yöntemler ışığında elde edilen bilgiyi özel kılan şeyin ne olduğu sorusudur. Bilimsel bilgiyi açığa çıkarmak için kullanılan yöntemlerin niteliği aslında bu sorunun cevabını da içinde barındırır.

Çalışmanın Önemi

Bilimin kullandığı en önemli yöntem, her şeyden önce bilinmeyen şeyin ne olduğuna dair sorular yöneltmesi ve zaten hâlihazırda mevcut olan bilgiyi sorulan sorulara cevaplar vererek genişletmesidir. Bu sorulardan birçoğu ‘nasıl’, ‘niçin’ gibi soru kelimeleriyle başlar.

Dile yönelik sorulara cevap arayan ve her cevap doğrultusunda yeni sorular arayışına giren bilim dalına dilbilim denir. Dilbilim yukarıda da yer verilen bilimsel yöntemleri kullanarak dili inceler. Ayrıca bu bilimsel yöntemlerin dışında dilbilimin kendisine özgü dili inceleme yöntemleri de mevcuttur. Bu yöntemlerden birisi olan art zamanlı yöntem dilin gelişimindeki evreleri tarihsel sıralamayla ele alarak dilin bugünkü konumuna nasıl geldiğini bulmaya çalışır. Daha ziyade 19. yüzyılda kullanılan bu yöntem dillerin kökenine yönelik bir çalışmadır. Ayrıca farklı dillerle karşılaştırmalı olarak dili inceleyerek, dillerin ortak kökeninin bulunup bulunmadığını ortaya çıkarmayı amaçlar. Bu yöntemin bugünkü dil ailelerinin oluşumunda önemli katkıları olmuştur.

20. yüzyılda diğer bir inceleme yöntemi de Saussure ile birlikte adı anılan eşzamanlı yöntemdir. Dilin tarihsel sürecinden tamamen soyutlanması gerektiğini savunan bu yöntem, dilin o andaki durumu ile ilgilenir. Bu anlayışa göre yapılan incelemelerde dildeki birimler tek tek ele alınmaz, bunun yerine dilin dizgesel bir bütün olduğu ve bu bütünlük içinde birimler arasındaki bağlantıların incelenmesi gerektiği ileri sürülür. Saussure bu bağlantıları yatay ve düşey eksen çerçevesinde inceler. Yatay ilişkiler bir cümlelerin oluşumunda yer alan öğelerin sıralamasını ele alırken, düşey ilişkiler bu öğelerin kelime yapıları ile ilgilenir. Bu temelden yola çıkan yapısalcılık, dili tamamen biçime göre değerlendirmiş ve dilin sadece birbiri ardına sıralanmış öğeler bütünü olduğu yargısında bulunur.

Bu çalışmada dilbilgisi üzerine yapılan incelemelerde de görülebileceği üzere, Saussure ve yapısalcılığın öne sürdüğü bu yöntem bütün dillerde kullanılabilen genel geçer bir niteliktedir. Dilbilgisi, dilin biçimsel özelliklerini ses yapısından başlayıp cümle yapısına oradan da metin kavramına kadar en genel hatlarıyla ele alarak biçime yönelik incelemelerin genel bir ifadesi durumundadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bütün bu bilgiler eşliğinde Türkçe ve Almanca üzerine yapılan dilbilgisel çalışmalar, öncelikle dilin sözcük yapısı üzerinde dururlar. Her ne kadar Almanca ve Türkçe de sözcükler çok farklı yöntemlerle oluşturulsa da yapılan incelemelerin ve ulaşılan sonuçların bütünsel bir niteliği vardır. Sözelimi Türkçe sondan eklemeli bir dildir ve bu dildeki sözcükler herhangi bir kelime köküne yapım ya da çekim eklerinin gelmesi sonucu oluşurlar. Almanca da ise durum çok daha farklıdır. Ancak iki dil arasındaki bu farklılıklar, inceleme yöntemlerini değiştirmemiş, sadece bazı ekleme veya çıkarmalarla ele aldığı dile uyum sağlamıştır.

Bu dillerdeki cümle yapıları ele alınırken de bu durum değişmez. Cümle o dilin kuralları çerçevesinde, farklı öğelerin birbiri ardına dizilmesi sonucu oluşur. Tabi ki Türkçe ve Almanca arasında önemi yadsınamayacak farklılıklar da mevcuttur. Örneğin Türkçe de cümle oluşumunda özne+nesne+yüklem sıralaması takip edilirken Almanca da özne+yüklem+nesne sıralaması temel alınarak cümle kurulur.

Yukarıda bahsi geçen yapılandırmaların anlamlı bir bütünü oluşturmaları zorunludur. Birbirleriyle anlamsal bir uyum yakalayamayan öğelerin birbiri ardına dizilmesi geçersiz ve boş bir eylemdir. Aynı zamanda herhangi bir kavramı ya da olguyu karşılamayan ve bu bağlamda anlamsız olarak kabul edilen ses sıralamaları sözcük olarak nitelendirilemez. Bu nedenle anlam incelemeleri dilbilimsel çalışmaların en önemli araştırma alanlarından biridir. Bu incelemelerde öncelikle sözcük anlamı üzerinde durulduğu görülür. Bazı dilbilimciler sözcüğün bağlamdan bağımsız bir anlamı bulunmadığını iddia ederler. Ancak sözcüğün karşıladığı kavramla ilişkilendirilmesi sonucu anlamsal bir değere ulaşıldığı da yadsınmamalıdır. Bu anlamsal değerleri ortaya çıkarmayı amaçlayan kuramlardan birisi aşağıda daha detaylı bir şekilde ele alacağımız Peirce kuramıdır. Peirce anlamı açık olan sözcükle anlamı kapalı olan sözcüğün yer değiştirmesi gerektiğini savunur. Böylece anlamı kapalı yani bilinmeyen sözcüğün anlamının tanımlanması mümkün olur. Bunların yanı sıra, anlama ediminin sadece kişinin bilincinde gerçekleştiğini ve bu anlamı ortaya çıkarmanın ve başka kişilere aktarmanın mümkün olmadığını ortaya atan John Locke, kelimenin bağlamdan

bağımsız bir anlamının bulunmadığını savunan Frege ve sözcüğün anlamını ancak onu duyan kişinin tepkilerinin belirleyebileceğini düşünen davranışçı kuramcılarının düşüncelerine değinmekte fayda vardır.

Cümle anlamı ise tamamen farklı yöntemlerle ortaya çıkarılabilir. Bunlardan en yaygın kullanıma sahip olan ise Katz ve Fodor'un çalışmasıdır. Aşağıda daha detaylı bir şekilde yer verilecek olan bu çalışmaya 'projeksiyon kuralları' adı verilir. projeksiyon kuralları ele alınan bir cümlenin anlamını belirleyebilmek için bu cümlenin öğelerinin ve bu öğelerin birbirleriyle olan anlamsal ilişkilerinin belirlenmesi gerektiğini savunur. Bu yöntemde öncelikle, bir kelimenin birden fazla anlamı bulunabileceği için, cümlede yer alan kelimelerin bütün anlamlarının ortaya konulması gerekir. Daha sonra ortaya çıkarılan bu anlamların matematiksel hesaplamalara benzeyen bir yöntemle diğer kelime anlamlarıyla uyuşup uyuşmadıkları denetlenir ve birbirleriyle uyuşan kelimelerin anlamları cümlenin bütününe anlamını açığa çıkarır. Bu yöntem gözlemler yoluyla deneyimlenebilir ve matematik işlemlerinde olduğu gibi ortaya çıkarılan sonucun yanlışlığı ya da doğruluğu kesin bir şekilde ispat edilebilir olduğu için bilimsel bir yöntem olarak kabul görür.

Yukarıda sözü geçen bu dilsel yapıların, kişilerin kullanım amaçlarına, davranış ve eylemlerine bağlı olarak ortaya çıkan anlamları da mevcuttur. Bu anlamların ortaya çıktığı dil edimlerini ve bu edimlerin gerçekleştiği ortamı inceleyen bilim dalı edim bilim olarak adlandırılır. Dilbilimin bu alt dalının temelinde Wittgenstein'in 'dil oyunları' adını verdiği inceleme yönteminin yer aldığı söylenebilir. Bu yöntemde göre kişilerin çocukluk döneminde oynadığı oyunlar ve yine çocukluk döneminde öğrendiği dilsel kurallar arasında bir bağlantı bulunur. 'Emretmek', 'rica etmek', 'konuşmak' gibi eylemler birer dil oyunudurlar ve tıpkı oynanılan diğer oyunlarda olduğu gibi belirli kurallar eşliğinde eyleme dönüşürler. Bu eylemi gerçekleştiren kişinin bu kuralları yok sayması, yadsıması ya da bu kurallara uymaması gibi bir durum asla söz konusu değildir. Ayrıca 1960'lı yıllarda Austin tarafından ortaya atılan 'söz eylem' kuramı bu bilim dalının daha geniş bir kullanım alanına sahip olmasına katkıda bulunur ve bu bilim dalı dilin işlevsel boyutunu ele alarak anlam öğretisine yeni bir boyut kazandırır.

Kişinin söz verme rica etme, konuşma gibi dile yönelik eğilimleri iki kişinin birbiriyle bildirişimde bulunmaları esnasında edime dönüşür. Diğer bir deyişle dilsel edimin temel

amacı bildirilişimde bulunmaktır. ‘Bildirişim’ kavramını genel hatlarıyla iki kişi arasında geçen bilgi alışverişi şeklinde tanımlamak mümkündür. Ayrıca tarafların birbirlerinden beklentileri vardır ve bildirilişim sürecinde konuşucu, dinleyiciyi bu beklentileri doğruıtusunda etkilemeyi amaçlar.

Yukarıda geçen bilgiler eşliğinde bu çalışmada Almanya ve Türkiye’de yapılan dilbilimsel incelemeler genel olarak ele alınacaktır. Dil ve dilbilim kavramlarına bir kez daha değindikten sonra, dilbilimin hem dünya genelindeki hem de Türkiye ve Almanya’daki gelişim sürecine bir göz atılacak ve daha sonra Türkiye ve Almanya’da ‘sözlük bilim’, ‘dilbilgisi’, ‘anlam bilim’, ‘edim bilim’ ve ‘bildirişim’ üzerine yapılan çalışmalar bölümler halinde irdelenecektir. Her bölümde birisi Türk diğeri Alman olmak üzere iki kuramcıya yer verilerek bu kuramcıların çalışmaları özetler halinde sunulacaktır.

BÖLÜM 1:DİL, DİLBİLİM, DİLBİLİM TARİHİ

1.1. Dil Nedir?

Dil sonlu sayıda işaretten oluşan bir işaretler sistemidir. En genel tanımıyla dil, duygu, düşünce ve dileklerimizi anlatmaya yarayan, bu amaçla en fazla ses imgelerini kullanan ve yaradılıştta var olan bir yetidir. Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir vasıtaadır. Kendisine özgü kuralları olan ve ancak bu kurallar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örölmüş içsel bir kurumdur (Ergin, 1984: 3).

Dil sistemi belli bir grup insanın anlaşması için kullanılabilir. İki kişinin konuşmasını örneğ verecek olursak, ilk kişi bilgilerini ses yazı veya el kol hareketi gibi araçlar vasıtasıyla daha da doğrusu diğer kişinin anlamsını mümkün kılan herhangi bir yöntemle ikinci kişiye gönderir. İletinin başarılı bir şekilde gönderilmiş olabilmesi için içerdğ bilgilerin ikinci kişi tarafından anlaşılması zorunluluğı vardır. Böyle bir anlaşmanın mümkün olabilmesi için de her iki dil kullanıcısının da bildiğı bir anlamsal alanın mevcut olması gerekir. Bu anlamsal alan soyut kavramların kişiye özgü anlamıdır. Örneğın bu iki kişi bir ağaç hakkında konuşurlarken birisi yapraklı bir ağaçtan bahsediyorken diğer kişi farklı bir ağaç kavramını düşünebilir. Bu yüzden her iki konuşmacının da bildirişimde bulunma araçları olan konuşma konusuna yönelik ortak ya da birbirine çok yakın bir anlam alanlarının var olması gereklidir (König,2005:11).

İnsan beyninin nasıl gizli yönleri, bilinmeyen noktaları varsa, dilin de çözümlenemeyen, apaçık ortaya konamayan birçok yönü vardır, özellikle işleyişi, ruhla, mantıkla olan ilişkisi açısından. Beynin bu gizliliklerine karşın her dil, evreni, doğa olaylarını, duygu ve düşünceleri, insanlar arasındaki ilişkileri kendince, kendine yeterli bir biçimde anlatır; kısaca açığa vurmaya yarar Dil tasarlanan bir durumu yani sadece düşünölen bir nesne gibi soyut şeyleri ifade eder. Bu soyut şeyleri biz doğrudan gözlemleyemeyiz, yaşayamayız ve bahsi geçen nesne her gün kullandığımız ekmek bile olsa edinemeyiz (Tracy,2008:19).

Bir dilin yaşaması ya da bozulması gibi durumlardan kavramsal olarak söz edilmesi mümkün değildir. Çünkü diller somut ya da yaşayan şeyler değildir, yaşayan bir organizma gibi büyüyüp gelişmeleri mümkün değildir. Buna ek olarak, dilbilimcilerin dil bilgisi olarak tanımladıkları dile yönelik kişisel bilgi ya da bilgi sistemleri çok önemlidir. Dil bizim için sadece içinde çeşitli ya da devam eden ve sadece ima yoluyla bilinebilen, yani tam olarak bilinmesi mümkün olmayan, yetkileri ve kurallar sistemini bir arada bulunduran soyut bir kılıf gibidir. Bu bilgiler, her ne kadar kişi kafasında çok iyi bir şekilde canlandırılabilse de doğrudan gözlemlenemez. Dilsel davranış veya deneyimler yardımıyla, dolaylı olarak açıklanabilir (Tracy,2008: 20).

1.2. Dilbilim Nedir?

Dilbilim, ‘dil’ ile ‘bilim’ kelimelerinin birleşmesi sonucu oluşmuş bir kavramdır. Bu her iki sözcük de göz önüne alınırsa, dilbilimini, dilin bilimsel olarak ele alınması, işlenmesi şeklinde genellemek mümkün olacaktır. Konusu dil olan bu bilim dalı, dili bütün yönleriyle araştırmak, tanımlayıp tasvir etmek, işlevlerinin ne olduğunu saptamak gibi genel yöntemleri temel alarak kendi sınırlarını oluşturur. Bu bilgilerden de yola çıkarak dil bilimin en temel görevlerini, insanın dil olgusunu inceleyen, dil davranışını açıklayan yöntemler geliştiren, bütün insan dillerini kapsayıcı nitelikte bir betimleme yapmak ve tüm bu araştırmaları mümkün kılacak gerekli araç ve yöntemler geliştirmek şeklinde sıralamak mümkün olacaktır. (Enginarlar,2006:152). Dilbilim diğer bilimsel yöntemlere benzer şekilde, konusunu tarafsız ve sistemli olarak inceleyebilmek için veriler toplamayı, bu veriler doğrultusunda kapsamlı, tutarlı ve genel geçer teoriler ortaya koymayı ve bu teorilerin doğruluğunu ispatlamayı amaçlar.

Dil çalışmaları antik çağdan günümüze kadar dönem dönem, mantık, felsefe gibi düşünce akımlarının etkisinde kalır. Felsefe genel olarak dilin tanımı, dil-düşünce ilişkisi gibi konuları ele alırken, mantık bilimi dilin soyut bir varlık olduğunu ve bağlamdan arındırılmış olarak incelenmesi gerektiğini ileri sürer (Kocaman,1998:366). Dilin dilbilim şemsiyesi altında bağımsız olarak incelenmeye başlaması ise 19. yüzyıla tekabül eder. Bu dönemde özellikle Avrupa’da kendini gösteren dilbilimsel ilerlemelerle birlikte, dil ailelerinin oluşturulması, karşılaştırmalı dilbilgisi yönteminin kullanılması gibi birçok önemli çalışmalara imza atılır. Bu çalışmalar 20. yüzyılda Saussure’ün çağcıl dilbilimi kurması ile yeni bir ivme kazanır. 19. yüzyılda geleneksel yöntemlerle,

tarihsel olarak ele alınan dil, Saussure ile birlikte sadece kendi içinde ve eşzamanlı olarak incelenmeye başlanır. Geleneksel yöntemin öncelik verdiği yazılı dil yerini sözlü dile, kuralcı yöntem ise yerini betimleyici yönetime bırakır. Böylece kişisel kuralları devre dışı bırakan dilbilimsel çalışmalar daha tarafsız olarak ilerlemelerini sürdürür.

1.3. Dilbilim Tarihi

İnsan dilinin doğuşu ve gelişmesi üzerine yapılan çalışmalar dili sözlü ve yazılı dil olarak iki açıdan değerlendirirler. Tarihi açıdan bakıldığında da yine bu ayırımla karşılaşırız. Yazılı dil ve sözlü dil arasında zaman bakımından oldukça büyük bir ayırım söz konusudur. İnsan dilinin insanlık tarihi kadar eski olduğunun bilinmesi sözlü dil tarihini milyonlarca yıl daha geriye götürmektedir.

Dilin doğuşuna yönelik ilk dil denemesi M.Ö. 7. yy da yaşamış olan Firavun Psammetichos tarafından yapılmıştır. Yeni doğan iki bebek hiç kimseyle konuşturulmadan büyütülmüş ve konuşma çağlarına geldiğinde bebeklerin ağızlarından çıkan ilk kelimenin Frikçe bir sözcük olan bekos olduğu saptanmıştır (Başkan,2003:22).

Din, dilbilimsel çalışmaları önemli ölçüde etkileyen faktörlerden birisi olarak kabul edilir. Bunun en temel örneği Panini'nin çalışmalarında kendini gösterir. Panini Hindistan'da Brahma dininin kutsal metinleri olan vedaları daha anlaşılır kılmak ve bu anlaşılabilirliğin devamlı olmasını sağlamak amacıyla, bu metinlerin dili olan Sanskritçeyi inceler. Sanskritçenin daha önceleri yapılmış olan dilbilgisi çalışmalarını 'Sutrelere' adlı çalışmasında 4000 cümle halinde özetler (Aksan,1998:17).

Eski Yunan'da dilbilimsel çalışmalar üzerindeki etki yönetiminin felsefeye geçtiği görülür. M. Ö. 5. Yüzyılı kapsayan çalışmalarda, dil üzerine yapılan tartışmaların başında dilin doğal mı yoksa insanlar tarafından mı icat edildiği konusu gelmektedir. Nitekim Platon, 'Kratylos' adlı yapıtında bu konuyu üç kişinin konuşmasını temel alarak derinlemesine tartışır (Aksan,1998:17). Aristo ise m.ö. 2. Yy. da 'Poetika' adlı eserinde kelimeleri ele alır ve bunları yapısal açıdan sınıflandırır. Böylece Sofistlerin kendinden önce öne attığı çekirdek dilbilgisi kurallarını daha da ileriye taşımış ve geliştirmiş olur. Aristo ve sofistlerin çalışmalarına genel olarak bakıldığında dilbilimin üzerindeki felsefe etkisinin yavaş yavaş azaldığı fark edilir (Başkan,2003:26). Stoacı filozofların ise dilbilimin temel karşıtlıklarını detaylıca tartıştıkları gözlemlenir. Bu

düşünürler, ‘doğa-toplumsal uzlaşma’ tartışmasında orta bir yolda ilerlerler. Kelimelerdeki sesler ve gösterdiği kavramlar ve ya nesneler arasında doğuştan var olan bir bağı bulunup bulunmadığının belirsiz olduğunu savunurlar ve böyle bir bağ bulunmasa bile kelimelerin kökenlerine inildiğinde bu şekilde düzenli bir bağla karşılaşılabilceğini öne sürerler. Bu fikirden yola çıkarak Stoacı filozoflar, kelimelerin kökenlerini ve geçtikleri aşamaları inceleyen etimoloji (köken bilim) dalını kurarlar (Aksan,1998:18).

Mısır çevresine bakıldığında, buradaki dilbilimsel çalışmaların Yunan etkisi doğrultusunda yönlendirildiği görülür. Bu yüzyıllarda Yunanlılar tarafından kurulan ‘İskenderiye Okulu’ çevresinde yetişen ve M.Ö. 2-1. Yüzyıllarda yaşamış olduğu bilinen Dionysios Thrax, kendinden önce ve o günlerde yapılan dilbilgisel çalışmaların sonuçlarını bir araya getirerek Grek dilbilgisi üzerine bir kitap hazırlar. ‘Teklne Grammatike’ adı altındaki bu kitap yaklaşık 400 yıllık bir süreyi kapsayan çalışmaların bir derlemesi niteliğindedir ve geleneksel batı dilbilgisinin ilk örneği olarak değerlendirilebilir (Aksan,1998:18).

Arabistan ve İran çevrelerinde yapılan dilbilimsel çalışmalara bir göz atıldığında ise, 8. Yüzyılda yaşamış olan İran asıllı Sibeveyhi ismi göze çarpar. Basra okulunun en önemli morfoloji bilgini olan kuramcı yazdığı “el-Kitap” adlı eseri ile büyük bir üne sahip olmuştur. Bu eser Arapça üzerine yapılmış bütün çalışmaların sonuçlarını kapsar. Aynı zamanda bu eser Arap dilinin bütün kurallarının bir derlemesi niteliğindedir (Başkan,2003:32).

13. yy da yaşamış olan ünlü şair Dante, İtalyan dilbilimine yönelik en önemli çalışmalardan birisine imzasını atmıştır: *De vulgari elequentia*. Dante insan dilinin ilk deneyimleri üzerinde durur ve yeni konuşan bir çocuğun İbranice kelimeler kullandığını iddia eder. Bununla birlikte dünyadaki en eski dilin de İbranice olduğunu belirtir ve Avrupa dilleri üzerinde durur. Avrupa dillerini, İtalyanca, Fransızca ve Provansal dilleri üzerinden değerlendirir ve bu diller arasındaki akrabalığı saptar. Ayrıca İtalyan lehçelerinin Latinceye daha üstün olduklarını savunur (Aksan,1998:20).

18. yy daki en önemli gelişmelerden birisi Fransa cephesinde gerçekleşir. Port Royal Dilbilgisi başlığı altında yapılan dilbilgisel çalışmalar, kendi döneminde yakaladığı

başarıyı sonraki yüzyıllarda da sürdürür. Port Royal okulu öğrencileri için hazırlanan bu eser, bütün dünya dillerinin, dilbilgisel yapısının evrensel bir mantık düzeyi olabileceğini savunur. Bu kuramın savunucuları evrensel bir dilbilgisi yapısını gün yüzüne çıkartmayı amaçlarlar(Aksan,1998:20).

Dil üzerine yapılan çalışmalarda karşılaştırmalı yöntemin kullanılması, 18. Ve 19. yy'ın en önemli gelişmesidir. Avrupalıların Sanskritçeyi keşfetmesi dilbilim alanında çok önemli sonuçları da beraberinde getirir. Bu alanda en önemli kuramcılardan birisi olan doğu bilimci Sir William Jones, Yunanca, Latince ve Sanskritçe arasında önemli benzerlikler olduğunu saptar ve bu dillerin aynı ortak kökenden türemiş olabileceklerini iddia eder.

20. yy'a gelindiğinde ise iki önemli isim göze çarpar: Saussure ve Chomsky.

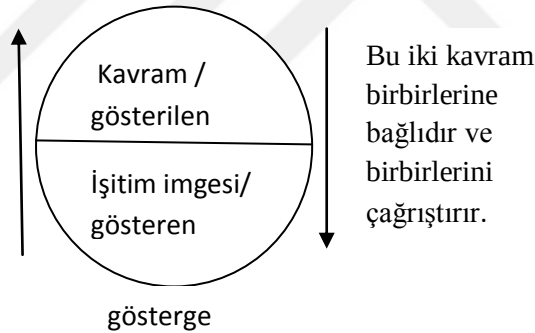
1.3.1. Ferdinand De Saussure

Yapısalcılığın kurucusu olarak kabul edilen Saussure, ortaya attığı kuramlarla modern dilbilimin yönünü tayin eder. 1906/07, 1908/09, 1910/11 yıllarında genel dil bilim üzerine verdiği dersler ölümünden sonra izleyicileri tarafından bir araya getirilmiş, kimi boşluklar doldurulup eksiklikler tamamlanmış ve "Genel dil bilim dersleri" adı altında yayımlanır. Saussure'ün kuramlarının bazıları daha önce ortaya atılmıştır, fakat sistemli bir şekilde ve gerekli kanıtlar sunularak ilk defa bu kitapta ele alınır (Vardar,1999:13).

Eserinin ilk bölümünde Saussure, dilbilimin tanımı üzerinde durur ve dilbilimin çalışma alanının sınırlarını çizmeyi amaç edinir. Bu bağlamda dil yetisini ele alan kuramcı, dil ile sözün dil yetisinin ayrılmaz iki parçası olduğunu öne sürer. Dil yetisinin en önemli kısmını oluşturan dil ona göre kendi içinde sistemli bir bütündür. Bu bütünün dil yetisi içinde kapsadığı alanı saptayabilmek için, bireysel edimi iki kişi arasında geçen dört aşamalı bir söz çevrimi ile açıklar. Çevrimin ilk aşamasında kavram diye adlandırılan bilinç olguları bireyin beyinde anlıksal olarak ilgili bir işitimi imgesini canlandırır. İkinci aşamada beyin bu işitimi imgesi ile bağlantılı olarak ses organlarını uyarır, bu işlem fizyolojik bir durumdur. Üçüncü aşamada fiziksel bir oluş söz konusudur; ses dalgaları ilk bireyin ağzından ikinci bireyin kulağına ulaşır. Dördüncü aşamada ise çevrim ters aşamalı olarak devam eder; ses dalgaları ikinci bireyin duyma organı tarafından algılanır ve beyinde bu imge ile uyuşan bir kavramla anlıksal olarak birleşir.

Dil yetisinin diğ er parçasını oluşturan söz ise dilden çok daha farklı bir niteliktedir. Dil, dil yetisinin bireyden bağımsız ve toplumsal yönünü ortaya koyarken söz dil yetisinin bireysel kısmıyla ilgilenir. Saussure’ n üzerinde durduğı temel noktalardan birisi de işte bu söz d r, diğ er bir deyişle sözün dilden daha önce gelmesidir. Ortaya konan bu farklılıklara rağmen kesin olan şey dil ile sözün birbirinden ayrılmaz olduğudur. Dilin toplum tarafından kabul edilip bütün sonuçlarını ortaya koyabilmesi için s ze, sözün sistemli bir şekilde ortaya konulup anlaşılabilmesi için de dile gereksinimi vardır. Sonuç olarak bu iki kavram birbirlerinin varlığını zorunlu kılmaktadır(Saussure, 2001:49).

Saussure dili göstergelerden oluşan bir sistem olarak tanımlar. Ona göre dil, bir kavram ile işitim simgesinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Kavram dilin düşünsel boyutunu işitim imgesi ise dilin sözsel boyutunu ifade etmektedir. Saussure kavramı gösterilen, işitim imgesini ise gösteren olarak tanımlamıştır. Bu iki kavramın anlksal olarak bir araya gelmesi olayını ise gösterge şeklinde ifade etmiştir. Bu kavramların şema ile gösterimi ise şu şekildedir (Saussure, 2001:109):

şekil 1:Gösterilen Gösteren İlişkisi

Kaynak: Saussure, 2001:108

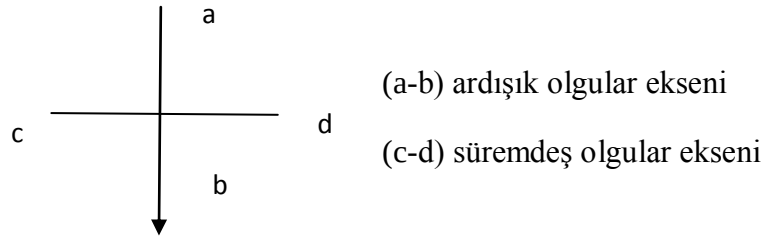
Saussure’ n “Gösterilen Gösteren İlişkisi” şeması kavram ile işitim imgesi arasındaki bağlantıyı en temel hatlarıyla açıklamayı amaç edinir. ‘Masa’ kavramından yola çıkacak olursak, ki bu kavramı söylediğimizde ya da yazıya d kt ğ m zde kavram yerine işitim imgesi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır, bu kavram ile ‘masa, table, Tisch’ sözcükleri arasında hiçbir benzerlik bulunmamasına rağmen bu işitim imgelerini duyan kişinin beyninde doğrudan masa şekli belirecektir. Aynı şekilde masa kavramını gören kişinin bilincinde işitim imgesi hemen canlanmaktadır. Bu bağlantı görüngü ve işitim

imgesinin mevcudiyetini birbirlerine zorunlu kılar. Tabi burada yer verilmesi gereken önemli bir nokta da şeklin az çok farklılıklarla da olsa herkesin bilincinde aynı olmasına rağmen, işitimi imgelerinin dilden dile farklılık göstermesidir.

Saussure dilsel göstergelerin özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

1. Dil göstergesi nedensizdir. “ masa” kavramının neden masa sözcüğü ile ifade edildiği belirsizdir. “masa” nesnesi ile masa kelimesi arasında herhangi bir içsel bağlantı yoktur. Örneğin aynı kavram Almaca da “ tisch” sözcüğü ile ifade edilirken İngilizce de “ desk” sözcüğü kullanılır.
2. Dil göstergesi çizgiseldir. İşitsel göstergeler görsel göstergelerin tersine belli bir zaman çizgisini takip etmektedirler. Sözgelimi “masa” sözcüğünün her bir ögesi zaman düzlemi içerisinde belli bir zaman çizgisini takip eder.
örnek; m → a → s → a
3. Dilsel öğelerde esas olan karşıtlıklardır. Bir kelimenin değerini belirlerken diğer kelimelerle olan karşıtlıklarına ve benzerliklerine bakılır. “ Masa” sözcüğünün değerini belirleyen sandalye, tabure gibi sözcüklerle olan benzerlikleri ve farklılıklarıdır.

Saussure ün diğer bir önemli kuramı da eşsüremlilik ve artsüremlilik yöntemidir. 20. yy. a kadar dilbilim genel olarak artsüremlilik yöntemi üzerinde ilerlemiştir. Saussure zamanın dil üzerindeki etkisini yadsımaz, zaman içinde dilde bazı değişikliklerin meydana geldiğini diğer bir deyişle dilin evrimselleştiğini kabul eder. Ancak ona göre, konuşma dilinde inceleme yapılırken artsüremlilik yöntemi gereksizdir. Konuşma yapan kişinin konuşmasını anlamak için dilsel olguların tarihsel sürecini incelemek faydasızdır, bunun yerine dilin şimdiki zamanki durumuyla değerlendirilmesi gerekir. Bu bağlamda Saussure “süremlilik olguları eksen” ve “ ardışık olgular eksen” kuramlarını ortaya atmış ve dil olgularını incelerken bu iki eksenin birbirinden ayrı tutulması gerektiğini savunmuştur (Saussure, 2001:125).

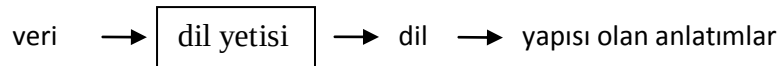
Şekil 2: Ardışık Olgular ve Süremdeş Olgular Eksenini

Kaynak : Saussure, 2001:125

Süremdeş olgular ekseninde aynı anda birçok dilsel olgu gözlemlenebilir ve burada zamanın önemi yoktur. Ardışık olgular ekseninde ise sadece tek bir dilsel olgunun zaman içinde meydana gelen evrimleri gözlenebilir. Saussure çalışmasında bu iki olgunun birbirlerine olan konumunu incelerken eşşüremli ve artsüremli terimlerini kullanmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi dilsel olguların konuşma anındaki dural konumunu ifade etmek için eşşüremli, zaman içerisindeki evrimsel devinimini ifade etmek için de artsüremli ifadeleri kullanılmıştır.

1.3.2. Noam Chomsky

Chomsky insanı karmaşık bir beyin yapısına sahip olan biyolojik bir varlık olarak tanımlar. İnsan beyninin yapısal özelliklerini, işleyişini ve sonsuz yaratma gücünü meydana getiren bileşenler ise sadece tek bir insana özgü değil, insan türünün bütün bireylerinde var olan ortak bir özelliktir. İşte insan beyni denen bu karmaşık yapının bileşenlerinden birisini dil yetisi oluşturur. Dil yetisi de tıpkı insan beyni gibi sadece insana özgü bir sistemdir ve insan türünün ortak özelliğidir (Chomsky, 2009:52) Chomsky dil yetisini şema ile şu şekilde gösterir:

Şekil 3: Dil Yetisi

Kaynak: Chomsky, 2009:48

İnsan türünün ortak özelliklerinden biri olarak ele aldığımız dil yetisinin verilerle bir araya gelmesi ile dil oluşur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi insan beyninde bir dilin özümsemesi aynı zamanda belli bir yapıya sahip birçok dilsel anlatımı ve bunları oluşturan kuralları da beraberinde getirir.

Bir dili tam anlamıyla kavrayan kimse kendisi için alışılmışın dışında olan, birbirine benzemeyen ve çağrışım yoluyla fark edilemeyen sonsuz sayıda dilsel anlatımı birbirine karıştırmadan anlama ve anlatma yeteneğine sahip olmuş demektir. Bütün bu anlatımların ve dilsel yapıların dili öğrenen kişiye göre henüz çok yeni olması o kişinin gerekli durumlarda dil kullanımını gerçekleştirmesini ve aynı dili bilen bireyler tarafından anlaşılmasını etkilemez. Çünkü dilin olağan kullanımı bireyde zaten var olan yaratıcı bir eylemdir. Dilin bu yaratma gücü insan dilini hayvanların iletişim biçiminden ayıran en önemli etmendir.

Dili oluşturan her bir cümlelerin ya da yapının dilin kurallarınca belirlenen ve insan türünün bilinçaltında hali hazırda mevcut bulunan saklı bir anlamı vardır. Dili öğrenen kişi cümlelerin ses yapılarının yanında kişinin bilinçaltında bulunan anlamı tetikleyen bir kurallar sistemini de özümsemiş olur. Chomsky bu etkinliği kişiye özgü dil edinci olarak adlandırır. Kişinin bu kurallar eşliğinde dil kullanımını gerçekleştirmesi olayını ise dil edimi olarak açıklar. Dil edimi sadece dilin sessel yapısını veya anlamını yansıtmadığı su götürmez bir gerçektir. Çünkü bir kişi konuşma eyleminde bulunurken sadece dilin yapısında bulunan sessel öğeleri kullanmaz, bir takım dil dışı davranışlar ve inançlar da ortaya koyar. Bu dil dışı inançlar kümesi dilin anlaşılması ve üretim sürecinin tamamlanması açısından büyük önem taşır (Chomsky,2011:183).

Dil sınırları olmayan bir alanda sınırlı sayıdaki ses ve anlam eşleşmesinden oluşan bir kurallar bütünüdür. Bir dili bilmek, bu ses ve anlamları bir araya getiren ve sonsuz veya sonlu sayıda cümleler üretmeyi mümkün kılan bir kurallar zincirini bilmeyi gerektirir. Bir dilin dil bilgisi ise kişinin bilinçsiz olarak kullandığı bu kuralları saptama ve incelemeyi öngörür. Chomsky bu bağlamda üretici dilbilgisi kuramını ortaya atar. Ona göre bir dilin üretici dilbilgisi sınırsız sayıdaki yapısal tanımlamalar dizisini saptamak zorundadır. Bu yapısal tanımlamalar bir yandan derin yapıyı öteki yandan da yüzey yapıyı meydana getirirler. Chomsky bir dilin sözsel yapısını ve bu yapının birbirine nasıl bağlandığını incelerken yüzey yapı terimini, bir dilin anlamsal içeriğini açığa çıkartmak için zorunlu olan dilbilgisel yapıları incelerken de derin yapı terimini kullanır. Bu iki yapıyı birbirine bağlayan dilsel kurallar bütünü dilbilgisel dönüşümler olarak isimlendirilir (Humboldt,2011:136). Chomsky'nin kuramının adı (üretici dönüşümsel dilbilgisi) buradan gelmektedir.

Chomsky kuramında genel olarak bütün dillerin aynı kökenden geldiğini ve insan beyninde içsel olarak mevcut bulunduğunu savunur ve bu bağlamda evrensel dil teorisini ortaya atar. Yukarı da da belirttiğimiz gibi bir dilin dilbilgisi, dil yetisinin veri ile karşılaştığı andaki olağan durumu yani dili analiz eder. Evrensel dilbilgisi ise bu karşılaşmadan önceki durumu yani dil yetisinin başlangıç noktasını inceler ve evrensel dil bilgisinin yasalarını saptamaya çalışır. Diğer bir deyişle, dili bilen kişinin dili yaratıcı bir biçimde kullanmasını mümkün kılan bilginin temelini ne olduğuyla ilgilenir .

1.4. Almanyada Dilbilimin Gelişimi

Her ne kadar Alman dilbilim tarihinin temellerinin atılması çok daha sonraki bir döneme rastlarsa da, Alman dilinin bugünkü halini almasında Luther ve İncil çevirisi büyük bir önem taşımaktadır. Luther İncil çevirisini yapmaya Wartburg’da başlar ve 1522 yılında Yeni Ahit’i Almanca olarak yayınlar. Bu çeviri Almanya’da sadece döneminin en büyük eseri olmakla kalmaz, aynı zamanda reformasyona öncülük eden dilbilimsel bir başarı olarak dünya tarihinde yerini alır. Bu çevirinin oluşumunda Luther’in kullandığı dil yeni bir dil sistemi değildir, o zamanda halkın konuştuğu dili sistemli bir şekilde ele alarak yeni Yüksek Almancanın yazı dilinin yaratılmasına öncülük eder. O devirde resmi yazışma dili olarak kullanılan ve Almanyanın Ortadoğu bölgesinde konuşulan Saksonya ağzının içinde, halkın fikir ve düşünce dünyalarını ifade ettikleri kelime ve deyimler eritilerek bu dil genişletilir ve bu yöntemle İncil’in Almanca çevirisi halkın da okuyabileceği bir kitap haline getirilir. Bunun doğal sonucu olarak Luther’in İncil çevirisi çok geniş bir halk tabakasına ulaşır. Kısaca özetlenecek olursa, Luther’in İncil çevirisi, bu günkü yüksek Almancanın yazı dilinin temelinde Almanyanın Ortadoğu bölgesinde konuşulan ağzın yatmasında büyük rol oynar (Deutsche Literaturgeschichte,2008:78).

17. Yy a genel olarak bakıldığında dilbilimin felsefe etkisinde kaldığı, bir bakıma felsefenin bir konusu olduğu gözlemlenir. Dilin düşünce ile ilişkisi, zihinsel işlevi gibi konuların yoğun bir şekilde işlendiği bu dönemin Almanya’daki en büyük temsilcilerinden birisi Leibniz’dir. 17. Yy’ın sonlarında yaşamış olan Leibniz, dili insan zihninin aynası olarak tanımlar. Ona göre, dil öğeleri kavramların anlamlarını tam olarak karşılayabiliyorsa, ancak o zaman doğru bilgiye ulaşmak mümkün olur. Bu

anlamların çözümlenmesi işi ise zihin işleyişinin yani düşüncenin bir ürünüdür (Aksan,1998: 20).

Leibniz bir yandan dünya dillerini incelemek ve sınıflandırmakla meşgul olurken diğer yandan da evrensel bir dilin olup olamayacağı konusunda saptamalarda bulunur. Dili matematiksel bir sistem gibi değerlendirerek, herhangi bir düşüncenin yanlışlığının ya da doğruluğunun ispatlanabileceğini ileri sürer. Düşüncenin kavramlarla olan ilişkisi, dil sistemi içinde gözlemlenip incelenebilir ve matematiksel hesaplamalarda yapılan yanlışın bulunmasına benzer bir yöntemle, düşüncedeki bir yanlış da belirlenebilir. Ancak kavramların aralarındaki bağlantıların meydana çıkarılabilmesi için bu kavramları karşılayan işaretlerin de matematiksel işaretler gibi genel geçer olması gereklidir. Kısaca evrensel bir dil zaten bütün dillerin ortak temelinde mevcut bulunduğu için mümkündür ve mutlak bir doğruya ulaşabilmek için de bu dilin yasalarının oluşturulması zorunludur (Gökberk, 2005:274).

Evrensel diller üzerine yapılan çalışmalardan sonra Almanca üzerine yapılan çalışmalar hız kazanır. Almanca'nın bir çok lehçeye ayrılmış olması ve Alman halkının ortak bir Almanca'ya duyduğu ihtiyaç yukarıda da bahsedildiği üzere Luther tarafından ortaya atılmıştı. Luther'in bu çalışmaları daha sonraki yıllarda Gottsched ve Adelung tarafından gündeme getirilir. Yüksek Almanca'nın (Hochdeutsch) gerekliliği ve geliştirilmesi gerektiği konusu her iki düşünürün de dilbilim üzerine yaptığı çalışmaların temelini oluşturur. Nitekim Gottsched 'Deutsche Sprachkunst nach den Mustern der besten Schriftsteller' adlı çalışmasında Ortak bir Almanca'nın kullanılması yönündeki çalışmaları derler. Almanca'nın gramer özelliklerini irdeler, sade bir dilin kullanılması gerektiğini vurgular ve her adımında Barok üslubuna karşı olduğunu belirtir (Aytaç,2005:69). Aynı şekilde Adelung Almanca grameri ve lehçeleri üzerine çalışmalar yapar. Yüksek Almanca ağzının önemini vurgular ve Almanca'nın sözcük yapısını ele alan bir sözlük (Deutsches Wörterbuch) hazırlar.

Dil felsefesi üzerine yapılan çalışmalara gelindiğinde ise, diğer bir önemli isim olan Herder 'dil kökeni üzerine' adlı çalışmasında insan dilinin, insanın ruhsal zorunluluğunun bir sonucu olduğunu savunur. Dilin oluşumu insanın zihinsel doğasıyla bağlantılıdır. İnsan o kadar duyarlı bir varlıktır ki, canlı duyumsamalarının hiçbirini içinde tutamaz, istemeden ve niyeti olmadan her duyumsamasını dışarı vurmak

zorundadır. Bu dışavurum inlemeler veya sesler yoluyla gerçekleşir. İşte bu sesler ve inlemeler dil olarak anlamlandırılır ve insanda doğal bir yasa olan bir his dili mevcuttur.

Her ne kadar bu his diline hayvanlarla birlikte sahip olunsu da insan dili ile hayvan dili arasında, insanı hayvandan ayıran en büyük özellik olacak kadar önemli bir fark bulunur. Bütün hayvanlar hislerini seslendirebilirler, ancak hiçbir hayvan, en mükemmeli bile bir insan dilinin başlangıcına dahi sahip değildirler. Hayvanların çıkarttığı sesler ne kadar biçimlendirilebilirse biçimlendirilsin, eğer bu sesi belli bir niyetle kullanma akli göz önünde bulundurulmazsa, insan dilinin en yakınına bile yaklaşılabilmiş sayılmaz. Çocukluk döneminde hislerin hayvanlara benzer şekilde seslendirildiği doğrudur, ama zamanla insanlardan öğrenilen dil çok daha farklı bir şeydir (Herder,2011:19). Bunun kaynağı insan neslinin hayvanlardan basamaksal olarak daha üstün bir tür olmaları değil, tarz olarak onların üstünde yer almalarıdır (Herder,2011:20).

18. yy Alman dilbiliminde çok önemli bir dönemdir. Sanskritçe'nin Alman dilbilimciler tarafından keşfedilmesi, karşılaştırmalı dilbilgisinin bulunması ve birçok dilin Almanca ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi gibi gelişmeler Alman dilbiliminin yönünü belirler. Ayrıca yapılan bu çalışmaların Hint-Avrupa dillerinin bugünkü halini almasında çok önemli katkıları olmuştur.

18. yy'ın en önemli kuramcılarından birisi olan Schlegel, Sanskritçe dilinin Almanya'nın ve hatta bütün Avrupa'nın bilim dünyasında tanınmasına öncülük eden kişidir. O zamana kadar çok az kişinin bildiği temel özellikleri açıklayarak, Sanskritçe diliyle başlayıp modern zamanlarda da etkisini bir an olsun kaybetmeyen yeni bir öğreti ortaya atar. Bu dilin içeriği ile biçimini bir arada kullanarak o güne kadar gereken önemin verilmediği zıtlıklar üzerinde durur. Daha sonra Hint dili ile Almanca arasında biçimsel ve araçsal bir köprü bulunduğunu fark eden Schlegel, bu dilleri morfolojik olarak sınıflandırır ve akraba dillerin diğer dillerle arasındaki farkları ortaya koyan genel geçer kurallar koymaya çabalar. Bunun yanı sıra dilsel akrabalıkların dillerin en eski biçimleri ile ortaya konulabileceği ve Sanskritçenin Hint-Avrupa dillerinin kökeni olabileceği görüşünü benimser (Benfen,1869:364).

Schlegel, kendisinden önce bu kadar açık ve detaylı olarak ele alınmamış olan dilbilgisel yöntemin ya da kendisinin tabiriyle bir dilin içyapısının, dilsel akrabalıkların genetik bilgisinin çözülmesinde çok önemli bir rol oynadığından bahseder. Daha önce yapılan dilbilgisel çalışmalardan tamamen bağımsız olarak hareket ederek, akraba dillerin akrabalıklarını kesin temellere dayandırabilmek için tamamen kendi yöntemi ile elde ettiği sonuçlara başvurur. Bu yöntem ile birlikte yeni bir bilim dalı olan dilbilimde önemi azımsanamayacak olan ‘karşılaştırmalı dilbilgisi’ ne duyulan ihtiyaç öne çıkmış olur.

19. yy a gelindiğinde ise 18.yy’da yapılan çalışmaların izlerini görmek mümkündür. Daha doğru bir ifade ile 18. yyda yapılan çalışmaların devamı olarak değerlendirilebilecek bir yüzyıl ile karşılaşılır. Bunlara ek olarak bu yüzyıl yapılan çalışmaların sonuçlarının daha net görülmeye başlandığı bir dönemdir. 19. yy da yaşamış olan Franz Bopp, Schlegel’in öğretisini temel alarak kuramını oluşturur. Karşılaştırmalı dilbilim üzerine yazdığı eserinde Sanskritçe, Zend dili, Ermenice, Litvanca, Eski Slavonya dili, Got ve Alman dillerinin dilbilgisel yapılarını inceler. Öncelikle klasik dillerin cümle yapılarını inceleyerek işe başlayan Bopp, daha sonra bu dillerin dilbilgisel özelliklerini karşılaştırarak günümüz dil ailelerinin biçimlenmesine önemli katkılarda bulunur (Bopp,1871:3). Bunun yanı sıra onun liderliği altında bir araya toplanan çeşitli fikirlerle tamamen yeni bir görüş olan *karşılaştırmalı dilbilgisinin* sınırları en genel hatlarıyla belirlenir.

Bopp, Sanskritçedeki dilbilgisi yapılarını incelerken, bu dildeki ses kaidelerinin hem Yunancanın en eski biçimlerinde hem de Zend dilinde mevcut olduğunu saptar. Yunanca, Pers dili (persischen) ve Alman dili ile Sanskritçe arasında mevcut bulunan çekimlenebilme sistemine ilişkin farklılıkları ortaya çıkarır. ‘Veda’ metinlerine ait kaynakları inceleyerek Sanskritçenin en yalın haline ulaşmayı ve böylelikle Sanskritçenin başka dillerle olan akrabalığını ortaya çıkarmayı amaçlar (Benfen,1869:374).

Bopp ile hemen hemen aynı dönemde yaşamış olan Jacob Grimm, kardeşiyle birlikte Alman masallarını ve Alman efsanelerini derleyip yayınlarak Alman dilbilimi ve edebiyatına çok önemli bir katkıda bulunur. Bunun yanında ‘Alman Grameri’ adlı kitabında Almancanın dilbilgisini tarihsel yöntemle ele alır. Almanca’nın en eski biçimi

olan Got dilinden başlayarak Alman dilindeki ses değişimlerini, tarihsel süreçteki gelişmeleri ile karşılaştırmalı olarak inceler. Almancanın kelime yapılarında oldukça düzenli bir şekilde gerçekleşen ses değişimlerini Alman diline özgü ses kaymaları olarak nitelendirir (Aytaç,2005:21)

Bu yüzyılda dil felsefesine yönelik çalışmaları ile dikkati çeken isim W.v. Humboldt'tur. Aynı zamanda 17. ve 18. yıllarda temelleri atılan karşılaştırmalı dilbilgisi, Hint-Avrupa dil ailelerinin keşfi ve dil felsefesine yönelik görüşleri çok sistemli bir şekilde ele alarak sonuçlandıran da yine bu kuramcıdır. Belki de birçok farklı kaynakta bu inceleme yöntemlerinin kurucusu olarak değerlendirilmesinin sebebi de budur.

Humboldt' a göre dilin ortaya çıkış sebebi insanlığın yalnızca kendisi dışındakilerle iletişim kurmak değildir, o aynı zamanda insanın içsel bir ihtiyacı, insan zekasının irade dışı yansımasıdır. İnsanlar ise dili farkında olmadan, nasıl oluştuğunu bilmeden kullanırlar. Dil bireysel kullanımıyla ele alındığında, onu yalnızca kendinden kaynaklanmış, bağımsız bir sistem olarak görmek mümkündür. Toplumsal amaçlar çerçevesinde bakıldığında ise, az önce bahsi geçen bağımsızlığın hükmü kalmadığı görülür. Çünkü dilin buradaki konumu, onu ait olduğu topluma bağımlı olmaya zorlar. En temel işlevlerinden birisi toplumdaki kişiler arasında iletişim kurmak olan dil, daha sonradan o topluma tabi belli sınırlar içine girmiştir. Böylece, toplumların farklılaşması, dillerin de çeşitlenmesine yol açmıştır.

Dil tarihsel gelişimi içinde gözlemlendiğinde, en eski biçimleri ile bugünkü biçimi arasında sistemli ve oldukça düzenli bir biçimsel değişme sonucu oluşmuş ve hala oluşmaya devam eden farklılıklar göze çarpar. Bu yüzden bu iki biçim birbirinden ayrı iki dil olarak değerlendirilmesi gerekir. Dilin en eski biçimleri artık kapalı bir durumdadır çünkü dil içsel olmasının yanında dışa bağımlı bir hayat sürer. Bu en eski dil biçimlerinin oluşumu insanların birden fazla topluluk oluşturmalarının temel etkenlerindendir (Humboldt, 2011:116). Humboldt bunu şu şekilde ifade etmektedir:

Diller ya da en azından dil unsurları bir çağdan ötekine aktarıldığı için ve biz deneyim bölgemizi tamamen aşarak yeni başlayan dillerden söz edebildiğimiz için geçmişin şimdiyle ilişkisi onların oluşumunun derinliklerine girer. Bir çağın bizce bilinenler dizisinde aldığı yerle hangi duruma geçtiği arasındaki fark ise artık tamamıyla biçimlenmiş dillerde son derece güçlü olur, çünkü dil aynı zamanda tüm düşünce ve

hissetme tarzı telakkisidir ve bu bir halkla en eski zamanlardan beri kendini göstererek onun diline de çok olmasa da etki edebilir. Yani eğer klasik Eski çağ yerine Hintçe bize sürekli ve kalıcı etki etmiş olsaydı bizim şimdiki dillerimizin birçok ögesi başka türlü biçimlenmiş olurdu. (Humboldt, 2011:129)

Kendisi ve çevresindeki toplumla ilişkisi açısından bireye bakıldığına, bireyin her önemli zihinsel içeriğinin topluma da ait olduğu görülür. dilin varlığı ise, sadece bireysel olarak oluşmayan, toplum içinde herkesin ortak çabası sonucu meydana gelen yaratıların da bulunduğunu kanıtlar. Diğer bir ifadeyle dillerin daima toplumsal bir biçime sahip olduklarıdır.

Diller kökensel olarak birbirlerine yakın diğer dillerle karşılaştırmalı olarak incelenirse, birbirleriyle akraba olan diller de tanımlanmış olur. Bu incelemede biçimsel olarak birbirlerine yakın olan dillerin kökenine inilmesi kullanılacak temel yöntem olacaktır. Böyle bir incelemenin sonucunda, akraba dillerin saptanabilmesi için birbirleriyle akraba olan dillerin bireysel biçimi ile bütün kökenin biçimi aynı olmalıdır. Eğer bir dil genel biçime uymuyorsa burada akrabalık ilişkisinden söz edilemez. Çünkü akrabalık kavramı sadece birbirinden doğmuş olan dilleri kapsar (Humboldt, 2011:114)

1.5. Türkiyede Dilbilimin Gelişimi

Eski Türkçe, Türk dilinin 13. Yy a kadar olan kısmını kapsar. Bu dönemde, Türkçe nin dilbilgisi ve sözcük yapısını günümüze kadar taşıyan birçok önemli yazılı belge oluşturulmuştur. Bu belgelerden en önemlileri, varlıklarından ilk kez 13. Yy da Cuveyni tarafından söz edilen Orhun yazıtlarıdır. Başlangıçta İskandinav yazısına benzetilerek runik yazı diye adlandırılan bu yazıların çözümlemesi Danimarkalı dilbilimci Thomsen tarafından yapılmış ve hem Türk ulusları hem de bütün dünya için çığır açıcı bir bilimsel buluş olarak nitelendirilir (Aksan,2007:23).

Bu yazıtlar 5. Yy da dikilmiş yazılı büyük taşlardan oluşurlar. 20 Kül Tigin, Bilge Kağan ve vezir Tonyukuk'un ağzından anlatılan bu metinler, içerik olarak yapılan savaşları, ulus içindeki farklı etkinlikleri ve yazan kişilerin başarılarını konu almaktadırlar (Aksan,2007:21). Yazıtlar o dönemin Türkçesini ve Türk yazısının en eski örnekleri oldukları için çok büyük bir önem taşımaktadır.

Eski Türkçenin en önemli varlıklarından bir diğeri, Türk ve dünya dilbilim tarihinde çok önemli bir yeri olan, Karahanlı döneminde yazılmış Divan-ı Lügat it Türk adlı sözlük ve dilbilgisi çalışmasıdır. Bu eserin yazılmasında temel amaç Araplara Türkçeyi öğretmek olduğu için, Kaşgarlı Mahmud Türk dili ile Arap dilinin ortak özelliklerini bir arada ele alır ve bu bağlamda Halil'in Kitabül Ayn adlı eserinde yer alan bir yöntem kullanır. Kullanılan kelimelerle kullanılmayan kelimelerin tam bir ayrımı yapılan bu eserden farklı olarak Kaşgarlı Mahmud, kullanılmayan kelimelere kitabında yer vermez ve bu şekilde kitabını sadeleştirerek okurun kelimeleri daha kolay bulmasına katkıda bulunur. Bunlara ek olarak bu eserde, kelimeler isim ve fiil olarak iki kısma ayrılır 7. Okuyucunun anlamasını kolaylaştırmak için isimlere fillerden önce yer verir. İsim ve fiilleri kendi içlerinde bölümlere ayırır ve belli bir sıralamayı takip ederek bu çıkarımlara eserde yer verir (Atalay,1985:6).

Orta Türkçe, günümüz Türkçesi ile Eski Türkçeyi birbirine bağlayan bir geçiş dönemidir. 12. Yy da Türklerin birtakım yeni kültürlerle karşılaşması ve kaynaşması sonucu Türk dilinin yapısında yavaş yavaş süregelen bir değişim ve gelişim zinciri başlar. Bu zincir, sonradan gelen halkın dilini etkiler ve çeşitli yazı dillerinin oluşmasına zemin hazırlar. Orhun, Uygur ve Harezmi Türkçesi gibi Türk dili ağızlarında gelişimlerin devam etmesinin yanı sıra, Oğuz ağızı yazı dili olarak kullanılmaya başlar ve kısa süre içinde çok büyük bir gelişim göstererek Türkçenin en önemli yazı dillerinden birisi olur. Türkçedeki değişimlere ve bu yeni oluşumlara beşiklik eden en önemli bölge Harezmi bölgesi olmuştur. Bu bölgede bir taraftan Harezmi Türkçesi ile Karahanlı Türkçeleri birbirleri içinde kaynaşır, diğer taraftan da Eski Türkçenin ses ve yapı özelliklerini koruyan Çağatay ağızının oluşmasına zemin hazırlar (<http://anadilim.org>).

Türkçedeki değişim ve gelişimlerin nedenlerinin şüphesiz en başında gelen hareket, 15. Yy' a kadar devam eden Türk göçleridir. Yukarıda da bahsedildiği gibi karşılaşılan her yeni topluluk ve kültür, Türk dilinde az ya da çok değişimlere sebep olmuştur. Dilde yabancı etkisinin en yoğun olarak gözlemlenebileceği dönemlerden birisi olan Anadolu Selçukluları döneminde üç farklı dil kullanılır: Bilim çevresinin dili Arapça, resmi dil Farsça ve halkın kullandığı dil Türkçedir. Bu dönemde Türkçeye çok fazla yabancı kelime ve yapı dahil olur. Bunun yanında Türkçenin tek dil olarak kullanılması

gerektiğini savunan birçok şair, yazar ve bilim adamı da mevcuttur. Bunlardan en önemlilerinden birisi Karamanoğlu Mehmet Bey'dir. 1277 de '*Şimden gerü divanda, dergahta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır*' fermanını yayarak dikkatleri Türkçe üzerine toplamayı başarır. Daha sonraları ise bu üç dilin bir karışımı sayılabilecek Osmanlı Türkçesi, Türk dili tarihi sahnesinde yerini alır (<http://anadilim.org>).

Daha yakın bir döneme gelindiğinde ise Türk dilinin politik çerçevede yeniden tanındığına şahitlik edilir. Osmanlı devletinin yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasıyla birlikte Türkçe yeniden devletin resmi dili olarak kullanılmaya başlanır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi çok uzun bir dönem Arapça ve Farsçanın etkisinde kalan Türkçeye bu dillerden birçok yabancı sözcük dahil olmuştur. Yeni Türk devleti ile birlikte Türkçenin bu yabancı sözcüklerden arındırılması için başlatılan hareket günümüzde de hala geçerliliğini sürdürmektedir. Bu hareketin öncülerinden olan Ömer Seyfettin arkadaşlarıyla birlikte Genç Kalemler dergisinde Yeni Lisan Hareketi olarak adlandırdıkları yeni bir dönem başlatmak isterler. Bu hareket Arapça ve Farsçadan giren dilbilgisi kurallarının ve bu kurallarla oluşturulan tamlamaların kaldırılmasını ve bu tamlamaların Türkçe kurallar çerçevesinde yeniden yapılandırılması gerektiğini savunurlar. Bunun yanında İstanbul ağız konuşma dili seçilerek konuşma dili ile yazı dili birbirine yaklaştırılmak istenir.

Bu hareketten sonra Türkçe üzerine yapılan en geniş çalışma dil inkılabı olmuştur. Dil inkılabının temel amacı, dilin konusunu *önemi ve gelişme şartları bakımından çok yönlü ve sağlam bir zeminde ele almak ve olgunlaştırmaktır*. Bu hareket kapsamında 1928 yılında Latin Alfabesi kabul edilmiştir. Bunun yanında 1932 yılında Atatürk'ün teşvikiyle kurulan Dil Tetkik Cemiyeti, Türkçenin yabancı sözcüklerden arındırılmasına ağırlık verir ve aynı zamanda Türkçenin kökenine yönelik çalışmalara başlanır (<http://anadilim.org>).

BÖLÜM 2:19. YY'DA ALMANYA'DA VE TÜRKİYE'DE SÖZLÜK BİLİM ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.1. Sözlükbilim Nedir?

Sözlük bilimi genel çerçevede sözlük yazım kuramı ve uygulaması olarak tanımlamak mümkündür. *Bir dilin anlam dizgesindeki en küçük ayırıcı birim* olarak tanımlanabilecek sözlük birimin, bir sözlük içerisinde nasıl ele alınacağı, bu işlemde önce ne gibi inceleme ve araştırmaların yapılması gerektiği ve bu işlemde hangi yöntemlerin uygulanacağı gibi konular sözlükbilimin inceleme alanı içine girer. Bu veriler dahilinde sözlükbilim, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak birden fazla dilin söz varlığını meydana getiren birimleri bir sözlük içinde belirli bir dizgeye göre sıralayarak anlamlarını açıklayan ve bu açıklama işleminde yöntemler geliştirip uygulayan bilim dalı şeklinde açıklanabilir (Aksan,1998:3,69).

Hazırlanan ilk sözlüğün tarihine yönelik kesin bir kayıt bulunmadığı için, sözlük bilimin ne zaman başladığı konusunda da belirsizlik vardır. Ancak günümüze kadar ulaşan kayıtlara bakıldığında, bilinen en eski sözlük çalışmasının Bizanslı Aristophanes tarafından hazırlandığı görülür. ‘Sözlük’ terimi ise ilk kez çok daha sonraki yüzyıllarda yaşamış olan John Garland tarafından kullanılmıştır (1998:3,69).

Doğu dünyasında İsmail Cevheri tarafından 10. yüzyıllarda Arap dilinde hazırlanmış olan ‘Sihah’ adlı sözlüğe değinmekte fayda vardır. Ayrıca 11. Yüzyılda yazılmış olan Kaşgarlı Mahmut’un Divan ü Lügat-it Türk adlı sözlük çalışması Türkçenin söz varlığını Arapça olarak inceleyerek hem Türk hem de doğu dünyasında çok önemli bir yer edinir.

Almanya’da 8. Yüzyıldan itibaren başlayan sözlük çalışmaları daha ziyade Latince metinlerin Almancaya çevrilmesi amacıyla hazırlanır. Ancak daha sonraki yüzyıllarda Almancanın hem yönetimde hem de dini faaliyetler de kullanılması sonucu sadece Almancanın sözcük birimlerini ele alan sözlükler de hazırlanmaya başlanır. 19. Yüzyıla gelindiğinde ise sözlük çalışmalarında önemli gelişmeler olduğu görülür. bu dönemde çok geniş alanları kapsayan çok büyük yapıtlar oluşturulur. Almanya’da bu döneme rastgelen en büyük çalışma Grimm Kardeşler tarafından hazırlanmaya başlanan

Almanca sözlüktür (Deutsche Wörterbuch). 1854 yılında başlanan bu sözlük çalışması yılında birçok dilbilimcinin katkılarıyla 1961 yılında tamamlanmıştır. İleride daha geniş şekilde ele alınacak olan bu sözlük 33 ciltten oluşur (Toklu,2007:115).

Batı dünyasına ait bir diğer önemli sözlük çalışması da Fransız dilbilimci Emile Littré tarafından kaleme alınır. Tamamlanması yaklaşık otuz yıl süren bu sözlük, 'Fransız Dilinin Sözlüğü' adıyla kayıtlara geçer ve dört büyük ciltle bir ekten meydana gelir. Bu sözlükte, ele alınan her sözlük birimin değişik anlamlarına yer verilir. Bununla birlikte bu birimin bu anlamda kullanıldığı yerler hakkında detaylı bilgi verilerek sözcüğün tarihi ve kökeni üzerinde durulur (1998:3,71).

Değişik amaçlara göre farklı niteliklerde sözlüklerin hazırlanması mümkündür. Bu yüzden bir sözlüğün hazırlanmasında ilk öncelik amacın belirlenmesi yönündedir. Sözelimi, yapılacak sözlük çalışmasında bir dilin bütün sözvarlığı kullanılacaksa buna yönelik bir ön hazırlık yapılması ve bu doğrultuda araştırma ve incelemelere yön verilmesi gerekir. Bu bağlamda bir ya da daha fazla dili karşılaştırmalı olarak ele alan sözlükler tek dilli ve çok dilli olmak üzere iki kısımda incelenir:

1. Tek dilli sözlükler: yalnızca bir dile ait sözcük birimlerini ele alan sözlüklerdir. Bu sözlükler kelimenin anlamına ya da yapısal bilgilerine ilişkin açıklamaları aynı dildeki farklı sözcükler yardımıyla yaparlar.
2. Çok dilli sözcükler: birden fazla dilin sözcük birimlerini ele alarak inceleyen sözlüklerdir. Çoğunlukla tek bir dilin sözcük yapısına diğer dillerde bulunan karşılıklarıyla birlikte yer verirler. Türkçe Almanca, Türkçe İngilizce gibi sözlükler bu türe örnek verilebilir. Bu sözlükler çoğunlukla dil öğretimi ya da bir dilden diğer dile çeviri amaçlı olarak oluşturulurlar (1998:3,76).

Bu sözlüklerin yanı sıra sözlük türlerini, sözlük birimlerini ele aldığı dizgeye göre sınıflandırmak da mümkündür. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

1. A-b-c sıralamasına göre dizilen sözlükler: En yaygın kullanıma sahip dizin biçimidir.
2. Adbilimsel sözlükler: Bir dildeki ya da karşılaştırmalı olarak birden fazla dildeki sözlük birimlerin kavram alanlarına göre dizilmesidir (1998:3,77).

Bir dilin söz varlığını tarihsel yöntemler, içerdikleri farklı anlamlar ya da karşıladıkları farklı kavramlar gibi değişik araçlarla da açıklamak mümkündür. Bu ve buna benzeyen amaçlarla yazılan sözlükler aşağıdaki gibi sıralanırlar:

1. Genel sözlükler: Bir dilin sözvarlığını herhangi bir özel alan gözetmeden genel olarak ele alan sözlüklerdir. Bu sözlüklerde genellikle bir dilin kullanıldığı dönemdeki sözvarlığı incelenir. Şemsettin Sami tarafından kaleme alınan ‘Kamus-i Türki’ bu tür sözlüklerin örnekleri arasındadır.
2. Lehçebilim sözlükleri: Bir dilin içyapısına ait lehçe ve ağızları yine o dilin yazı dilinde bulunan karşılıklarıyla açıklayarak ele alan sözlüklerdir. Bu sözlüklerde tek bir lehçe ya da ağza yer verilebileceği gibi birden fazla lehçe ya da ağız karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Anadolu’nun farklı bölgelerinde konuşulan ağızları inceleyen ‘Derleme Sözlüğü’ bu türe verilebilecek örnekler arasında yer alır.
3. Eşanlamlılar ve zıt anlamlılar sözlüğü: Bu sözlüklerde ele alınan sözlük birimler eş anlamlıları ve ya zıt anlamlıları yardımıyla açıklanır. Bu türe Mehmet Ali Ağakay tarafından hazırlanan ‘Türkçede Yakın Anlamli Kelimeler Sözlüğü’ örnek verilebilir (1998:3,79).
4. Tarihsel sözlükler: bir dilin sözcük hazinesinde var olan birimleri kullanıldığı zaman boyunca izleyip, bu sözcükleri tarihsel gelişimi ve farklı kullanımlarıyla birlikte açıklayan sözlüklerdir.
5. Köken bilgisi sözlükleri: bu sözlükler sözcük birimlerinin kökenlerini ve bu kökenler yardımıyla o dilin kültür özelliklerini ve başka dillerle olan kökensel akrabalıklarını ortaya koymayı amaçlayan sözlüklerdir. ‘Grimm sözlüğü’ nitelikleri bakımından bu türe dahil edilebilir. Bu sözlükler oldukça geniş bir alanı kapsadığı ve çok büyük yapıtlar olduğu için hazırlanması uzun zaman alabilir. Nitekim Grimm sözlüğü 33 ciltten oluşur ve hazırlanması yaklaşık 111 yıl sürer.

Bu bölümde günümüze kadar hazırlanan sözlükler, kullandığı dil, kullanılan dizin biçimi ve hazırlanma amacına göre sıralanmıştır. Ancak burada unutulmaması gereken şey, yazılan sözlüklerin sadece bunlardan ibaret olmadığıdır.

2.2. Grimm Kardeşler: Deutsches Wörterbuch (Almanca Sözlük)

Prusya kralı 4. Friedrich Wilhelm tarafından Berlin’e çağrılan Grimm Kardeşler, burada Bilimler Akademisine üye olur ve üniversitede ders vermeye başlarlar. Grimm Kardeşlerin hayatlarının çok önemli bir bölümünü meydana getiren Berlin dönemi aynı zamanda en iddialı yapıtları olan Deutsches Wörterbuch üzerinde çalışmaya başladıkları dönemi de kapsar. 1838 yılında Yayıncı Salomon Hirzel tarafından temelleri atılan Yeni Yüksek Almanca’nın bütün sözcük varlığını içeren kapsamlı bir sözlük oluşturma planı, Grimm Kardeşlere ‘Çocuk ve Ev Masalları’ derlemesinden sonra ortak bir çalışmaya daha imza atma şansı verir.

Hem ulusal dilin hem de bölge ağızlarının araştırılmasının, dilde yenileşmeye ve ayrıca ulusal bilinçte canlanmaya öncülük edebileceği fikri Grimm sözlüğünün temelini oluşturan düşünceler arasında yer almaktaydı. Oluşturulacak olan Almanca sözlüğün dili geliştirmesi bakımından bir örnek teşkil etmesi gerekiyordu. Bu amaç doğrultusunda Grimm Kardeşler, bu sözlüğü başlangıçta bir okuma kitabı olarak tasarlarlar. Tek bir cilt halinde ele alınacak olan eserin, ailecek okunup bilgi edinilebilecek ve bu doğrultuda aile içi kültürü artırabilecek bir kaynak olması hedeflenir. Soylu kesimin anlayışına hitap etmeyen, yani yazıldığı döneme uygun yazım ihtiyacından yola çıkmayan bu eser, kısaca Almanya’nın daha eski ve en eski dönemlerine yönelik önemli bir geriye dönüş olarak tanımlanabilir. Bu günkü tarih anlayışı açısından değerlendirildiğinde, bu sözlüğün ilk kısmını, Notker ve Goethe arasında yer alan dönemde tarihsel sürece örnek olarak gösterilebilecek kelime ve kelime kullanımlarının birbirleriyle buluştuğu kısım olarak nitelendirmek mümkündür. Bu nitelendirmeye Orta Yüksek Almancada yer alan yazım kurallarına geri dönüş yolu arayışı ya da artık kullanılmayan sözcükleri yeniden canlandırma denemeleri örnek gösterilebilir. Ayrıca bu eserde dilsel kökensellik ve dilsel estetik kavramları “dilinde moda’ya bağılı olmayan özellikleri” olarak tanımlanır. Buna karşılık, tarihsellikten farklı olarak boy gösteren günlük dil kullanımı kendi değeri içinde tanımlanmaz. Yani Alman dilinin kurallarına göre düzensiz elementler olan yabancı sözcükler tamamen sözlüğün dışında bırakılırlar. Bu bağlamda Jacop Grimm ‘ungesund ve saftlos’ gibi sözcükleri Almanca sözlüğe dahil etmez. Ayrıca bu sözlüğü geleneksel bir ürün sözlüğü olarak değerlendirmek de yanlış olur, bu sözlük sadece tarihselliğe aracılık eden, dil bilincini

canlandırmayı hedefleyen ve bu yolla günlük dil kullanımına yönelik dolaylı bir düzeltme amacı güden bir çalışma olarak genellenebilir. Fakat yıllar sonra ortaya çıkan yapıt bu amaçtan çok daha farklı bir boyuta hizmet eder, pratik kullanım amacının tamamen dışında kalır ve çok kapsamlı büyük bir kütüphane eseri olarak dilbilim tarihinde yerini alır (Ülkü,2011:271).

Dilin önemini vurgulamayı kendine amaç edinen kaynakların tarihsel süreçte yerini bulabilmeleri için yalnızca sözcüklerin anlamları ve kullanımları üzerinde durmaları yeterli değildir, aynı zamanda sözcüğün etimolojik sınıflandırılmasının da kaynakların biçimsel yapıları içinde yer alması gereklidir. Böyle bir etimolojik sınıflandırma Alman dilini karşılaştırmalı, tarihsel ve bilimsel bir çerçevede ele almak isteyen bütün yapıtlarda olduğu gibi, Grimm sözlüğünün de yapı taşları içinde yer alır. Bununla birlikte sözcüklerin tarihsel gelişimine ilişkin bilgilere o dilin kendi için gelişimine paralel olarak yer verilir. Bu yüzden Almanca sözlükte yer alan karakterler, yalnızca sözlüğü bilimsel açıdan ele alan kişinin bakış açısından değil de arka planda yer alan bağlılık çerçevesinde oluşan metodik bir tasarımla da gerekçelendirilir. Bu tasarımla hem tarihsel süreklilik hem de güncel bakış açısına göre sözcük kullanımının açıklanması için sistematik bir şekilde planlanan örneklemeler de sağlam temellere dayandırılır. Bununla birlikte bu yapıt adlar, lehçeler, yazı ve yazım kuralları gibi konulardaki araştırmalara da ivme kazandırır. Sözelimi Jacob Grimm'in yazı karakteri olarak Latin harflerini tercih etmesi ve Almancada cins adlarının ilk harfinin uygulanma geleninin tersine küçük yazılmasını savunması alman tarihinde sözlük bilime getirilen yeniliklerin başında gelir.

Grimm sözlüğünün tasarımı dikkatlice incelendiğinde bu sözlüğün dört katmanlı tarihsel bir yapı içinde biçimlendirildiği gözlemlenir. Dilbilimsel düzlem yenilikçi temellere dayanan etimoloji ve kendine özgü bir düzene göre ve yine belirli kurallar çerçevesinde süregelen dilin gelişimi ile ilgili kuramları belirler. Sözlük bilimsel düzlem ise dilin geleneksel yapısını içinde barındıran ve bu yapı içinde değerlendirilerek seçilen bütün sözlükleri sözlük biçimsel açıdan ele alır. Örneklemelerin tutarlı temellere dayandırılıp dayandırılmadığı ya da döneminin beklentilerine yanıt verip vermediği gibi temel sorunlar bu bağlam içerisinde değerlendirilir. Sözlüklerin kullanım amaçları üçüncü bir düzlemi meydana getirmektedir. Bunlar bir yandan bilimsel soruların ifade

edilmesinde açıklamaya ve belgelemeye dayalı yardımcı bir işlev üstlenirken diğer yandan da kökeninde en ince detaylarına kadar görülebilecek kadar gelişmiş bir dil ürünü için koruyucu ve dili geliştirici fikirler üretmeyi kendine amaç edinir. Son olarak da politik amaçlarla beslenen dördüncü bir düzlem daha bulunur. Bu düzlem çerçevesinde Grimm sözlüğünden beklenen ulusal dilin tapınağı niteliğinde olması ve politik ve ulusal Alman birliği üzerine çalışmalarda bulunmasıdır.

1850’li yılların başlarında artık son biçimlerine başlanan sözlüğün kapsamı on yıl içinde altı ciltten yedi cilde çıkacağı tahmin edilir. 1854 yılında ilk cilt biter ve dördüncü cildin başlarında kardeşlerin yaşamları sona erer; Wilhelm 1859 yılında ölümünden kısa bir süre önce D harfini tamamlar, Jacob ise dördüncü kısmın ilk bölümünde Frucht sözcüğüne kadar gelebilmeyi başarır. Kardeşlerin ölümünden sonra da yazımı devam eden Deutsches Wörterbuch (Almanca Sözlük) 32 ciltten ve 1970 yılında eklenen fazladan bir ciltle beraber 33 ciltten oluşan çok kapsamlı bir sözlük dizisinden oluşur (Ülkü,2011:271).

2.3. Hasan Eren: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

Sözlük bir milletin dilinin en büyük hazinesi hükmündedir. Dil kelimelerden oluşur, ve bu kelimeler o dilin kuralları dahilinde değişiklikler göstererek o dili kullanan kişilerin durumlarının ya da düşüncelerinin ifade yapılarını meydana getirir. Dilin sermayesi o dilin kelime yapısından ve kurallardan dizgesinden meydana gelir. Hiçbir kimse bir dilin bütün kelimelerini ya da cümle yapılarını hafızasında tutamaz, ya da çok az kişi ana dilini tamamıyla kurallara uygun olarak kullanabilir. Bu durum zamanla kelimelerin yanlış kullanımlarının yaygınlaşmasına ve dolayısıyla o dilin sözcük yapısında bozulmalara neden olur. Dilin bütün topluma ait olma özelliği kaybolur ve parçalanarak bireysel bir yapıya dönüşür.

Dili bu sondan kurtarabilecek şeylerden birisi, o dilin kullanılan sözcük birimlerinin doğru anlamı ve bu anlamın kullanıldığı yerleri saptayan sözlüklerin oluşturulmasıdır. İkincisi ise o dilin dilbilgisi yapısını ve söz dizimi kurallarını içinde barındıracak dilbilgisi ve sözdizimi kitapları hazırlamaktır. Söz gelimi dünyanın en ücra köşelerindeki yaşamların bile dillerini öğrenmek isteyen Avrupalılar, o dillere ait sözlükler, dilbilgisi ve sözdizimi kitapları oluşturmaya başlamakla işe girişirler. Sonuç

olarak sözlüğü ya da dilbilgisi ve sözdizimi kitapları bulunmayan bir dilin çok uzun süre var olması mümkün değildir. Çünkü çok iyi hazırlanmış bir sözlüğü olmayan dil sözcük hazinesini günden güne kaybeder ve kendi sermayesiyle bir şeyler ifade edemeyecek kadar dar bir dil konumuna gelir; dilbilgisi ve sözdizimi kitapları bulunmayan bir dil ise gittikçe yanlış söylenerek tamamen kaybolur.

Hasan Eren ‘Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü’ adlı eserinin giriş bölümünde, sözlük yazmasının ve dilin söz yapısının etimolojik olarak incelenmesinin ne kadar gerekli olduğunu şu şekilde açıklar :

“Dilimizde büyük bir yer tutan yabancı sözlere, alıntılara karşı açılan savaşta, dilbiliminin söz veya köken bilgisi (etimoloji) koluna özel bir değer ve ağırlık vermek kaçınılmaz bir koşuldur. Sözlerin kökeninin araştırılması özünde bilimsel bir çalışmadır. Ancak dilimizin özleştirilmesi, yalnız özleştirilmesi değil, geliştirilmesi uğrunda gösterilecek çabalarda etimolojik çalışmaların sonuçlarını göz önünde tutmak ve değerlendirmek kaçınılmaz bir gereksinimdir. Sözlerin kökenini göz önünde tutmadığımız durumda yabancı bir sözü dilimizden çıkarmak isterken başka bir yabancı sözü seçmek olasılığıyla karşılaşabiliriz (Eren,1999:XX).”

Hasan Eren’ in bu ifadeleri bir dilin gelişimi ve sonsuzluğu açısından o dilin sadece güncel söz varlığının ortaya konulmasının yeterli olmadığını savunur. Dilin sözcüklerinin etimolojik kökenlerinin incelenmesi, o dilde yeni sözcükler yaratmak veya var olan sözcüklerin farklı kullanım alanlarını açığa çıkartmak için mecburi bir ihtiyaçtır. Çünkü kökeni bilinmeyen bir dil yabancı sözcüklerin istilasından asla kurtulamaz ve daha da kötüsü böyle bir istilanın varlığından bile haberdar olunmaz. Böyle bir dilin kendi öz benliğini yitirmesi ve zaman içinde başka dillerin arasında eriyip kaybolması kaçınılmaz olur.

Hasan Eren bu çalışmasında Türk dilinin sözcük yapısını derinlemesine araştırır. Öz Türkçeye ait, bilinen ve hâlihazırda kullanılan veya kullanılmadıkları halde hala değer verilen kelimeleri, gerekli görülen kullanım alanları ile birlikte ele alır. Bu kelimelerin hem şu anda kullandığımız dilimize ait hem de yabancı dillere ait sözlüklerdeki karşılıklarına yer verir. Bu kelimelerin birçok farklı sözlükte ne anlamlarda kullanıldıkları, genel ve kişiye özgü kullanım alanlarıyla birlikte incelenir, farklı sözlüklerde yer alan farklı anlamlar belirtilir ve gerekli görüldüğü yerlerde örnekleriyle birlikte açıklamalar yapar. Bu bağlamda, Türkçe üzerine yapılan bir çok etimolojik çalışmayı inceler ve bunların bir kısmına kendi çalışmasında da yer verir. Eserin giriş

bölümünde, Armin Vambery, Bedros Keresteciyan, Martti Räsänen ve İsmet Zeki Eyüpoğlu gibi bir çok dilbilimcinin Türkçe üzerine yapılan yerli ve yabancı çalışmalarını irdeler ve Türk dilinin gelişmesi açısından önemlerini ifade eder. Bununla birlikte sözlüğün iç kısmında Andreas Titze gibi düşünürlerin, bazı sözcükler üzerine yaptığı çalışmalara ve değerlendirmelere yer verir.

Türk dilinin söz varlığını incelemek çok zor ve zaman alan bir uğraştır. Çünkü Türkçe, Türklerin tarihi kadar eski ve bu tarih içinde yaşadıkları coğrafya kadar geniş ve zengin bir dildir. Türklerin etkileşime geçtiği bütün milletlerden ve komşularından gelme bir çok sözcüğü de söz dağarcığında barındırır. Hasan Eren bu çalışmasında yabancı dillerden Türkçeye giren bu sözcükleri de dışlamaz ve bu sözcüklerin kökenlerini, hangi dillere ait olduklarını, kendi dillerinde hangi anlamlara sahip olduklarını ve tabiki Türk dilinde nasıl kullanıldıklarını örnekleriyle birlikte açıklar. Çünkü nasıl ki İngilizce bir sözlükte Fransızcadan gelen kelimelere yer verilmemesi mümkün değilse, yabancı kökenli bu kelimelere yer verilmemesi de aynı doğrultuda söz konusu olamaz. Bununla birlikte, sözlükte sadece yabancı dillerden gelen sözcüklere yer verilmez, aynı zamanda Türkçe'den başka dillere geçen sözcükler de ele alınır. Böylece Türk dilinin zenginliğinin başka toplumlar tarafından da kabul gördüğü ve bu dile ait sözcükleri kendi dillerine kabul ettikleri vurgulanır.

Yabancı dillerden gelen veya başka dillere giden sözcüklerin yanısıra bu sözlükte, Türk dilinin Türkmence, Tatarca, Azerice gibi bir çok diyalektine ait sözcüklere de yer verilmektedir. Çağdaş diyalektlerin ancak bir kısmına yer verilmesiyle birlikte Çuvaşça ve Yakutça özel bir önemle ele alınır ve bu diyalektlere daha geniş kapsamlı olarak yer verilir.

Bu eseri ölümsüz kılan en önemli etmenlerden birisi de, daha önce hiçbir çalışmada köken bilgisi bulunmayan ve ilk kez bu çalışmada hangi kökene ait olduğu saptanan bir çok sözcüğe yer verilmiş olmasıdır. Etimolojik olarak açıklanan bu sözcüklerin bazılarının anlamdaşları da özel bir önemle yazıya dökülmektedir. Ancak köken bakımından tam olarak hangi dile ait olduğu bilinmeyen sözcüklerin var olduğu da unutulmamalıdır. Bu eserde her ne kadar Türkçe'nin söz varlığına ait bir çok sözcük etimolojik olarak açıklansa da, hasan Tahsin sözlüğün henüz tamamlanmamış olduğunu

vurgular ve arkadaşı Joki'nin deyimiyle yaşayan bir dilin etimolojik sözlüğünün asla sonlanmayacağını belirtir.

2.4. ‘(Deutsches Wörterbuch) Almanca Sözlük’ ve ‘Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğün’de Sözcüklerin Etimolojik İncelenmesi

Sözcüğün kökenine ait gerekli saptamaları irdelemelerden önce ‘ek’ kavramına kısaca değinmekte fayda vardır. Söz köküne eklenen bu küçük ve çoğu zaman anlamsız ses yapıları, işlevlerine göre kökün önünde, ortasında veya sonunda bulunabilir. İsmet Zeki Eyüpoğlu ‘Türkçe Kökler Sözlüğü’ adlı çalışmasında Türkçeyi diğer dillerden ayıran en önemli özelliklerden birisinin ön eklerin işlevleriyle ilgili olduğunu savunmaktadır. Türkçe’de ön ekler kap-kara, düm-düz örneklerinde olduğu gibi pekiştirme görevini üstlenirler. Almanca’da ise durum biraz daha farklıdır. ‘ver-kaufen (kaufen: alışveriş yapmak, ver-kaufen: satmak)’ sözcüğünde olduğu gibi önekler yardımıyla anlam genişlemeleri ya da anlam değişiklikleri meydana gelmektedir. Türkçe’de anlam genişlemesine yarayan ekler ise orta eklerdir (Eyüpoğlu,1989:10).

Sözcüğün tüm eklerden arındırılmış haline kök denir. Kök sadece birkaç sesin yanyana gelmesiyle oluşan çok küçük anlam birimleridir. Köken bilgisi bu açıdan çok zor bir uğraştır. Birkaç sestten oluşan bir sözcüğün kökeninin hangi dile ait olduğunu bulmak, yapısında meydana gelen değişimleri çözümlemek, farklı dillerle olan akrabalıklarını saptamak, gerekli anlam değerlerini bulmak oldukça yoğun ve zaman isteyen bir çaba gerektirir. Sözcüklerin kökenini inceleyen bilim dalı ise Etimoloji (köken bilgisi) olarak adlandırılır. Kısaca tanımlayacak olursak etimoloji bir dilin söz dağarcığındaki kelimelerin kökenini, eğer o dile ait olmayan kökene sahip bir sözcük varsa hangi dile ait olduğunu araştırıp inceleyen bilimdir. Bir dilin sözcük yapısı incelenirken, sözcüğün kökenine ait üç temel husus özellikle göz önünde bulundurulmalıdır:

1. sözcük kökeninin o dile ait olup olmadığı,
2. sözcüğün yansıma sözcükler (onomatopie vs.) grubuna dahil olup olmadığı
3. yabancı dillerden gelen sözcükler

Yukarıda da bahsedildiği gibi Hasan Eren ve Grimm Kardeşler’in sözlükleri etimolojik sözlük grubu içine dahil edilmektedir. Aşağıdaki kısımda her iki sözlüğün de etimolojik inceleme yaparken izlediği basamakları saptayabilmek için iki sözlüğün de içerdiği dört

ortak temel noktaya yer verilmekte ve bunlar düşünürlerin sözlüklerinden birer alıntıyla örneklendirilmektedirler. Tabiki burada bahsedilen maddeler dışında bu sözlüklerin bir çok özelliği ve inceleme yöntemi daha bulunmaktadır. Ancak burada en temel, en çok göze çarpan kısımlara kısaca değinilmektedir. Bu yöntemleri her iki sözlükte de daha yakın olarak görmek için Almanca Sözlük'ten (Deutsche Wörterbuch) '*Kuh*' (Grimm, 1873:2546-2551) ve Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü'nden '*İnek*' (Eren,1999,191-192) sözcüklerinden örneklere yer verilmiştir.

1. Sözcükte anlama yer verilmesi

İnek: '*dişi sığır*'(TDES)

Kuh: *kuh haat das weibliche rind, nachdem et geboren hat; ...*(DW)

2. Sözcük kökünün daha eski biçimlerine yer verilmesi

İnek: *Eski Türkçede ingek olarak geçer. Kaşgarlı Mahmut'a göre, Orta Türkçede de ingek biçimi kullanılır.*(TDES)

Kuh: *der hd. pl.: nhd. kühe, 16. jh. küe Luther t'n d. bibel(sg. kue), mhd. aber küeje, ahd. cuuowi nach Grimm gr. 3, 327,| chuoi 1*, 619. bezeugl ist ahd.*(DW)

3. Sözcük yapısının diğer dillerle karşılaştırılması ve varsa başka dillerdeki akrabalığın saptanması

İnek: *Moğolcada 'inek' olarak kullanılan üniye ile Türkçe inek arasındaki yakınlık tartışmaya açıktır (Vladimirtsov: SrGr 175).*(TDES)

Kuh: *Dähn., kö Danneil, aber km, pl. kae, koie Schamb. ; nnl. Koe (koei), pl. koeien. engl. cow, norw. ku, kyr, schwed. ko, diu.koe, ko.*(DW)

4. Sözcüğün dilin diyalektlerine göre değerlendirilmesi

İnek: *Tkm inek. -Blk inek. -Krg inek. Kırgızlar ibek yerine daha çok uy sözünü kullanırlar. Kırgızcanın Güney ağızlarında iynek biçimi de geçer ('inek; dişi yak').*

Kuh: *mhd. kuo, ahd. Chuo*

Yukarıda verilen örneklerde her iki dilde de bir birlerinin karşılığı olarak kullanılabilecek ‘Kuh-İnek’ sözcüklerine yer verilir. Hem H. Eren hem de Grimm Kardeşler bu sözcüğün için ‘*dişi sığır/weibliche Rind*’ anlamına geldiğini belirtmektedirler. Hem sözcük anlamının hem de sözcük kökünün daha iyi saptanabilmesi için her iki düşünür de sözcüğün daha eski biçimlerini araştırıp incelerler. Sözelimi Eren ‘inek’ sözcüğünün izini Kaşgarlı Mahmut’un çalışmalarına kadar sürer ve kendi çalışmasında, burada yer alan ‘ingek’ biçimine de yer verir. Aynı şekilde Grimm sözlüğünde ‘Kuh’ sözcüğü, Luther’in İncil çevirisinde yer alan ‘kue (çoğul küe)’ sözcüğü ile ilişkilendirilir. Etimoloji biliminin temel sorunlarından birisi olan sözcük kökeninin hangi dile ait olduğu sorusunun netleştirilebilmesi için sözcük kökünün diğer dillerdeki karşılıklarının araştırılması ve eğer varsa akrabalıkların saptanması gereklidir. Bu bağlamda Eren ‘inek’ sözcüğünün farklı dillerdeki anlamlarını irdeler ve bu sözcüğün özellikle Moğolcadaki ‘ingek’ sözcüğü ile benzerliğinin dikkat çekici olduğunu belirtir. Grimm sözlüğünde ise ‘Kuh’ sözcüğünün İngilizce ‘cow’ , İsveçte kullanılan ‘ko’ gibi sözcüklerle olan benzerlikleri değerlendirilir. Son olarak ise her iki sözcükte de diyalektlere yer verilir. Eren Türk dilinin Yakutça ve Çuvaşça diyalektlerine özel önem vermekle birlikte sözcükleri diğer diyalektlere göre de değerlendirir. Yine Grimm Sözlüğünde sözcüklerin Althochdeutsch, Mittelhochdeutsch gibi farklı Almanca diyalektlerindeki biçimleri yer alır. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğünden farklı olarak Grimm Sözlüğünde, Sözcüklerin çoğul biçimlerine ve deyim anlamlarına yer verilmektedir.

BÖLÜM 3:19. VE 20. YY. DA ALMANYADA VE TÜRKİYEDE DİLBİLGİSİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

3.1. Dilbilgisi Nedir?

Dil her ne kadar zaman içinde değişen bir yapı olsa da benimsenen bazı şekiller uzun bir zaman dilimi içinde dil yapısında yerleşirler. Artık dilin bir parçası durumuna gelmiş olan her türlü şekil ya da biçim toplanılıp incelemeye tabi tutulur. İncelemeler ve araştırmalar sonucunda dilbilimsel olaylar sınıflandırılıp düzenlenir ve bir takım kurallar ortaya çıkarılır. İşte bu kuralların hepsi birden dilbilgisi diye adlandırılan kavramı meydana getirirler. Kısaca dilbilgisi, zaman içinde bir dilde yerleşen kuralların bütünüdür şeklinde tanımlanabilir ve her zaman gelişen ve değişen dile uyum sağlamak zorundadır. (Üçok,2004:110)

Dilbilgisi öğretisinde gözetilen temel katmanlar insan zihni ile doğru orantılıdır. Anlam ayırıcı niteliklerin birbirlerine bağlanması sonucu sesbirimler meydana gelir. Bu sesler anlam taşıyan en küçük birim olan morfemi, dilbilgisi kuralları çerçevesinde bir araya gelen morfeimler de cümle veya sözcükleri meydana getirir. Bütün bu sıralamalar yapılırken bağlam göz önünde bulundurulur. Bir sözcüğün ya da bir cümlenin anlaşılır olabilmesi bağlamla ilişkilendirilir (Bozşahin ve Zeyrek,2000:45).

Dil olayında en temel unsur şüphesiz sesbirimlerdir. Sesbirimler ses dizgesinin en küçük parçalarıdır. Necip üçok un tanımından yola çıkarsak sesbirim, konuşma olayında kendisinden daha küçük parçalara ayrılamayan ve sadece bahsi geçen zaman içerisinde algılanabilen dilin en küçük anlam ayırt edici yapısıdır (Üçok,2007:33) Herhangi bir sesin sesbirim olarak kabul edilebilmesi için anlamlı bir kelimeyi oluşturması gerekir. Her sesbirimin bir anlamı bulunmaz ancak anlamlı bir kelimenin oluşumunda yer aldığı için sesbirimlerin göreceli bir anlama sahip oldukları kabul edilir. Bu şekilde bir kelimenin oluşabilmesi için de sesbirimin kişinin bilincinde zaten mevcut olması lazımdır (Üçok,2007:32).

Yukarıda yaptığımız genel sıralamaya göre ilerlediğimizde dilin diğer yapı taşı morfeimler oluşturur. Morfeimler, anlam taşıyan, dilin en küçük yapı birimleridir şeklinde tanımlanabilir. Çağcıl dilbilimde kelime yerine morfem teriminin kullanılması

kelime kavramının tam olarak tanımlanamamasından kaynaklanmaktadır. Morfem terimi ise anlamsal açıdan kendisinden daha küçük parçaya ayrılamayan ifadelerin tanımı niteliğinde olduğu için kelime kavramına oranla daha kesin bir yargıda bulunur. Oysa kelime bir ya da daha fazla morfemden oluşabilir. (Başkan, 2003:99)

Morfemler tek tek ya da birbirlerine ekli halde de bulunabilirler. Bu bakış açısından yola çıktığımızda morfemleri üç farklı biçimde ele alabiliriz:

1. Bağımsız morfemler: Bu morfemler aynı zamanda sözlük birim olarak da kabul edilirler. Bir sözcüğün sözlük birim olabilmesi için dil sisteminin sözlüksel yapısına ait olması, anlamsal ve biçimsel işlev taşıması ve kelime gibi belli bir sentaktik yapısının bulunması gereklidir (Heusinger,2004:25). Örneğin bilmek sözcüğünün en küçük anlam taşıyan yapı birimi ‘bil’-dir. Sözlüksel açıdan baktığımızda ise bu aynı kelimenin bildi, bilir, vs gibi kelime yapılarının sözlükte ortak paydası olduğu sonucunu çıkartırız.
2. Bağımlı morfemler: morfemlerin herhangi bir ek, takı veya başka bir morfemle birleşmesi sonucu oluşan morfemlerdir. Bağlı ve bağımsız morfemler arasındaki fark aşağıdaki örnekte daha net görülebilir:

Örnek: Bağımsız morfemler : yalan schön öğren
Bağımlı morfemler : cı heit mek

3. Bileşik kelimeler: iki veya daha fazla morfemin bir araya gelmesinden oluşan kelimelerdir. Bu kelimelerde her morfemin tek başlarına bir anlamlarının bulunması gereklidir.

Örnek: 1.morfem 2.morfem
 Ana vatan
 Vor silbe
 Frühling s anfang
 ↓
 Yardımcı ses (Artikulationshilfe)

Türkçeden farklı olarak Almancada bazı birleşik kelimeler oluşturulurken iki morphem arasına “s,e” gibi sesler getirilir. Bu sesler “ yardımcı ses (Artikulationshilfe)” olarak adlandırılır.

Dilbilgisinin biçimsel yönüne ek bir de anlamsal yönü mevcuttur. Geleneksel gramercilere göre kelimeler ve bunların sınıflandırmaları anlam ölçütleri temel alınarak yapılabilir. Bir kelimenin isim mi yoksa fiil mi olduğunu saptayabilmek için bu kelimelerin anlam içeriklerinin bilinmesi gerekir. Bu değerlendirme çerçevesinde isimler; varlıklara ad olan kelime olarak tanımlanırken fiiller; bir işi, oluşu ya da hareketi bildiren kelimeler olarak tanımlanırlar. Ancak bu kelimelerin sınıflandırılmasında sadece anlam ölçütleri yeterli değildir. Örneğin yarış kelimesini anlamsal olarak ele alırsak bir hareket bildirdiğini görürüz. Biçimsel olarak isim olan bu kelimeyi, sadece anlamsal ölçütlere göre değerlendirecek olursak fiil başlığı altında sınıflandırmamız gerekir. Geleneksel dilbilimciler bu noktada biçim ve anlam ayırımı yanılgısına düşmektedirler.(Başkan, 2003:100)

Seslerin bir araya gelmesiyle oluşan bu kelimeler dilbilgisi kuralları çerçevesinde bir araya gelerek yeni bir yapıyı, cümleyi meydana getirirler. Cümlemin sınırlarını belirlemek oldukça zahmetli bir iştir, çünkü bir cümle birçok kelimedenden oluşabileceği gibi tek bir kelime de bir cümleyi meydana getirebilir. En genel hatlarıyla bir cümleyi, tek bir kelime veya birçok kelimedenden oluşan, bir ifade soru ya da talep bildiren kendi içinde kapalı bir dilsel yapı olarak tanımlayabiliriz. (Başkan, 2003:103)

Cümlemin öğeleri, yapısı ve cümle kurma kuralları, vs gibi konularla ilgilenen bilim dalına sentaks denir. (Başkan,2003:104) Sentaks bir cümlemin hem yazılı hem de sözlü biçimlerini irdeler. Bu bilim dalı cümle yapısını, cümlemin öğelerini ve cümlede bulunan kelimelerin bağlamsal ilişkisini ortaya koyabilmek için şu yapı irdeme yöntemlerini kullanır:

1. Yeniden düzenleme metodu: bu yöntem öncelikle cümlemin öğelerini (özne, yüklem, nesne gibi) saptar. Daha sonra bu öğelerin yerlerini değiştirerek farklı olası cümle yapılarının görülmesini amaçlar.

Örnek :

1	2	3
Adam	siyah takım elbisesini	giydi
Giydi	siyah takım elbisesini	adam
Siyah takım elbisesini	giydi	adam

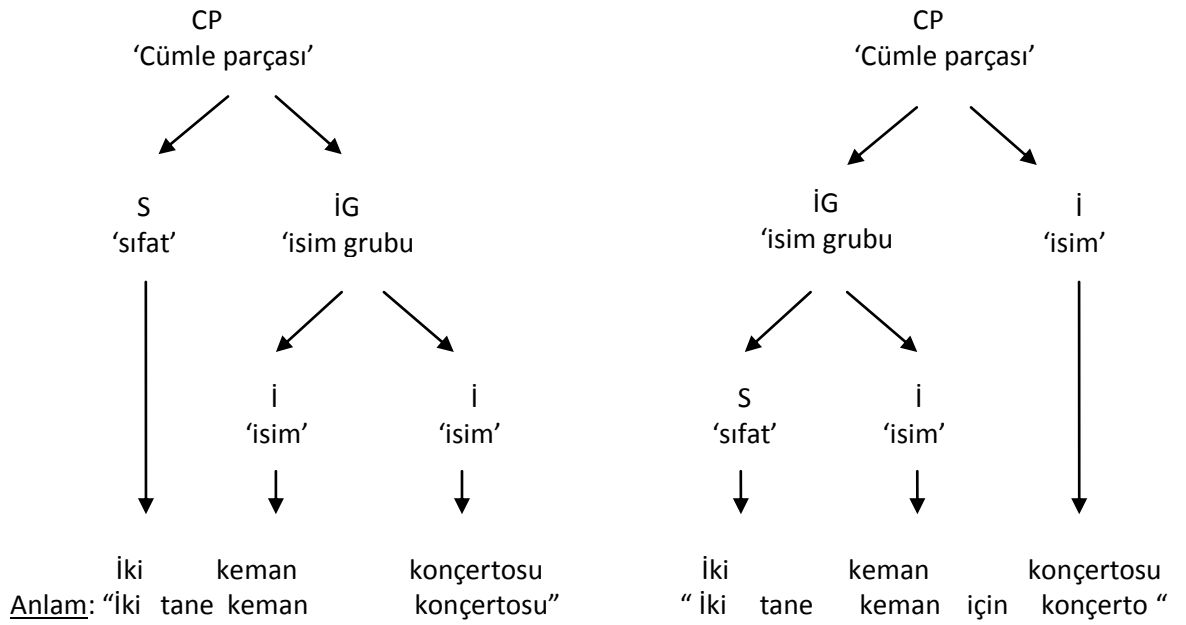
Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi bir cümle içerisindeki kelimeler ve öğeler değiştirilmeden farklı cümle biçimleri oluşturulabilir.

2. Yedek metodu: bu yöntem bir cümle içinde farklı sözcük alternatiflerini ortaya koymayı amaçlar. Cümledeki mevcut kelime gruplarının yerlerine farklı kelimelerin de kullanılabileceğini gösterir.

Örnek :	Adam	siyah takım elbisesini	giydi
	Ali	siyah takım elbise	yapar
	O	bir şeyler	yapıyor

Yukarıda örneklediğimiz zaten mevcut, kurulmuş olan cümleye yönelik değişimleri gösteren incelemelerin yanı sıra cümle kurma kurallarına yönelik teoriler de ortaya atılmıştır. Burada bu teorilerin en önemlilerinden birisi olan üretici- dönüşümsel dilbilgisinin görüşlerine kısaca yer verilmiştir.

Üretici-dönüşümsel dilbilgisi cümlelerin içyapısı ile dış yapısının birbirinden farklı olduğunu savunur. Cümledeki farklı anlamların cümledeki dış yapıya değil de sadece içyapıya bakılarak anlaşılabilceğini ileri sürer. Cümlelerin içyapısındaki bu anlam farklılıkları *çok anlamlılık* şeklinde isimlendirilir. Bu yöntem bahsi geçen içyapıyı *parçacıklar kuralı* ile açıklamayı amaçlar: Örneğin, '*Brahms*'ın *iki keman konçertosu çalınıyor*' cümlesinde iki tane anlam yer almaktadır. Bunlardan ilki '*iki tane keman konçertosu çalınıyor*' şeklindeki anlam, diğeri de '*iki keman için bir konçerto çalınıyor*' şeklindeki anlamdır (Başkan,2003:126). Bu iki anlam da *parçacıklar şeması* ile aşağıdaki gibi gösterilir:

Şekil 4: Parçacıklar Şeması

Kaynak: Başkan,2003:126

3.2. Herman Paul'ün Dilbilgisi Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Dilbilgisinin inceleme yöntemlerini tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilgisi olarak iki kısma ayrılabilir. Birçok bilim adamı ve dilbilimci, bu iki dilbilimsel yöntemin aynı görevi yapıp, aynı yöntemi uygulayan aynı bilim dalı olduğu düşüncesini çok uzak bulurlar. Tarihsel dilbilgisi betimsel dilbilimim bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu yöntemle göre ayırım gelişimin izahı değildir. Karşılaştırmalı dilbilgisi ise öncelikle, ortak kaynakları kaybolmuş olan akraba dil ailelerinin karşılıklı bağlarıyla ilgilenir. Birçok farklı noktada adı geçecek olan bu dil aileleri dilbilgisinin temelini oluşturacak niteliktedir. Kısaca her iki yöntemde de nesnelerin doğası ele alınır. Tarihsel dilbilgisi bu doğal yapıya atfedilen kelimelerin ya da ifadelerin zaman içindeki devinimleri ile ilgilenirken, karşılaştırmalı dilbilgisi bunları farklı dillerdeki benzerlikleri ve farklılıkları açısından incelemeyi temel alır (Paul,1886:19). Buna karşılık bu yapıların süregeldikleri en son noktadaki kullanım durumlarını incelerken bu her iki yönteminde yetersiz olduğu açıktır. Çünkü yapıların birbirleri ardına eş zamanlı olarak sıralanmaları çok daha karmaşık bir yöntemi zorunlu kılar (Paul,1886:26).

Söz dizimi anlam öğretisinin bir başlangıcıdır. Bu anlam öğretisinin görevi bireysel kelimelerin bildiri amaçlarının hep bir arada nasıl düzenleneceğini açıklamaktır. Böyle bir düzenleme en başta dilin amacına hizmet eder. Tek bir kelimeyi duyan kişi, bilincinde güvenilen bir anlam uyandırmayı ileri düzeyde başaramaz. Aynı şekilde bunu yeni şeylerle de zenginleştiremez. Bu yüzden bir bildiri gerçekleştirilmek istenildiğinde bu kelime aracılığıyla bilinçte çağrışım yapan fikrin farklı kelimelerle başka fikirlere bağlanması gereklidir. Bu bağın kurulması ya da en azından ikinci bir kelimenin eklenmesi kurallar dahilinde gerçekleşir. Böylece kelimelerin birleşimi yoluyla daha önceden birbirlerine bağlanan fikirler arasında bir ilişki kurulabilir (Paul,1919:3).

Kesin gözüyle bakılan başka bir bildiri de tek bir kelimenin telaffuzuyla elde edilebilir. Ancak daha sonra kelime anlamını ortaya çıkaran tasarı duruma göre verilen telaffuz edilmeyen diğerine bağlanır. Örneğin “*hırsız*” diye yardım ya da korku çığlığı attığında kişi hırsız kavramıyla, mevcut algılamada anında başka birisiyle bağlantı kurmayı amaçlar. Aynı şekilde marş komutu duyulduğunda bilinen bir grup insanın bu komuta uyması gerekir. İçinde bulunulan konum konuşulana daha net anlaşılmasına katkıda bulunduğu ve telaffuz edilmeyenin tahmin edilmesinde en önemli belirtken olduğu inkar edilemez. Eğer bir kişi dil araştırmalarında bahsi geçen konuşulmayan süreç üzerinde düşünülmediğini iddia ediyorsa ciddi bir yanılgıya düşüyor demektir. Bu dikkate alınmadan ne konuşma etkinliğinin ne de dilin gelişim aşamalarının tam olarak anlaşılması mümkündür (Paul,1919:3).

Cümle dışında dilsel bildiri taşıyan başka ifade biçimlerinin de olduğu öne sürülür. Kanıt olarak da bir kitabın başlığı öne sürülür. Ancak hatırlanması gereken şey kitabın başlığının tek başına bir bildiri taşımadığı, sadece kitabın içeriğiyle bağlantısı sayesinde bir bildiri olabileceğidir. Özne ve yüklem gibi başlık ve içerik birbirinden bağımsız hareket edemezler. Aynı şekilde bu durum bir bütünün parçalarının sıralanmasında olduğu gibi bölüm başlıkları, özetler, vs için de geçerlidir.

Dış etkenler de konuşmacının etkinliğine katkıda bulunur, konuşma esnasındaki hareketler, yüz ifadeleri, el kol hareketleri özellikle dikkat çekicidir. Sözcüklerin sıralanması ve birbirine bağlanan fikir kütlelerinin ifade edilmesine hizmet eden araçlar aşağıdaki gibidirler:

1. Kelimelerin yan yana dizilmesi; burada dinleyici kelimelerin ne tür bir bağ ile birbirlerine bağlandığını düşünmeyi bırakır.
2. Sözcüklerin konumu; kökensel olarak sadece psikolojik an aracılığıyla belirlenebilir. Ancak geleneksellik göz önüne alındığında az veya çok sağlam kurallarla birbirlerine bağlı oldukları ve birbirlerinden hiçbir farklılıkları olmadığı görülür. Sözcüklerin cümle içerisinde farklı konumları veya bağılılıkları olduğu da gözlemlenebilir, du bist krank (hastasın)- bist du krank (hasta mısınız?) cümlelerinde olduğu gibi.
3. Ses tonlamasının ahengi; bu şivelere göre değişiklik gösterebilir. Sesin alçaltılması yoluyla bir bölümün veya bir cümlenin sonuna geldiği belirtilebilir. Sadece soru cümlelerinde ses sonda yükselir, çünkü bir bölümün ilk cümlesinin sonunda, öncelikle cevabın verilmesinin gerekmesi nadir rastlanılan bir durumdur.
4. Tonlama şiddetinin değişmesi; söz dizimi için bir kelimenin içinde şiddetli tonlanan hecenin ünlüler arasında değişmesi söz konusudur. Ses şiddetinin değişmesi burada olduğu gibi yükselmesi sadece yaşayan dillerde dolaysız olarak gözlemlenir. Yazılı kayıtlarda bazen vurgu işaretleri kullanılır, ancak bunlar özellikle cümle vurgusu yetersiz bir biçimde işaretlenirse yalnızca eksik bir tedbir olarak kalır. Çok daha eski dillerde vurgulama çok daha az sayıda yapılır. Daha ziyade dolaylı olarak ses gelişimi takibinin sonucudur. Özellikle sesin indirgenmesinde öne sığınma (s'geht) ve sona sığınma (gehste) görülür. Daha önceden konuşmacının ya da dinleyicinin bilincinde var olan veya en azında bilincin eşiğine yakın olan şeyin daha şiddetli tonlanması üstünde durulur. Buna ilaveten birbirlerinin karşısında yer alan kelimeler daha şiddetli tonlanır. Ayrıca zaman veya dillere göre farklılık gösteren geleneksel bir yerleşimin olduğu da hesaba katılması gerekir (Paul,1919:4).
5. Konuşma temposu; bireylerin ya da ulusların mizacına ve ruh haline bağlıdır. Söz dizimi açısından bir ifadenin öğeleri arasında ses dalgalanması ve hız arasında bir bağlantının olması gerekir. Genel anlamda tempo ne kadar hızlı olursa tonlama şiddeti de o kadar alçak olur. Temponun yanı sıra duraklamalar da mevcuttur. Bunlar aracılığıyla sadece uzun bir konuşma değil temel ifadenin

yer aldığı ana cümlelerin ve bu ifadeyi destekleyen yan cümlelerin genel bir bütünü oluşturduğu uzun bir cümle de bölümlenebilir .

6. Noktalama işaretlerinin sınıflandırılmasına yönelik somut bir kullanım amaçlanır. Geleneksel noktalamalar konuşma esnasında yapılan duraksamalarla ve bunlar aracılığıyla söz dizimsel bölümlemeye ilişkin dolaylı anlatıma asla uygun düşmez. Kapsamlı cümleler noktalama işaretlerinin belirttiği şekilde değil de duraksamalar yoluyla bölümlere ayrılır. Paul bu konuyu Uhland'ın aşk şarkıları ile örneklendirir. Ve bağlacı olmadan yan yana dizilen kelimelere bakıldığında bunlar arasında duraksama yapılmaksızın virgüllerle ayrıldığı görülür. Örneğin erkekler, kadınlar, çocuklar ya da her şey koşar, kurtarır, kaçar. Burada bileşik bir cümlelerin öncelikle ana cümle ve yan cümle olarak ayrılması gerektiği yanılığına düşülür. Bundan dolayı konuşmadaki duraksamalar ve virgül kullanımının örtüşmemesi sonucu noktalamalar ve söz dizimsel parçalar arasında bir çelişki meydana gelir .

6. bölümdeki dilsel araç her zaman uzun ve kademeli bir gelişimin sonucu olmuştur. Bunlar geleneksel yöntemlerle saptanırlar ve çok yavaş bir şekilde değişirler. Buna karşılık 1.ve 5. Bölümlerdeki araçlar geleneksel inceleme yöntemine gereksinim duymazlar, çünkü gelişim aşamaları çok ilkel bir şekilde gerçekleşir. Ayrıca söz dizimsel bağlam içerisinde çok büyük bir hareketliliğin sebebi olmuştur.

Dilin ifade aracı olarak duygusallığın da hesaba katılması gereklidir. Dinleyici üzerinde etki bırakabilmek için bu da önemli bir etkidir. Duygusallık vurgu şiddetinin yükselip alçalmasında ve ya temponun değişmesinde belirleyici rol oynar.

3.3. Hasan Tahsin Banguoğlu'nun Dilbilgisi Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Tahsin Banguoğlu'nun dilbilgisi üzerine yaptığı çalışmalara geçmeden önce, onun yabancı dillerden Türkçeye geçen terimlerin, Türk dilinde nasıl ifade edilebileceğine yönelik çalışmalarına değinmekte fayda vardır. Sözelimi 'Ana Hatlarıyla Gramer' kitabının hemen her yerinde terim çevirilerine yönelik önerilerde bulunur. Vokal ile konsonant sözcüklerinin geçtiği yerlerde parantez açarak vokali 'sedalı harf, sait', konsonantı ise 'sedasız harf, samit' terimleri ile ifade etme yoluna gider. Daha sonra

kaleme aldığı ‘Türkçenin Grameri’ adlı kitabında ise konsonantı sesdeş, vokali ise sesli olarak adlandırır. Bunların yanında ismin hallerini, akuzatif, datif, lokatif, ablatif ve genitif olarak sıralayan Banguoğlu, bu terimleri yine bu kitabında sırasıyla kimi hali, kime hali, kimde hali, kimden hali ve kimin hali şeklinde isimlendirir.

T. Banguoğlu, yeni bir gelişme dönemi olan Cumhuriyet döneminde Türkçenin dilbilgisi yapısına ve bu yapı içinde kelime bilgisine ve özellikle fiil yapıları ve bilgisine önem verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ayrıca Türkçeye başka dillerden giren sözcüklerin Türkçeleştirilebilmeleri için Türkçeye özgü yöntem ve yapısal kuralların saptanması ve bu çerçevede sınıflandırılması gerekliliğini savunur.

3.4. Sözcük Yapısı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kelimeler üzerine çalışma yapılırken unutulmaması gereken nokta Türkçenin sondan eklemeli bir dil olduğudur. Yani Türkçedeki kelimelerin temel yapısı kök, gövde ve ekler üzerine kuruludur. Öncelikle kelime kavramının ne olduğu üzerinde durulması gereklidir. Tahsin Banguoğlunun ifadesiyle kelime, *bir veya birkaç heceden meydana gelmiş, her dile göre ayrı anlam birlikleridir* (Banguoğlu,2011:144). Banguoğlu kelimeleri sözlük kelimeleri ve dilbilgisi kelimeleri olarak iki şekilde tanımlar. Kelimelerin sözlükte kullanılan ek almamış, yalın hallerine sözlük kelimeleri, bu kelimelere çekim ekleri getirilerek yeni kavramları karşılayan, yeni kelime biçimlerinin oluşturulmasına ise dilbilgisi kelimeleri adı verilir.

Sözlük kelimeleri bir veya daha fazla heceden oluşabilir. Genel olarak bakıldığında ise birçok sözlük kelimesinin yalnızca bir heceden oluşan ve anlamsal açıdan kendisinden daha küçük parçalara ayrılamayan yapılar olduğu göze çarpar. Örneğin ‘göz’, ‘su’ ‘schön’ gibi kelimeler bölündüğünde anlamsal bir değer ifade etmezler. Bu kelimeler kök olarak adlandırılırlar. Bunun yanı sıra bu kökler, işlevlerine göre iki kısımda incelenebilir. Doğrudan varlıkları belirten, onların özelliklerini, başka varlıklarla ilişkilerini ve içinde bulundukları durumları gösteren kelime köklerine isim kökleri (böcek, Wasser, dil, grün gibi), doğal düzen içerisindeki eylemlerin, olup bitenlerin ifadecisi konumunda olan kelime köklerine ise fiil kökleri (kaz-mak, duy-mak, bul-mak, prüf-en, bild-en gibi) denir. Ayrıca bu iki grup, kendilerinden yeni kelimeler türetirken kendilerine özgü ekler alırlar. Diğer bir deyimle isim kökleri ve fiil kökleri

birbirlerinden farklı ekler alarak gövde oluştururlar. Kelimelere getirilen ekler, eklendikleri köklerin dilbilgisel sınıfına göre iki başlık altında incelenir .

- a. Çekim ekleri; kelimelerin hal, sayı, durum, zaman, kişi gibi dilbilgisel ilişkilerini kurarlar ve sözü oluştururlar (evden, kardeşim, girdi gibi). Almanca'da fiil çekimleri (Konjugation der Verben) bu gruba örnek verilebilir ancak bu ekleri tam olarak çekim eki olarak değerlendirmek mümkün değildir (find-e, find-e-st gibi).
- b. Yapım ekleri; isim ve fiil köklerine gelerek anlamlarında kalıcı bir değişiklik yapar ve onların farklı kavramları karşılayan, yeni anlamsal değerler haline gelmelerini sağlarlar (yurt-daş, yor-gun, Freund-schaft, Prüf-ung gibi).

Yapım ekleri olarak uzatılmış ve yeni anlam değerleri edinmiş olan bu kelimeler köken olarak adlandırılır. Bunlara baş-lık, su-lu, uyu-t gibi kelimeler örnek verilebilir. Bir dilin kelime dağarcığında bulunan kelime kökleri sayılıdır ve bir dil ancak bu köklerden türetilen yeni kelimeler aracılığıyla zenginleşebilir. Ekler fiil ve isim kökleri ile birleşirken, Türkçenin ve Almancanın kendine özgü sesbilgisi yapısında belirtilen kurallar çerçevesinde hareket ederler. Genellikle kelime tabanına gelen bu eklerin tabanlarla sesçe benzeşmeleri gerekir. Ekler arasında ses kuralları açısından bir fark olmamasına rağmen, işlevleri açısından iki bölüme ayrılır .

1. İsme ek: İz-ci, gece-lik, süs-le, Freund-schaft, Held-en-tum
2. Fiile ek: Geç-miş, bur-gu, Prüf-ung, Arbeit-er

Yukarıda da bahsi geçen üretimin yapılmasında kullanılan araçlar kelime tabanları ve onlara eklenen yapım eklerinden ibarettir. Bu bilgiye göre üretim araçlarını kullanarak kelime yaparken, bir taban ile bir yapım eki bahsi geçen dildeki mevcut ses yapısı kuralları çerçevesinde ve belirli bir kavramı ifade edecek şekilde bir araya getirilir. Bunun yanında kelime tabanı denildiğinde kök, köken, birleşik ve alıntı kelimelerin tamamının kastedildiği unutulmamalıdır. Ayrıca çok nadir de olsa kelime yapımında çekim eklerinden de yararlanılabilir. Bu ekler çekimde kullanıldığı aynı yöntemle kelime üretiminde de kullanılır.

Kelime yapımında kullanılan bir başka yöntem de birleştirme işlemidir. Bu işlem, iki veya daha fazla kelimenin birleşmesi sonucu yeni bir anlam biriminin oluşması şeklinde

açıklanabilir. Üretim yönteminde ele alınan kelimelerde yalnızca bir anlam birimi mevcuttur. Yani üretim tek başına anlamsal değeri bulunan bir kök ile tek başına hiç bir anlam ifade etmeyen eklerin birleşmesi şeklinde oluşur. Ancak birleşik kelime yapımında anlamlı iki birim kullanılır. Tek başlarına anlam değerleri bulunan iki farklı kelime kökü veya kökeninin belirli kurallar çerçevesinde bir araya getirilmesi sonucu yeni bir anlam birimi ortaya çıkartılır. ‘Zeytinyağı’, ‘karadut’, ‘azçok, Haustür, Wanduhr’ gibi kelimeler bu yargıya örnek gösterilebilir. Birleşik kelime yapımında, bu anlamlı bileşenler kendi anlamlarını eşit bir şekilde ortaya koyarak yeni bir anlam değeri oluşturabilirler. Ancak yeni bir kavramın karşılanabilmesi için her iki kelimenin ya da kelimelerden birisinin anlam değerinin yitirmesi de gerekebilir. Örneğin ‘azçok’ ikisinin ortası anlamında kullanılarak her iki bileşenini de eşit bir anlam etrafında toplamıştır. Ancak ‘zeytinyağı’ artık zeytin değildir (Nachtisch=tatlı gibi). Kısaca belirtmek gerekirse birleşimde önemli olan anlam bütünlüğüdür (Banguoğlu,2011:295).

Paul birleşik kelime yapılarını, Hausvater (aile reisi), Landmann (köylü) sözcüklerinde olduğu gibi, ilk bölümü yalın bir kökten oluşan iki ismin birleşmesiyle oluştuğunu savunur. Hint-Avrupa dillerinde yüklemden özneye kadar bağlılışımın benzerliklerine göre isim ve sıfatlar bir ismin niteleyicisi konumunda bulunurlar. Ayrıca edatların yardımıyla yapılan birleşik yapılar da vardır, Reise nach Berlin (Berlin seyahati) gibi (Paul,1919:15).

Kelime yapısında değinilmesi gereken diğer bir nokta da bükün kavramıdır. Almanca’nın da içinde bulunduğu ‘Bükümlü Diller’ grubunda çok büyük bir öneme sahip olan bu kavramı, çekimleme veya kelime yapımı esnasında kelime kökünde meydana gelen harf değişiklikleri olarak tanımlamak mümkündür. Almancada genellikle fiil çekimleri yapılırken görülür. Çekimlenebilir bu fiiller bir yandan bir kelimenin diğerleriyle olan bağlantısını karakterize ederken diğer taraftan da uyum sayesinde birden fazla sözcüğün biraradalığını gösterir (Paul,1919:6).

3.5. Basit Cümlelerde Yapı Kavramı

Her ne kadar tanımlanması o kadar kolay olmasa da Paul cümle kavramını şu şekilde tanımlar: cümle konuşmacının zihninde var olan birden fazla taslak ya da taslak kütlelerinin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan bir ifade biçimi, bir semboldür. Bir

ifadenin cümle olabilmesi için ifade edilen şeyin bitmiş olması gereklidir, aksi takdirde tanım” iyi insanlar” ifadesinde olduğu gibi herhangi bir kural çerçevesinde tek bir kelimenin bileşimine de uygulanabilir (Paul,1919:10).

Tahsin Banguoğlu ise yargıyı, bir yargı öbeği durumundaki anlatış şeklinde tanımlar. Bir yargının en az iki araçtan oluşması gerekir. Bunlardan ilki yargının yüklediği oluş ya da kılış, diğeri ise bu oluşu ya da kılışı gerçekleştiren kişi veya şeydir. Burada yargının yüklediğine yüklem adı verilir. Yüklem yerine göre bir fiil, fiilimsi veya yardımcı fiil almış bir isim olabilirler. Yargının yüklediği eylemi gerçekleştiren kişi ise özne (Banguoğlu’nun ifadesi ile kimse) olarak isimlendirilir. Özne isimlerden veya zamirlerden oluşurlar. Bazı durumlarda ise özne cümlede gizli bir konumda bulunabilir, ya da ‘cam kırıldı’ cümlesinde olduğu gibi gereksiz veya bilinmez olabilir . Yargının bir başka ögesi olan nesne ise yüklem tarafından etkilenilen kişiyi veya şeyi temsil eder. ‘Ahmet evi satmış’ cümlesinde nesne konumunda bulunan ‘evi’ sözcüğüdür (Banguoğlu,2011:527).

Cümle kavramının ise yargı bağlamında açıklanması mümkündür. Kısaca kendi kendine yeten, bağıntısız bir yargıyı cümle olarak nitelendirebiliriz. Yukarıda da bahsedildiği üzere, kişi ekleri yardımıyla içinde özneyi de barındıran ve yüklem konumunda olan bir fiil 1. ve 2. kişiler için tek kelimelik bir yargı ve dolayısıyla bir yüklem olabilirler. Aynı durum isim yargıları için de söz konusudur. ‘İsteyin’, ‘göndermiştik’, ‘haklıdınız’ gibi cümleler yukarıdaki ifadeleri özetleyen örneklerden birkaçıdır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere bir cümle en az iki ögeden oluşur. Paul bunlardan ilkinin psikolojik özne diğeri de psikolojik yüklem olarak tanımlar. Bunların dilbilgisel özne ya da yüklemle özdeş olmaları zorunlu değildir. Dilbilgisel kategoriler de psikolojik kökenlidir, ancak özne bu kategoriler gibi bağlantının her çeşidini kullanmaz, seçimlerini kısıtlar. Yüklem ise kendine özgü biçimler kullanır. “Mich friert (üşüyorum)”, mir graut (ödüm kopuyor), “aller guten Dinge sind drei (Allah’ın hakkı üçtür)” cümleleri ismin farklı hallerine sahiptirler ve “mich”, “mir”, “aller guten Dinge” ifadeleri ise cümle içinde psikolojik özne konumundadırlar. Bunun yanı sıra dilbilgisel özne ya da yüklem de psikolojik özne ya da yüklem ile özdeş olmalarına gerek yoktur (Paul,1919:12).

Tahsin Banguoğlu cümlede özneyi oluşturan kişinin çekimli fiillerde bahsi geçen ‘ben’, ‘sen’, ve ‘o’ kişilerinden herhangi birisi olduğunu savunur. Ona göre yüklem bir kişi eki barındırmasında yatan temel sebep fiilin, belirttiği eylemi yapan bir kişiye olan gereksinimidir. Cümle içinde bazen özne bütün kişiler için aynı olmasa da sayı ekiyle birleşik farklı bir ekle ve ya tamamen eksiz olarak da temsil edilmiş olabilir. ‘Verir-sin’, ‘görse-k’ cümlelerinde olduğu gibi. Ayrıca birinci ve ikinci kişilerde özne konumunda zamir kullanıldığı zaman öznenin yeteri kadar belli edildiği görülür. Ancak ‘o’ veya ‘kendisi’ zamirleri birçok kişi veya şey için kullanılabileceğinden, üçüncü kişide öznenin isimlerle belirtilmesi gereklidir. ‘Çocuk anlattı’, ‘yağmur geliyor’ cümlelerinde olduğu gibi (Banguoğlu,2011:539).

Çekimli fiillerde tekli ve çoklu olmak üzere iki tane sayı biçimi bulunur. Cümlede özne konumunda olan kişi ya bir kişi ya da birden fazla kişi veya şeydir. Yani fiilin bir sayı eki taşımasıyla yüklem özne konumundaki şeyin veya kişinin sayısını belirtme ihtiyacı doğru orantılıdır. Kişi ekleri yardımıyla öznesini de içinde barındıran çekimli fiil aynı zamanda öznenin sayısını da belirtmiş olur. ‘Anlatacağız’, ‘seviniyorlar’ cümlelerinde de görüldüğü üzere yargı sadece tek bir kelimeden oluşmaktadır. Yukarıdaki ifadeler benzer şekilde çoklularda da üçüncü şahıs olan öznenin isimlerle belirtilmesi gereklidir. ‘Size güveniyoruz’ cümlesinde görüldüğü üzere birinci şahsın çoğul hali fiille birleştirilmiştir. ‘İnsanlar size güveniyorlar’ cümlesinde ise bir ismin kullanılması gerekmiştir .

Tahsin Banguoğlu, fiillerde çatı temasını özne yüklem uyumu açısından ele almaktadır. Anlamı bir cümle bütünlüğünde hem geçişli hem de geçişsiz fiillerin uyum içinde oldukları görülür. Burada öznenin tekil veya çoğul olması özne yüklem uyumuna olumsuz etki etmez. Sadece geçişli fiilin etkisinin anlamsal açıdan dışa dönük olduğu unutulmamalıdır.

Etken görünümlü fiillerde olduğu gibi edilgen görünüşlü fiillerde de bu uyum söz konusudur. ‘Kitaplar bugün – tarafımdan – gönderilecek’, ‘kitapçının parası - ? – gönderilmeli’ cümlelerinde de görüldüğü üzere cümlenin dilbilgisel öznesi burada eylemi yapan kişiyi ya da şeyi temsil etmez. Edilgen çatılarda cümlenin öznesi etkilenen tarafı yani nesneyi meydana getirir. Dönüşlü fiillerde ise özne kendisine dönük bir konumdadır. Yani özne ile yapılan eylemden etkilenen aynı kişi veya şeydir. ‘adam

şöyle bir silkindi’, ‘kadın çok güzel giğinmişti’, cümlelerinde de görülebileceği gibi, öznenin burada ikinci bir işlevi daha söz konusudur. Daha açık bir ifade ile, özne yaptığı işin etkisini kendi üzerine çekerek aynı zamanda cümlenin nesnesi konumunda da bulunur. İşte fiillerin yüklem olması durumunda, özne karşılıklı kişileri ifade eder. Zorunlu olarak iki kişi olan bu türdeki özneler cümlenin gerçek öznesidir ve dönüşlü fiillerde olduğu gibi buradaki öznenin de ikinci bir işlevi daha vardır, daha da düzgün bir ifade ile özne iki farklı kişinin temsilcisi durumundadır. Bu kişiler cümledeki eylemin etkilerini birbirleri üzerinde göstererek birbirlerini aynı zamanda cümlenin nesnesi haline getirirler. Karşılıklı özneler sadece yüklemle çoğul kişileriyle uyuşabilir. ‘-dir, -it, -ir-’ ekleri ile yapılan fiil yapıları bir eylemi değil de bir oluşu temsil etmektedirler. Bu yüzden bu fiillerin uylastığı özne olduran öznedir.

Bir bütünü oluşturan kelime grubu içinde fiilin mevcudiyeti bir özellik olarak varsayılır. Bu varsayım bir cümlede en az bir fiilin var olması gerektiği önyargısıyla doğru orantılıdır. Bu önyargıdan kurtulduğunda yan cümle diğer cümle öğeleri veya cümledeki herhangi bir kuralla ilkesel bir farklarının olmadığı, sadece yan cümlenin daha zengin bir gelişime izin verdiğini ve bağımsız bir cümlenin bütün parçalarını kendi içinde ayrı tutabileceğini daha net görmeye başlar. Yan cümle ifadesi kişiyi başka bir yanılgıya daha yönlendirir. İnsanlar onu ana cümlenin karşıtı olarak görür. Birleşik bir cümlenin öncelikle bir ana cümleye daha sonrada bir ya da daha fazla yan cümlelere ayrılabilceğini düşünürler. Bu doğru bir görüş değildir, çünkü birçok oluşumda yan cümle bir öğe konumunda değildir, o sadece öğede bulunan bir kural, yönerge dir. Bunun yanında adı geçen ana cümle genellikle bir cümle değildir. “ Wer wagt, gewinnt ist gewint (tamah edene kazanç, kazançtır) ifadesinin neredeyse tamamı bir yüklem den oluşur. Aynı şekilde ”dass es ihm leid tut, ist wahrscheinlich (üzgün olması muhtemeldir) ifadesinde olduğu gibi “ist wahrscheinlich (muhtemeldir)” ifadesi bu cümlede kesinlikle olması gereken bir öznenin yoksundur. “Glaube ich (inanıyorum)” ifadesine dilbilgisel açıdan baktığımızda ise içinde özne ve yüklem olmasına rağmen, nesne olarak hizmet edecek olan bir yan cümle olmadan anlam boşluğu meydana gelir. Çünkü yan cümle cümleden bağımsız değildir, sadece tek bir kelimedenden oluşan cümle öğesinden farklı bir işlevi yoktur, sadece cümlenin içinde bir kural olan cümle öğesinin bir parçasından ibarettir. Cümle içinde “der Junge, der mich gestern besucht hat (dün beni ziyaret eden genç) ifadesindeki yan cümle “alte Frau (yaşlı kadın) ifadesindeki

“yaşlı” sözcüğüyle aynı işleve sahiptir. Yan cümle ifadesi burada cümlelerin öğelerinden herhangi birinin yerine geçer (Paul,1919:11).

Soyut ve somut kelimeler gibi cümleler de soyut ve somut olarak sınıflandırılabilirler. Aradaki farkı doğal olarak dilsel olmayan ifade biçimleri belirler. Buna ilaveten cümlelerin tabiatı psikolojik öznenin tabiatına bağlıdır. Somut ifadeleri ele aldığımızda fark dilsel olmayan ifade biçimlerinde kendini gösterir. Yüklem geçici bir durumu, kalıcı bir özelliği, bir kereye mahsus ya da düzenli olarak tekrarlanan bir olayı niteleyebilir. “Thomas raucht (Thomas sigara içiyor) cümlesi hemen şu anda süregelen bir gidişatı ya da sürekli devam eden bir alışkanlığı tanımlayabilir .

Cümleleri istek cümleleri ya da soru cümleleri başlıkları altında sınıflandırmak mümkündür. İstek sözcüğüyle anlatılmak istenen söz dizimsel bir uyum değildir, aksine duygu tonları ile ayırabileceğimiz rica, emir, yasak, uyarı gibi istek ve taleplerdir. Basit bir istek de talep cümlesi biçimine bürünebilir; örneğin dein Wille geschehe (dileğin gerçekleşecek). Yanlış olan ise du sollst nicht töten (ölmemelisin) şeklindeki bir cümlelerin istek cümlesi olarak tanımlanmasıdır, çünkü bu cümle töte nicht (ölme) ifadesiyle aynı anlamdadır. Bu cümlelerde ölümün yasaklanmış olması herhangi bir zorunluluğu bildirmez (Paul,1919:13).

Kişi bir şeyi bilmediğinde ve birinden bir şeyler hakkında bilgi almak istediğinde soru sorar. Bunun yanında kişi bildiği bir şeyin başkalarının biliniyor bilinmediğini öğrenmek için de sorular yöneltir. Daha uzak ihtimalle öğrenilen yeni şeylerin gerçekten o şekilde olup olmadığını bilmek için de sorular sorar, çünkü karşılaştığı bu yenilik o kişi için oldukça zordur. Bu bilgiler ışığında soruyu merakın ifade edilmesi şeklinde tanımlayabiliriz.

Soru cümleleri Almanca’da iki farklı şekilde sınıflandırılabilir; ist er da? (o orada mı?) ya da wer ist da? (oradaki kim). Soru cümlelerinde birçok dilde özel partikeller kullanılır. Bu partikeller Yeni Yüksek Almancada kelimenin konumunu işaret ederler. Bu özellik cümlede fiilin olmadığı durumlarda da gözlemlenir, örneğin niemand da? (orada kimse var mı?), burada önemli olan geçici bir özellik olan sorunun tonlamasıdır. Soru kelimesi ile yapılan sorular da özel bir soru zamiri ya da zarfına gereksinim duyarlar. Yerleşmiş cevabı olan sorular ise ünlem cümlesine katkıda bulunurlar; ist sie

schön! (güzel mi!), wie schön ist sie! (ne kadar güzel!) gibi. Bunun yanında eğer konuşmacı iddiasının doğruluğundan emin değilse ya da reddetme ya da doğrulama cevabı bekliyorsa ifade cümlelerinde de soru tonlaması kullanılır. Böyle cümleler aynı zamanda talep edilen şeyin kızgın bir şekilde reddedilmesini de ifade edebilirler; ich soll dir danken? (sana teşekkür mü etmeliyim?) ifadesinde olduğu gibi (Özkaynak,2015:417).

Türkçeye bakıldığında ise soru cümlelerinin yine iki farklı yöntemle yapıldığı görülmektedir: Soru eki ‘-mi’ ve soru sözcükleri ile yapılan soru cümleleri. Soru eki ile yapılan sorulara göz gezdirildiğinde cümlenin durumuna, kullanılan sözcüklerin özelliklerine ve cümlede vurgulanmak istenilen bölüme göre, -mi ekinin yer değiştirdiği gözlemlenir. ‘Çocuk mu ağlıyor?’ ifadesinde bilinmek istenilen ağlayan kişinin çocuk mu yoksa birisi mi olduğudur ya da bilinen bir durumun onaylanması istenilmektedir. ‘Kırmızı bir araba gördün mü?’ ifadesinde ise bilinmek istenilen şey eylemle sorulmaktadır. Soru eki ile sorulan cümlelerde istenilen cevap ‘evet/hayır (Almancada ja/nein Fragen)’ şeklindedir. ‘Hangi araba?’ ifadesinde ise cümle soru sözcüğü kullanılarak yapılmaktadır ve bizden arabanın özelliklerinin belirtilmesi istenilmektedir. Aynı şekilde ‘Çocuk nerede?’, ‘Çocuk neden ağlıyor?’, ‘Arabanın yanındaki çocuk kim?’ ifadelerinde olduğu gibi farklı soru sözcükleriyle de cümleye soru anlamı katılabilmektedir. Bunun yanısıra hem Türkçede hem de Almancada vurgu/tonlama yoluyla da soru sorulabilir

Cümleler fiil ya da sözcüklerin arasına bir bağlaç yerleştirilerek basit biçimlerinin dışına çıkarılabilirler; Thomas und Karl singen (Thomas ve Karl şarkı söylüyor), Thomas singen und tanzen (Thomas şarkı söylüyor ve dans ediyor) cümlelerinde olduğu gibi. Daha geniş şekliyle tek bir özne birden fazla yükleme, tek bir yüklem de birden fazla özne ile bağlanabilir. İki yüklemlili cümlelerde yüklemlerden birisi diğerine göre düzenlenir ve daha sonra bu yüklemler özneye bağlanırlar. Birbirine bağlaçla bağlı kelimeler sadece bir öge oluştururlar.

BÖLÜM 4: 20. YY DA ALMANYADA VE TÜRKİYEDE ANLAMBİLİM ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

4.1. Anlambilim Nedir

Bir sözcüğün anlamının ortaya çıkmasında yöntemin önemi çok büyüktür. Yöntem kavramların anlamlarının açık olmadığı yerlerde, bu anlamları açık hale getirmeyi ya da anlamları ortaya çıkarmayı sağlar. Anlamları açık olmayan kavramlar kurallar dahilinde anlamı açık olanlarla yer değiştirebilir. Bu şekilde *kavramlar birbirlerine çevrilerek kullanılır*. Bu yer değiştirme işlemi koşullu önerme yapıları içinde kendini gösterir. Bu yöntem içinde Peirce ‘*sertlik, ağırlık, güç, gerçeklik*’ gibi kavramların anlamlarını orta çıkarmayı amaçlar. Burada ‘x serttir’ denildiğinde ‘sert’ sözcüğünün anlamını tam olarak açıklayabilmek için, bu kavramı koşullu önerme kuralları içinde, başka bir kavramla açıklar. ‘Eğer x sert ise, yüzeyi çizilmeyecektir’ açıklamasında görüldüğü üzere sert kavramı başka kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece nesne kavramının anlamı, tüm koşullar altında, bu nesnenin davranışlarını ya da etkilerini kurallar eşliğinde açığa çıkaran koşullu önermelerde kendini gösterir. *Bu koşullu önermelerin toplamı, o nesne kavramının anlamca eşdeğeri olacaktır* (Peirce,2008:31).

John Locke bir sözcüğün anlamını ‘kişinin zihnindeki bir ide’ olarak tanımlar. Kişilerin zihinlerindeki olgu ve süreçlerin kişiden kişiye değişmesi, bir sözcüğün anlamının da kişiden kişiye değişiklik gösterdiği sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Bununla birlikte aynı kişinin düşünceleri de zaman ya da mekana göre değişiklikler gösterebilir ve bununla doğru orantılı olarak sözcüğün anlamında da değişiklikler meydana gelmektedir. Bu teoriye göre sorunsuz bir bildirimin sağlanması neredeyse imkansızdır, çünkü anlaşmanın mümkün olabilmesi için kişilerin aynı sözcükten aynı anlamı çıkarmaları gerekmektedir, yani aynı zihinsel konumda ve süreçte bulunmalıdırlar (Altınörs,2012:111).

John Lock’un öncülüğünü yaptığı bu teori ‘öznellik’ olarak adlandırılır. Ancak ‘özne’ kavramı burada asıl anlamının dışında kullanılmaktadır. Bilgi ve zihin felsefecileri bir bilginin var olabilmesi için bir bilen ve bir de bilinenin olması gerektiği görüşünü ortaya atmışlardır. İşte cümlede sözdizimsel bir öge konumunda bulunan özne, burada

bilen konumunda yerini alır, bilinen konumunda ise nesne bulunmaktadır. Bunların yanı sıra bu görüş özne ile zihin kavramlarının aynı anlama atıfta bulunduklarını öne sürer çünkü bir kişi zihni aracılığıyla düşünüp anlayabilir. Anlama ediminin vuku bulabilmesi için de anlayan bir özne ile anlaşılan bir nesnenin bulunması şarttır. Kısaca ifade edecek olursak anlayan özne, zihnin kişileşmiş biçimidir ve anlaşılan nesne kelimenin anlamıdır. Anlama ediminin gerçekleşmesi için sözcük anlamının zihinde zaten mevcut olması gerekmektedir. Yani kişilerin zihinleri anlamın var olduğu tek yerdir ve buradan çıkarılacak sonuca göre anlam öznelidir.

Gottlob Frege, kelime anlamını kişilerden ve yalnızca onlarda var olan insan dilinden bağımsız soyut bir varlık olarak tanımlar. Diğer bir deyişle kelimelerin tek başlarına bir anlamları yoktur, bu kelimeler sadece bir araya gelip bir cümle biçimini oluşturduklarında anlamlı hale gelirler. Cümlelerin anlamı ise kendi parçalarının anlamlarının bir araya gelmesi sonucu meydana çıkar. Frege bu teoriyi ‘düşünce’ olarak isimlendirir ve ona göre düşünceler öznel değil nesnel olgulardır (Altınörs,2012:168).

Anlam kavramını açıklamaya yönelik diğer bir kuram da ‘davranışçılık’ olarak adlandırılır. Bu görüşe göre biz sözcüğün anlamı, *o sözcüğü duyan kişinin vereceği davranışsal tepkilerde aranmalıdır*. Örneğin, ‘kalemim nerede’ şeklindeki bir soruya ‘kitabın üzerinde’ şeklinde yanıt verildiğini varsayalım. Bu son ifadeyi anlayan kişinin dikkati direk olarak kitaba yönelecektir. Yani kişi davranışsal bir tepki gösterecektir. Davranışsal olarak adlandırılmasının nedeni kişinin zihninde olan şeyin dışarıdan da görülebilecek olan bir eyleme dönüşmüş olmasıdır.

İnsan dilindeki cümle ve kelime anlamlarının sınırsız ve kuralsız olmasından kaynaklanan büyük karışıklıktan dolayı, anlamın tanımı kendini sezgisel bir görüş üzerinde sınırlandırır. 19. Ve 20. Yy. başlarında hüküm süren tarihsel dilbilim sadece etimoloji ve kelimelerin anlamsal devinimiyle ilgilenir. Alan karmaşasından dolayı yapısal dilbilim, anlambilimi çoğunlukla ampirik incelemelerin ve kısmen de olsa kuramsal düşünme biçiminin dışında bırakır. Anlam analizine yönelik tek deneme, ilkesel tek görüş Saussure tarafından ortaya atılmıştır. Trier sözcük alan kavramını bir sözcüğün anlamını açığa çıkarmak için bu sözcüğün anlamsal olarak akraba olduğu sözcüklerden ayrılması gerektiği ve temelde bulunan yapıyı bulabilmek için de

kelimelerin tek tek değil de öğeleri birbirlerinin yerine kullanılabilen gruplar halinde incelenmesi gerektiği görüşünden yola çıkarak geliştirmiştir (Bierwisch,1969:66).

Bir diğer çok verimli ampirik düşünce Leisi'nin denemesini temel alır, kelime anlamı kullanım koşullarındaki yapılarla saptanır. Greimas gibi Fransız dilbilimciler anlam analizinde her şeyden önce zıtlık kavramını ve ayırt edici özelliği önemli sayan ses bilimi görüşünü kabul ederler. Kelime hazinesinin farklı yöntemlerini, yapı ilkelerini belirlemek için Sovyet sözcüklerine gidilir. Prensipde kelime yapıları ya da sözlüksel birliğin ortak noksanlığını saptarlar, ancak bunların cümle içinde ortak rolünü anlamazlar. Yani akıllı, zeki, bilge, esprili gibi kelimeler arasındaki benzerlikler, sözcük alanında meydana çıkarılmaya çalışılır. Ancak aşağıdaki cümle çiftlerinin eşanlamlılıkları sistematik olarak açıklanamaz:

- 1) a- İğne çok kısa.
b- İğne yeterince uzun değil.
- 2) a- O çok uzun süredir doktor değil.
b- O çok kısa bir süre önce doktora yaptı.

Anlam analizinin, kelime anlamı analizi içinde sınırlandırılması ile değil de bu kelimelerin sistematik olarak bağlanması ve anlamlı bir bütün oluşturmaya yönelik sözdizimsel inceleme ile yapılabileceğini ortaya koyan ilk deneme, Chomsky tarafından geliştirilen dilbilgisi teorisini temel alarak Katz ve Fodor tarafından yapıldı. Projeksiyon kuralları adı verilen bu denemede, sözcüklerin bir araya gelerek anlamlı bir bütünü oluşturabilmeleri için gerekli olan kuralların saptanması amaçlanır (Palmer,2001:124). Burada açığa çıkan kombinasyonlara *terkip*, anlama ise *yollar* adı verilir. F. R. Palmer bu kuralların işlevlerini aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

Projeksiyon kurallarını açıklamak için Katz ve Fodor tarafından seçilen örnek the man hit the colorful ball (adam renkli topa vurdu) cümlesidir... Biz öncelikle... çeşitli sözlük unsurlarının yollarını (yani, anlamlarını) birleştirmeliyiz. Bu işe ise colorful ve ball kelimeleriyle başlarız... Ball kelimesi ... üç yola sahiptir... yani burada biz [ball kelimesinin anlamları olan ...]insanların dans ettiği balo, sıradan top ve güllerle ilgilenmekteyiz... ilk colorful, ya (fiziksel nesne) ya da (sosyal aktivite) ortamında meydana gelen bir şey olarak belirtilmekte, ikinci colorful ise, ya (estetik nesne) ortamında –ki bu aslında bizi ilgilendirmemektedir –ya da (sosyal aktivite) ortamında meydana gelen bir şey olarak belirtilmektedir. Ball kelimesi için üç yol ve colorful kelimesi için de iki yol bulunuyor olmasına rağmen, colorful ball (renkli top) ifadesini oluşturmak için bu yolları birleştirdiğimizde karşımıza (3x2 şeklinde) altı adet değil, sadece dört adet birleştirilmiş yol çıkacaktır. Tabi ki, bunun nedeni, colorful kelimesinin

(değerlendirici) ikinci yolunun, ball kelimesinin (fiziksel nesne) işaret edicisinin bulunduğu yoluyla birleşmeyecek olmasıdır... Şimdi de colorful ifadesini hit (vurmak) fiiliyle birleştireceğiz. Vurmak fiili iki yola sahiptir; bunlardan biri çarpışmaya, diğeri ise vurma ya da çarpışmaya işaret etmektedir... Ancak burada biz, türetilmiş (2x4 şeklinde) sekiz adet yola sahip olacak değiliz; çünkü bu iki yoldan hiçbir, (sosyal aktivite) işaret edicisinin bulunduğu colorful ball ile birleşmeyecektir... önümüzde sekiz yerine sadece dört ihtimal bulunacaktır. Son olarak, The Man (adam) teriminin yolunu –ki burada sadece bir adet yol vardır –bunlarla birleştirebilir ve böylece, söz konusu cümle içinde sadece dört okumayı elde edebiliriz (Palmer,2001:126).

Bu çalışmanın sonucunda kazanılan yaklaşım kendini hızla geliştirir; geçici olarak sınırlarını çizdiği çerçeve içinde Weinreich tarafından yapılan ilk bireysel çalışma Katz, Bendix ve Bierwisch tarafından da desteklenir. Sözdizimi öğretisiyle birçok önemli noktada akrabalığı olan anlambilimin yapısı üzerine yapılan başka bir deneme Mel’cuk ve Apresjan tarafından yapılmıştır.

Pascal Ludwig’in “anlamın naif teorisi” başlıklı çalışması ışığında, cümle anlamını belirleyen temel unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

1) İsimler – göndermede bulunan unsurlar:

Ahmet siyah elbiselidir –Mehmet siyah elbiselidir → Bu cümlelere göz attığımızda anlam ayırt edici özelliğın sadece özneye – isme ait olduğunu görürüz. Diğeri bir ifadeyle bu cümlelerin anlamlılık değeri sadece Ahmet – Mehmet özel isimlerinin üst başlığınca belirlenir.

2) Fiiller ya da olmak fiilinin üçüncü tekil ya da çoğul çekimi olan ‘-dır’ ekini almış sıfatlar:

Ahmet geldi – Ahmet gitti → bu cümlelerde, anlamda belirleyici rolü, cümlelerin yüklemine (fiilin) üstlendiğı görülür.

3) Cümlelerin dilbilgisel yapısı:

Ahmet şanssız – Mehmet şanslı → burada cümle öğelerinin de anlam belirleyici temel unsurlardan olduğu sonucuna varırız (Altınörs,2012:57).

4.2. Manfred Bierwisch’ in Anlambilime Yönelik Görüşleri

Bierwisch, bir dilin anlam yapısına yönelik bir inceleme yapılırken öncelikle bu dilin cümlelerinin nasıl yapıldığının anlaşılması, çevreye ilişkin olgular ve fikirlerle bağlantı kurulması gerektiğini savunur. Bu görev kelime anlamı analizinden çok daha fazlasını kapsar, çünkü cümle anlamlarının var olan kelime anlamlarının sonucu olması çok da kolay değildir. Tek bir kelimenin anlamı “der geht in die Binsen” (kayıplara karışmak) ifadesi gibi kalıplaşmış deyimlerde var olan özel şartlarda asla kendini göstermez. Daha basit şekilde açıklanacak olursa, kelimenin anlamı ancak mecazi olmayan cümlelerde daha belirgin şekilde görülür. Bir cümlenin tam anlamını görebilmek için ise, söz dizimsel öğelerin anlamlarının yanında, birbirleriyle bağlantı içindeki çeşitli öğelerin de göz önünde bulundurulmaları gereklidir. Bu öğeler cümlenin sözdizimsel yapısıyla birlikte dolaysız bir şekilde birbirlerinin çevresinde asılı dururlar. Bu bağlamda cümle yapısı, bir cümlenin görünen biçiminde, dolaylı yollarla ifadesini bulan, soyut bağlardan oluşur (Bierwisch,1969: 67).

Bierwisch’in anlama yönelik çalışmalarında, işlevsel bir anlam analizinin öncelikle kesin yöntemlerle sözdizimsel yapıya dayandırıldığı görülür. İkinci olarak sistematik bir yöntemle kelime anlamı tasarlanmakta ve üçüncü olarak da cümle anlamının kurulması için sözcük anlamı ve sözdizimsel bağlar bir arada bulundurulmaktadır .

4.3. Doğan Naci Aksan’ın Anlambilime Yönelik Görüşleri

Doğan Aksan Türk dilbilimine çok önemli katkıları olmuş bir dilbilimcidir. Dilbilimin farklı alt dallarında bir çok çalışması olan Aksan’ın, burada anlambilime yönelik görüşlerine yer verilmektedir. Türk dilinde anlambilim üzerine yapılan en kapsamlı çalışmalardan birisi olan ‘Anlambilim: Anlambilim konuları ve Türkçe’nin Anlambilimi’ adlı kitabında Aksan, Lerat’ın tanımından yola çıkarak anlambilimin tanımını ve anlambilim üzerine yaptığı çalışmaları şu şekilde özetler:

“...anlamın tanımı üzerinde uzlaşamamışsa da birçok bilgin anlambilimi "Dilin anlam yönünü inceleyen bilim" olarak tanımlamakta, Lerat'nın "Anlambilim sözcüklerin, tümcelerin ve sözcelerinin anlamının incelenmesidir" biçimindeki tanımı da bizce uygun bulunmaktadır. Kitabımızın 2. ve 4. bölümlerinde biz de Türkiye Türkçesinin anlambilimini bu yönde inceliyoruz... Bugün bütün dünyadaki çalışmalar gözden geçirilecek olursa dilbilimsel anlambilimin başlıca iki alt alanı olduğu görülür: 1. Sözcük anlambilimi, 2. Tümce anlambilimi (Aksan,2006:20). ”

Yukarıda da belirtildiği üzere Doğan Aksan çalışmalarında anlambilimin iki alt dalı olduğu görüşünden yola çıkar. Kitabında öncelikle anlambilimin tarihçesini, anlamın ne olduğunu, anlam ve kavram ilişkisini ele alır. Daha sonra anlambilimin iki alt dalı olarak nitelendirdiği sözcük anlamını ve cümle anlamını daha yakından inceler ve Türkçe'nin kullanımına yönelik anlam çözümlemeleri yapar.

Her iki düşünürün anlam bilim üzerindeki görüşlerine kısaca değindikten sonra, bu düşünürlerin çalışmalarına daha detaylı bir göz gezdirmek için sözcük anlamına ve cümle anlamına ilişkin görüşlerine aşağıda daha detaylı olarak yer verilmektedir.

4.4. Sözcükte Anlam Üzerine Yapılan Çalışmalar

Dilin anlamsal yönü, kavramlar ile doğrudan ilişkilidir. Bilindiği üzere dildeki sözcükler kavramların ifadesi niteliğindedir. Örneğin kedi sözcüğü, kendine has özellikleri olan (canlı varlık, hayvan, vs gibi) bir varlığın ifadesi konumundadır. Burada kedi kavramı gönderge olarak adlandırılır. 'Kedi' sözcüğü ile karşıladığı kavram arasında hiçbir görsel benzerlik bulunmamasına rağmen bu iki kavram arasında farklı diller göz önünde bulundurulduğunda kültüre de bağlı olan zihinsel bir ilişki mevcuttur. Yani bir kedi gördüğümüzde, zihinde bu varlığı karşılayan kelimeler oluşur, ya da bu kelimeyi duyduğumuzda zihinde kedi varlığına ilişkin bir görüntü, bir taslak canlanır. İşte insan zihninde canlanan bu taslak *anlam ögesi* olarak adlandırılır. Bu tasarıya sözcük açısından bakıldığında ise göndergesel anlam kavramı ile karşılaşılır. Bir sözcük farklı kullanımlar sonucu farklı anlamlara gelebilir, ancak bu sözcüğü tek başına duyan ya da okuyan kişinin zihninde ilk olarak sözcüğün ilk anlamı yani göndergesel anlamı canlanır (Aksan,2009:50).

Her ne kadar Greimas gibi bazı düşünürler, sözcüğün tek başlarına anlamları bulunmadığını, bir sözcüğün anlamına yalnızca bağlam içerisinde ulaşılacağını savunsalar da, yukarıda yer verilen göndergesel anlam ve yan anlamlar dikkate alındığında sözcüğün tek başına bir anlamı olabileceği sonucuna ulaşılır. Hem tek anlamı bulunan (oksijen, merdiven gibi) hem de çokanlamlı (baş, ayak, göz gibi) göndergelerden herhangi birisiyle karşılaşıldığında, kişinin zihninde anlamlı bir taslak oluşur. Bu kavramın ya da göndergenin tek bir sözcükle ifade edildiği ve aynı

göndergenin asla anlamdan yoksun ya da anlamsız olarak nitelenemeyeceği düşünülürse, sözcüğün anlamlı bir yapı olduğunu saptamak mümkündür .

Birçok kuramcı, sözcük anlamını saptayabilmek için farklı kuramlar ortaya atar. Chomsky'nin yöntemini temel alarak kuramlarını oluşturan Katz ve Fodor, *sözcük birimlerinin*, anlam belirleyicilerinin bulunması yoluyla anlamsal değerlerinin ortaya konulabileceğini savunur. Bu değerlendirmeyi Doğan Aksan'ın “Anlambilim, İlgili Alanlar ve Türkçe” adlı makalesinde yer verdiği bir örnekle açıklamak mümkündür. ‘+’ işareti verilen göndergelerde, adı geçen belirleyicinin bulunduğunu ve ‘-’ işareti bu belirleyicinin bulunmadığını simgeler.

Örnek:

	anlam belirleyicileri						
	canlı	insan	Çalgı	vurmalı	yaylı	büyük	küçük
Piyano	-	-	+	+	-	+	-
Keman	-	-	+	-	+	-	+

Bu özelliklere ad öbeği+tür adı gibi bazı söz dizimsel özelliklerin de eklenmesi mümkündür. Sözcüklerin anlamlı birer bütün olabilmeleri için bu öğelerin birbirleriyle uyuşmaları gereklidir. Örneğin ‘piyano kemana eşlik ediyordu’ cümlesi anlamsal açıdan doğru kabul edilir. Fakat ‘piyano kemana içerliyordu’ cümlesi, içerlemek eyleminin insana özgü bir özellik olması ve piyanonun özellikleri arasında insan belirleyicisinin bulunmaması sebebiyle anlamsız, yani anlam açısından geçersiz olarak kabul edilir (Aksan,2003:121).

Kelime anlamının incelenemeyen bir birlik olduğu görüşü, insan dilinin anlamsal yapısına yönelik bütün incelemelerin temelinde yer alır. Bu görüşün doğal sonucu olarak, anlam bileşenleri ya da anlamsal özelliklerin bir karışımı olarak nitelendirilebilecek kelimeler ve sözdizimsel birlik, anlamının davranış biçimini yönlendirir. Bu taslağın temel prensibi olarak akraba isimleri örnek gösterilir. Akrabalığın tanımlanması, akraba olarak sınıflandırılan insan varlığını karakterize eder ve böylece farklı niteliklerle -arkadaşlar, şefler vb. gibi- insanlar başka canlılardan

ayrılabilir. “Canlı”, “insan”, “akraba” gibi özellikleriyle karakterize edilen bir kişiyi gösteren sözcük, anlamsal açıdan sınıflandırılırken, “doğrudan akrabalık”, “aynı nesil”, “yaşlı”, “kadın”, “erkek” gibi özelliklerin de konuya dahil edilmesi gerekir. Bir özelliğin ortaya çıkmasını ,+ ‘ , bu özelliğin bulunmaması durumunu ,– ‘ işaretiyle belirtilebilir ve akraba isimlerinin anlam yapısı aşağıdaki tabloda gösterilir :

Tablo 1: Akrabalık isimlerinde anlam değerleri

	akraba	Ebeveyn	baba	anne	kardeş	erkek kardeş	kız kardeş	çocuk	erkek evlat	kız evlat	amca	hala	erkek kuzen	kız kuzen	erkek yeğen	kız yeğen
canlı varlık	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
İnsan	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Akraba	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
yakın akraba	(-)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
aynı kuşak		-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-
yaşlı		-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-
Erkek			+	-		+	-		+	-	+	-	+	-	+	-
Kadın			-	+		-	+		-	+	-	+	-	+	-	+
Çoğul		+			+											

Kaynak: Bierwisch,1969: 67

Bu çizelgedeki her sütunda akraba isimlerinin anlamları karakterize edilmektedir. Ancak bu örnekte birkaç önemli durum tartışılabilir. Bir sözcüğün anlamsal yapısında bulunan unsurlar, sadece ‘und (ve)’ bağlacıyla değil ‘oder (veya yada)’ bağlacıyla da özdeşleştirilebilir. Bunun dışında, ilk olarak belirtilmeyen özelliğin rolü kesinleştirilir. Örneğin “yaşlı” niteliği sadece ‘aynı nesle ait olmayan’ bildirisinin uygulama koşulu altında bulunur. İkinci olarak da bu özellikler arasındaki hiyerarşik bağlar bulunur. “Doğrudan akrabalık (direkte verwandschaft)” niteliği, kendi içinde “canlı varlık” niteliğini de kapsar. Böyle bir kapsam kurallar aracılığıyla aşağıdaki gibi ifade edilir .

- 1) a- direkte Verwandschaft (yakın akrabalık) —→ Verwandschaft (akrabalık)

b- verwandschaft (akrabalık) —→ Lebewesen (canlı varlık)

bir sözcüğün anlamı ancak bu tür kurallar verildiğinde basitleştirilebilir. ‘Baba’ sözcüğünün bütün anlam bildirimleri aşağıdaki gibi örneklendirilebilir.

2) a- baba: canlı varlık- insan- akraba- yakın akraba- aynı kuşağa ait değil- yaşlı- erkek- kadın değil

b- baba: insan- yakın akraba- aynı kuşağa ait değil- yaşlı- erkek- kadın değil

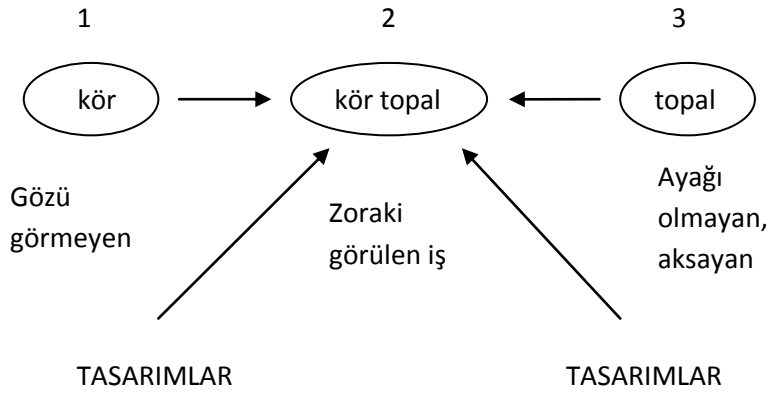
Örnek 3’teki kural biçimleri, yalnızca sözlük birimlerini basitleştirmekle kalmaz, aynı zamanda kelime dağılımı yapısı hakkında önemli bir genelleme oluşturur.

Birleşik sözcükler, en az iki kelimedenden oluşup tek bir göndermeyi karşılayan birleşik yapılardır. Bu oluşumda kullanılan kelimeler bazen kendi anlamlarını saklı tutsalar da çoğunlukla tamamen kendi anlamları dışında kullanılırlar. Doğan Aksan, her iki kelimenin de kendi anlamını kaybedip yeni bir anlam ögesi oluşturan kelimeler üzerinde durur ve bu kelimelerin anlamlarını aşağıdaki örnekle açıklar.

Örnek: cıban + baş = cıbanbaşı

Bu yapının ilk kelimesi olan ‘cıban’ *irinin biriktiği yer*, ‘baş’ ise yuvarlakça uç anlamlarındadır. Ancak bu iki kelime bir araya geldiğinde kendi anlamlarını tamamen kaybetmiş ve kötü sonuçlar doğurabilecek olan anlamına gelen cıbanbaşı kelimesini meydana getirmiştir. Bunun yanında yavruağzı gibi renk tonlamaları, kaynanadili gibi çiçek isimleri de benzer şekilde açıklanabilir (Aksan,2003:101).

Kelime anlamı açısından ilgi çekici olan başka bir kavram da ikilemelerdir. Türkçenin hemen hemen her döneminde kullanılmış olan bu çok özel anlatım biçimleri, anlamı pekiştirmede çok önemli rol üstlenirler. Birleşik sözcüklerde olduğu ikilemelerde de her iki kelimenin kendi anlamı dışında kullanılması göze çarpan bir niteliktir. Sözelimi Doğan Aksan ‘kör topal’ kelimesinin anlam değerlerini şema ile şu şekilde açıklar:

Şekil 5 : “Kör topal” Kelimesinin Anlam Değerleri

Kaynak: Aksan,2003:103

‘Kör topal’ kelimesi yukarıda da görüldüğü üzere iki farklı kelimenin kendi anlamlarını yitirip yeni bir anlam değeri etrafında toplanması sonucu oluşmuş bir ikilemedir. Buradaki sözcük seçiminde ise zihindeki tasarımlar etkili olmaktadır.

Deyimler, bütün dillerde anlamın somutlaşmasına katkıda bulunan en önemli anlatım biçimlerinden birisidir. Halkın olaylar karşısındaki duygularını, tutum ve yargılarını kalıplaştırarak günümüze kadar taşıyan bu anonim ifade biçimleri, birden fazla sözcüğün aynı anlam ekseninde toplanması ile oluşur. Sözelimi taşı gedğine koymak, diken üstünde oturmak, bin dereden su getirmek gibi deyimler bu ifadelerin açıklayıcısı niteliğindedir. Ayrıca kedi olalı bir fare tuttu, sırtında yumurta kefi yok ya gibi deyimler de halkın olaylar karşısındaki yargılarının somutlaşmış birer ifadesi konumundadırlar (Aksan,2003:30). Doğan Aksan, çalışmalarında bazı deyimleri Almancadaki karşılıkları ile şu şekilde açıklar:

Tablo 2: Bazı Türkçe Deyimlerin Almancada Karşılıkları ve Anlamları

DEYİMLER	ALMANCADA Kİ EN YAKIN KARŞILIKLARI	ANLAMI
Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla	Den Sack schlaegt man, den Esel meint man (eşek düşünülüp çuval dövülür)	bir kimseyi doğrudan hedef almadan, incitmeden dolaylı olarak uyarmak

Diken üstünde oturmak	Auf Kohlen sitzen (kömür üstünde oturmak)	Sürekli kalkmaya yönelmek, bir yerde huzursuz ve rahatsız oturmak
Bindiği dalı kesmek	Sich eigene Fleisch schneiden (kendi etini kesmek)	Kendisi için yararlı olan bir şeyi yok etmeye çalışmak

Kaynak: Aksan,2003: 31

4.5. Cümlede Anlam Üzerine Yapılan Çalışmalar

Cümlelerin anlamı hususunda bilinmesi gereken en temel şey, cümle anlamının sadece söz dizimsel yapı içinde aranamayacağıdır. Çünkü cümle, bahsi geçtiği zamandaki koşulların da bir yorumlayıcısı durumundadır. Cümlelerin anlamı irdelenirken bu yorumsal işlevin de göz önünde bulundurulması gerekir. Sözgelimi, ‘yarın kar yağacak’, ‘dün başbakan Almanya’yı ziyaret etti’ gibi anlamları bağımsız sayılabilecek cümleler de mevcuttur (Aksan,2009:140). Ancak ‘öyle olduğunu o da biliyor’, ‘gel de işin içinden çık bakalım’ gibi cümleler, bahsi geçen konu dışında bir hüküm ya da yargı bildiremezler. Bu tür cümleler, bütün cümleler için de genelleyebileceğimiz üzere, içinde bahsinin geçtiği bağlam, hakkında konuşulan ya da yazılan konu, konuşmacı ya da dinleyicinin (yazar ya da okuyucunun) içinde bulundukları fiziksel ya da ruhsal durum ya da koşullar ve bu kişilerin bilgi birikimleri gibi dış faktörlere bağlı olarak anlamsal değerlerini meydana çıkartırlar. Bu bağlam çerçevesinde ‘bu projeyi hemen bitirelim’ şeklindeki bir cümlelerin anlamsal niteliklerini saptayabilmek için, bu cümleyi dile getiren kişilerin özelliklerinin bilinmesi gereklidir. Böyle bir cümle iki iş arkadaşının kendi aralarında konuşması durumunda, bir teklif ya da öneriyi bildirirken, yönetici ya da işveren tarafından çalışanlarına söylendiğinde bir emir ya da buyruk niteliği taşır. Aynı şekilde bazı cümleler söylendikleri duruma göre farklı işlevlere sahip olabilirler. Örneğin, ‘soğuk almışım’ diyen bir kişiye ‘*kalın bir şeyler giymiyorsun*’ şeklinde verilen bir cevap, soğuk alma sebebini ortaya koyan bir açıklama ya da yorumlama niteliğindedir. Fakat ‘dışarı çıkacağım’ şeklindeki bir ifadeye karşılık söylenen ‘*kalın bir şeyler giymiyorsun*’ cümlesi doğrudan bir uyarı bildirir (Aksan,2009:142).

F. R. Palmer, Bierwisch’in anlam öğretisinde kullandığı yöntem ve metodları temel olarak anlam öğretisini aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

Bir cümlelerin anlamı, bir önermedir... Önermeler terimlerden meydana gelirler. Terimler de iki çeşittir: yüklem ve argümanlar. Yüklem ilişkisel terimlerdir ve genellikle cümlelerdeki fiillere tekabül etmektedirler. Argümanlar ise, ilişkilendirilen ve genellikle isimlere tekabül eden terimlerdir. Örneğin, John loves Mary (John Mary'yi sever) cümlesinde, sever kelimesiyle ifade edilen bir ilişki (bir yüklem) ve John ve Mary kelimeleriyle ifade edilen iki unsur (argüman) bulunmaktadır. Buradaki yüklemi köşeli paranteze alacak olursak,..., '[sevmek] John, Mary' şeklinde bir formül elde ederiz.(Palmer, s.128)... Buradaki argümanlar öyle bir düzen içinde bulunmaktadırlar ki, '[sevmek] Mary, John' şeklindeki bir formül, tamamen başka bir formül olacaktır - yani, Mary, John'u sever cümlesini gösteren bir formül olacaktır. Böylece, x ve y harflerini de birer değişken (variable) olarak kullanmak suretiyle, '[sevmek] x, y' formülünün ifade ettiği şeyin '[sevmek] y, x' formülünün ifade ettiği şeyden farklı olduğunu söyleyebiliriz.... 'bazı' ilişkilerin simetrik olduğu tabii ki, doğrudur. İngilizcedeki, ile evli olmak ifadesi bunun bir örneğini oluşturmaktadır; çünkü John, Mary ile evlidir cümlesi Mary, John ile evlidir cümlesini gerektirmektedir. Şu halde biz, '[ile evli olmak] x, y' ifadesinin, '[ile evli olmak] y, x' ifadesini gerektirdiğini görüyoruz; fakat bu, genel anlamda bir yüklem niteliği değil, burada bulunan yüklem ... bir niteliğidir (Palmer,2011:129).

Yukarıdaki alıntıda ele alınan temel konu, bir yüklem anlam değeri hesaplanırken göz önünde bulundurulması gereken temel etmenlerin neler olduğunu saptamaktır. Burada bir cümle iki farklı terime (yüklem; cümledeki eyleme atıfta bulunan ilişkisel kavramlar, argümanlar; cümledeki isme atıfta bulunan, ilişkilendirilen kavramlar) ayrılır ve her terimin cümledeki ilişkisel konumu örneklerle değerlendirilir. Bu değerlendirme kısmen mantık araştırmacıların kullandığı yüklem hesapları metoduna dayandırılmakla birlikte, genel anlamda Bierwisch'in ilişkisel nitelikleri ele aldığı yöntem temel alınır. Aynı zamanda, bu alıntı, burada, Bierwisch'in 'x, y' denkleminin cümle anlamı öğretisinde nasıl kullanıldığına yönelik bir açıklayıcı kimliğine bürünür.

Anlamsallığın sadece bir özellik olarak ele alınması akrabalık isimleri için uygun değildir, çünkü akrabalık bir özellik değil bir bağlılıktır. İlişkisel nitelik metodu, bu olguyu biçimsel olarak ifade etme amacını güder. Örneğin, 'akraba', 'yakın akraba', 'yaşlı' niteliklerinin yerine anne- çocuk ilişkisini belirtmek için tek bir orantısal nitelik kullanılabilir; 'x, y'nin ebeveynidir' ifadesiyle x, y'nin ebeveyni olarak nitelendirilebilir. Bu nitelikte birlikte farklı bir orantı daha ortaya çıkar, bu orantı 'x, y'nin çocuğudur' şeklinde ifade edilir ve aşağıdaki gibi kurallandırılır (Bierwisch,1969:69):

3) y, x'in ebeveynidir; x, y'nin çocuğudur

Bu biçimin orantılaması şu yöntemle de tasvir edilebilir: x, z'nin çocuğudur – z, y'nin ebeveynidir; kısaca x için y'nin ebeveyninin çocuğu ifadesi de kullanılabilir. Bununla birlikte bu ifadelerden “kardeş” diye adlandırılan önemli bir orantı daha kazanılır ve buna benzer şekillerde çok daha fazla akrabalık kavramları tasarlanabilir. Sadece kapsam kurallarının belirlenmesi ve yarine oturtulmasıyla akrabalık isimleri karakterize edilebilir (Bierwisch,1969:69).

4) a- y nin ebeveyni → canlı varlık

b- y nin çocuğu → canlı varlık

5) Baba: insan- erkek- y nin ebeveyni

Anne: insan- kadın- y nin ebeveyni

Erkek kardeş: insan- kadın- y nin ebeveyninin çocuğu

Kız kardeş: insan- kadın- y nin ebeveyninin çocuğu

Kız kuzen: insan- kadın- y nin ebeveyninin, ebeveyninin çocuğunun çocuğu

Burada düzenlemeleri kolaylaştıran farklı resimlemelere de yer verilebilir. Örneğin ‘amca’, ‘hala’ gibi akrabalık ilişkileri ‘evlenme yoluyla akraba olmayanlar’ şeklinde tanımlanabilir. Ancak bunlar olası anlam bağılıklarında, ‘ilişkisel niteliklerin bir sonucu olduğu’ şeklinde de ifade edilirler. “Baba” sözcüğünün anlam bildirileri içinde y, eğer “benim” niteleyicisi ile bağlanırsa sözdizimsel bağ içinde “benim babam” şeklinde, ya da “gemicî” sözcüğü ile nitelenirse “gemicinin babası” şeklinde ifadesini bulur.

İlişkisel nitelemelere dair başka bir örneği de “uzun, yüksek, zor” gibi sıfatlar ve bunların “kısa, alçak, kolay” gibi zıt anlamlıları oluşturur. “ Kapı yüksek” ifadesinden kapının normalden daha yüksek olduğu anlamı çıkartılabilir. Normal kelimesiyle yüksek olarak tanımlanan nesnenin bağlantılı olduğu normal değer beklentileri kastedilir. Bununla birlikte Sapir’in görüşüne göre sıfatların pozitif ve yalın halleri, sıfatlarda karşılaştırma derecesinin çok istisnai bir durumudur, çünkü büyüklüğün

karşılaştırılabilmesi için en basit normal değeri meydana getirirler. Daha doğru bir analizle “yüksek, kalın, kısa” gibi sıfatlar, asla ait oldukları özne aracılığıyla tanımlanabilen nesne ile doğrudan bağlantılı değildir, aksine bu nesnenin belli bir boyutunu meydana getirirler (Sapir,1921:110).

‘Kapı yüksektir’ cümlesi tam olarak şu şekilde anlamlandırılır; x bir kapıdır- y, x in yüksekliğidir - y, y nin normal değerinden daha yüksektir. “Yüksek” niteleyicisinin anlamı en az iki orantısal niteliği kapsar: y, x den yüksektir, y, z den daha büyüktür. Bununla birlikte bu son ifade olumlu bir şekilde z nin normal değerlerde olduğu anlamını da taşır. X in yüksekliği ise çok daha farklı bir genellemedir. “Daha büyük”, “daha küçük” gibi türetilbilir farklı oranlardan aynı anda zıtlıklar da karakterize edilir; alçak- yüksek, kısa- uzun gibi. Bir şeyin büyüklüğü genel orantılamada içinde tekrar bölümlenebilir. “y, x in bir boyutudur” orantısı, birbirlerine dikey konumda bulunan üç mekansal temel boyut içinde daha fazla karakterlere de bürünebilir. Bu karakterler, bu üç mekansal boyutu temsil eden adlandırmalara yönelik örneklerde olduğu gibi oldukça karmaşık bir yöntemle farklı sıfatlar arasında paylaşılır.

Kesinliği kanıtlanmış yöntemlerden yola çıkılacak olursa, bu boyutların daha yakın olduğunu belirleyen özellikler, sıfatlarla nitelenen isimlerin en uygun boyutlarını ortaya koyan özellikleri ile birbirlerine uymaları gerekir, bunlar birleşim ya da seçim sınırlandırması oluştururlar. “Uzun, yüksek” sözcükleri ve zıt anlamlıları Bierwisch’in çalışmalarında aşağıdaki görünmektedir :

6) uzun: ,y normal değerden daha büyüktür ‘

ve $<$, y, x in bir boyutudur ‘

ve , y en büyüktür ‘ $>$

kısa: , normal değer y den daha büyüktür ‘

ve $<$, y x in bir boyutudur ‘

ve , y en büyüktür’ $>$

yüksek: , y normal değerlerden daha büyüktür ‘

ve $<$, y x in bir boyutudur ‘

ve ,y dikeydir ‘

alçak: ,normal değer y den daha büyüktür ‘

ve <, y x in bir boyutudur ‘

ve , y dikeydir ‘>

Başta virgüllerle ayrılan özellik, uygun sıfatla bileşim şartlarını tespit eden seçim sınırlamasıdır. Uygun özelliklerle birlikte niteleyici nesne x, y nin bir boyutu olmak zorundadır. Burada, “dikey” ifadesi gibi orantısal olmayan özelliklerin de tanısının konulması gerekir, aksi takdirde anlamsal bağ ifadesini bulamaz. Dikey olan kapının kendisi değil, bu kapıya uygun bir boyuttur. Bunlar, yüklem mantığı içinde aitlik ve özellik taşıyan alışlagelmiş taslakla birlikte bütün özellikleri üstlenirler: insan ya da canlı varlık özelliklerini basitçe yerleştirecek olursak, x bir insandır ve x canlı bir varlıktır.

Uzun ve kısa ifadelerinin anlamlarında bulunan “büyüklük” özelliği aşağıdaki tanımla tekrar çözüme kavuşur:

Y, en büyüktür: x in z boyutu mevcut değildir, bu yüzden y, z den daha büyüktür ifadesi geçerli değildir.

Bu tanımda y boyutu x in büyüklük genellemesini ifade eder. Aynı zamanda “büyüklük” özelliği gerekli olan daha “daha büyüktür” ifadesine zaten bağlı haldedir. Uzun, yüksek, kısa, alçak gibi kavramların anlamları “daha büyüktür”, “bunun boyutudur”, “dikeydir” gibi ifadeler ancak bağlantılar aracılığıyla tamamen tanımlanabilirler.

4.6. Aksan ve Bierwisch’in Çalışmalarında Anlam ve Sözdizimi Bağıntısı

Cümle anlamına geçmeden önce aşağıda örneklerde kullanılacak olan ‘*Kardeşimin karısı artık araba sürebiliyor.*’ İfadesindeki isimlerin, Bierwisch ve Aksan’ın çalışmalarına benzer olarak , bazı anlam değerleri şu şekilde gösterilebilir:

Tablo 3: Anlam Değerleri

	canlı	Cansız	insan	nesne	erkek	kadın	taşıt
Kardeşim	+	–	+	–	+	–	–
Karısı	+	–	+	–	–	+	–
Araba	–	+	–	+	–	–	+

Tablodaki ifadelere bakıldığında ‘araba’ kavramının anlam değerlerini canlı olmayan, cansız olan, insan olmayan, nesne olan, erkek ve kadın olmayan ve taşıt olan şeklinde sıralamak mümkündür. ‘Kardeş’ kavramının anlam değerlerini hesaplarken ise Türkçe’de kardeş sözcüğü hem kız hem erkek için kullanılabileceğinden dolayı yine bağlamdan yola çıkılması gerekmekte ve sözcük anlamının cinsiyetini belirleyen etkenin bir sonraki kavram olan ‘karısı’ olduğu görülmektedir.

Cümle anlamına gelindiğinde ise daha önceki bölümde değinilen Chomsky’nin geliştirdiği ‘yüzeysel yapı’ ve ‘derin yapı’ kavramlarının hatırlatılması gereklidir. Cümle ve anlam ilişkisi açısından bakıldığında yüzeysel yapıyı cümlelerin dilbilgisi kurallarına göre diziliş ve derin yapıyı da cümle içinde yatan anlam şeklinde değerlendirmek mümkündür. Aynı yüzeysel yapıya sahip bir cümleden çıkarılabilecek farklı anlamlar aşağıdaki gibi örneklendirilmiştir:

1. *Kardeşimin karısı artık araba sürebiliyor.* = *Benim en az bir kardeşim var.*
2. *Kardeşimin karısı artık araba sürebiliyor.* = *Kardeşim evlidir.*
3. *Kardeşimin karısı artık araba sürebiliyor.* = *Kardeşimin karısı eskiden araba süremiyordu.*
4. *Kardeşimin karısı artık araba sürebiliyor.* = *Kardeşimin karısı araba sürmeyi öğrendi. Vs..*

Doğan Aksan’ın çalışmasında yukarıdaki durum farklı örneklerle açıklanmaktadır. Bunlardan ilki ‘Ali’nin karısı doktor’ cümlesidir ve bu ifadeden Ali’nin evli olduğu bilgisine de ulaşılır. Aynı zamanda ‘Ali artık sigara içmiyor’ cümlesinden Ali’nin bir zamanlar sigara içtiği, ‘Ali Ankara’dan taşındı’ cümlesinden Ali’nin önceden Ankara’da ikamet ettiği gibi sonuçlar çıkarmak mümkündür . Kısaca belirtmek gerekirse, bazı

durumlarda, cümlelerin bildirdiği iletilerin yanı sıra, bu cümlelerden farklı bilgileri de elde etmek mümkündür (Aksan,2009:141).

Bierwisch ise yüzeysel yapı ve derin yapı arasındaki bağıntıya yaklaşımı aşağıdaki örneklerde olduğu gibi çok daha farklıdır.

a- Es war ungerecht, dass er verurteilt wurde (mahkum edilmesi haksızcaydı).

b- Seine Verurteilung war ungerecht. (mahkumiyeti haksızcaydı).

Örnekteki her iki cümlede de yüzeysel bağların çok çeşitli olmasına rağmen, anlam yapısı için gerekli sözdizimsel bağlantılar aynıdır. Bu sözdizimsel derin yapı anlam açısından önemlidir. Bir cümlede, derin yapının yüzeysel biçimle bağlantılı olmasına dair kurallar, bu dilin sözdiziminde en önemli kısmı oluşturur.

Cümlenin anlamında belirleyici rolü olan başka bir etken de sözdizimidir. Cümle anlamı ile söz dizimi arasında çok önemli bir bağ bulunur. Cümlenin anlamlı bir bütün halini almasında cümledeki öğelerin belirli sözdizimsel kurallar çerçevesinde birbiri arkasında sıralanmaları gerekir. Cümlenin anlam bütünlüğü çerçevesinde, bu söz dizimsel sıralama sadece belli koşullar altında değişebilir. Örneğin ‘çocuk süt içer’ cümlesinin öznesi ile nesnesi yer değiştirirse, cümle anlam değerini yitirir, yani ‘süt çocuk içer’ cümlesi kabul edilebilir bir cümle değildir. Ancak ‘kedi sütü içti’ cümlesinde yer alan öğelerin sıralaması değiştirilebilir. ‘Sütü kedi içti’, ‘içti sütü kedi’ gibi sıralama değişiklikleri cümlenin anlam bütünlüğünde bir bozulmaya yol açmaz. Bunlara ek olarak Türkçedeki sıfat ve isim tamlamalarında tamlayan ile tamlanan arasına başka kelimelerin getirilmesi cümlenin anlamında değişikliklere yol açar. Örneğin ‘parktaki yeşil araba’ şeklindeki bir ifadede ‘yeşil parktaki araba’ şeklinde yapılan sözdizimsel sıralama değişikliği cümlenin anlamını da değiştirir (Aksan,2009:162).

Bir cümlenin kullanıldığı dile ait olup olmadığı, o dilin sözdizimsel kurallarına uyup uymadığıyla doğru orantılıdır. Yani Türkçe bir cümlenin doğruluğu ya da anlamlılığı ancak Türkçe’nin gramer kuralları çerçevesinde belirlenebilir. ‘Her akşam güneş doğar’, ‘Almanya’nın başkenti Ankara’dır’ ifadelerinde olduğu gibi sözdizimsel açıdan kabul edilebilir olan ancak doğru olmayan cümleler de vardır. Sözdizimsel-anlamsal bağıntı değerlendirilirken bu tür cümleler burada konunun dışında tutulmuştur. Bu bilgiler ışığında sözdizimsel açıdan anlamlı olmayan cümleyi, kısaca dile ait olmayan ifade

şeklinde tanımlamak doğru olacaktır. Aşağıdaki örneklerde dile ait olmayan ifadeler (-), dile ait olan ifadeler (+) şeklinde gösterilecektir:

- a. *Kardeşimin karısı artık araba sürebiliyor. (+)*
- b. *Karısı kardeşimin artık araba sürebiliyor. (-)*
- c. *Artık araba sürebiliyor kardeşimin karısı. (+)*
- d. *Sürebiliyor artık araba kardeşimin karısı. (-)*

Yukarıdaki örneklerde de görülebileceği üzere sınırlı sayıdaki sözcüklerden sınırsız sayıda cümle kurulabilmektedir. Burada önemli olan nokta, tamamı anlamlı aynı sözcüklerden oluşan bütün ifade biçimlerinin dile ait olmadığı yani anlamsız olarak kabul edildiğidir. Çünkü bu cümlelerin hepsi dilin sözdizimsel kurallarına uymamaktadır. b cümlesine yakından bakıldığında ‘karısı kardeşimin’ ifadesi Türkçe isim tamlaması kurallarına uymamaktadır. Yine d cümlesinde ‘araba sürmek’ ifadesindeki sözcüklerin, cümledeki sözdizimsel sıralamadaki yerleri yanlıştır. Kısaca özetleyecek olursak bir cümlenin anlamlı yani dile ait olması için sadece sözcüklerinin anlamlı olması yeterli değildir, cümledeki sözdizimsel yapının da dilin kurallarının dışına çıkmaması gerekir.

BÖLÜM 5: 20. YY DA ALMANYADA VE TÜRKİYEDE BİLDİRİŞİM ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

5.1. Bildirişim Nedir

Dilin işlevsel ve biçimsel olmak üzere iki temel yönü bulunur. Biçimsel yönle kastedilen dilin bir işaretler sistemi olduğu, işlevsel yönle kastedilen ise dilin bir bildirişim ya da iletişim aracı olduğudur. İletişim/bildirişim bildiri alışverişi aracılığıyla yapılan bir anlaşma veya haberleşme sistemidir. Bildirişim süreci o kadar sıradan bir şekilde olagelir ki anlaşmada herhangi bir problem meydana gelmediği sürece aslında ne kadar karmaşık bir süreç olduğu fark edilmez. Bu süreci anlamak ve bilimsel yöntemler ışığında irdelleyebilmek için bildirişim süreci öğelerinin ve bu sürecin aydınlatılmasında önemli rol oynayan etkenlerin bilinmesi gereklidir. Birçok kuramcı bu amaca hizmet etmek için çeşitli modeller geliştirmiştir. Burada model sözcüğüyle anlatılmak istenen karmaşık bildirişim ediminin şematik taslaklarıdır.

Bildirişim sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için Roman Jakobson'un bildirişim modeli örnek alınmıştır. Dilin işlevleri Jakobson'un bildirişim modelinde aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

Şekil 6: Jakobson' ın Bildirişim Modeli

Kaynak: Huber,2008:42

Anlatımsallık işlevi: Konuşucu üzerinde yoğunlaşan bir işlevdir. Konuşucunun kendisine ait duygularını, düşüncelerini, yargılarını dinleyiciye aktarma isteğinden

doğmaktadır. Konuşucunun iletisindeki ifadeler öznel bir karaktere sahiptirler (Huber,2008:39)

Çağrı işlevi: Dinleyici merkezli bir işlevdir. Çoğunlukla konuşucunun dinleyiciyi etkileme isteğinden doğar. Konuşucu iletisinde dinleyiciyi etkileyecek unsurlar barındırır. Diğer bir deyişle konuşucu dinleyicinin herhangi bir şey yapmasını amaçlayarak iletisini biçimlendirir (Huber,2008:40).

Üstdil işlevi: Kod merkezli bir işlevdir. Bu işlev, anlaşılır olmayan bir kelimenin başka kelimelerle açıklanmasının amaçlanmasıyla doğar. Eğer dinleyici, konuşucunun iletisinde yer verdiği kelimeleri anlayamayacaksa bu kelimeler başka kelimeler aracılığıyla anlaşılır kılınmaya çalışılır. Bu yöntemde dinleyici ile konuşucu arasındaki dilsel kesişim kümesinde bulunan terimlerden yararlanılır. Dilsel ifadelerin yine dilsel ifadelerle açıklanması olayına üstdil işlevi adı verilir, örneğin bilimsel metinlerdeki terim açıklamaları (Huber,2008:40).

Gönderge işlevi: Bağlam üzerinde yoğunlaşır ve yansız bildirişimi sağlayan bu fonksiyondur. Konuşucu dinleyiciye dış dünya ya da herhangi bir kavramla ilgili bir bilgi vermek istediğinde iletisinde belli göndergeler kullanır (Huber,2008:40).

İlişki işlevi: Kanal üzerinde yoğunlaşan bir işlevdir. İletinin algılanmasında ve konuşucu ile dinleyici arasındaki bağın sağlanmasında yer alan bütün unsurları kapsar. Örneğin sesli bildirişimin gerçekleşebilmesi için konuşucunun gönderdiği iletinin dinleyici tarafından duyulabilmesi gerekir. Farklı bir ifadeyle konuşucu dinleyiciye kanalın işlevini kontrol etmek amaçlı sorular yöneltirse bu işlevden söz edilebilir (Huber,2008: 41).

Yazınsallık işlevi: İleti üzerinde yoğunlaşan bir işlevdir. İletiler dilin farklı imkanlarını kullanarak dinleyiciye aktarılabilir. Eğer konuşucu bildirisini estetik amaçlarla seçip, kulağa hoş gelecek bir şekilde dinleyiciye aktarırsa yazınsallık işlevi yerine getirilmiş olur (Huber,2008:41)

Jakobson dilin işlevleriyle yakından ilgili olan bildirişim sürecindeki temel öğeleri ise şu şekilde açıklar:

Konuşucu: Bildirişim konuşmacının zihninde oluşan taslağı bildirmek istemesi ile başlar. Burada konuşucu bildiriyi gönderen kişi, ileticidir.

Dinleyici: konuşucunun bildiriyi almasını istediği kişi, dinleyicidir.

Daha net bir anlaşmanın mümkün olabilmesi için vericinin, alıcının bilgi düzeyi, yaş durumu gibi etmenleri göz önünde bulundurması ve anlatımını bunlara uygun olarak gerçekleştirmesi gerekir. Akıcı ve anlaşılır bir dil kullanmanın yanın da başarılı bir bildirişim süreci için ses ahengi de çok önemlidir. Çünkü bildirişimde ritmi ayarlayan ses tonudur. Bunun yanı sıra ses tonu aracılığıyla kişinin duygu durumu da anlaşılır. Bahsi geçen konu ya da şey hakkında konuşmacının neler hissettiğini dinleyici ses tonlamasından çıkarabilir.

Bağlam: bildirişimde sözü edilen varlıktır.

Bildiri: verici tarafından gönderilen bildiri ya da önerme, metindir.

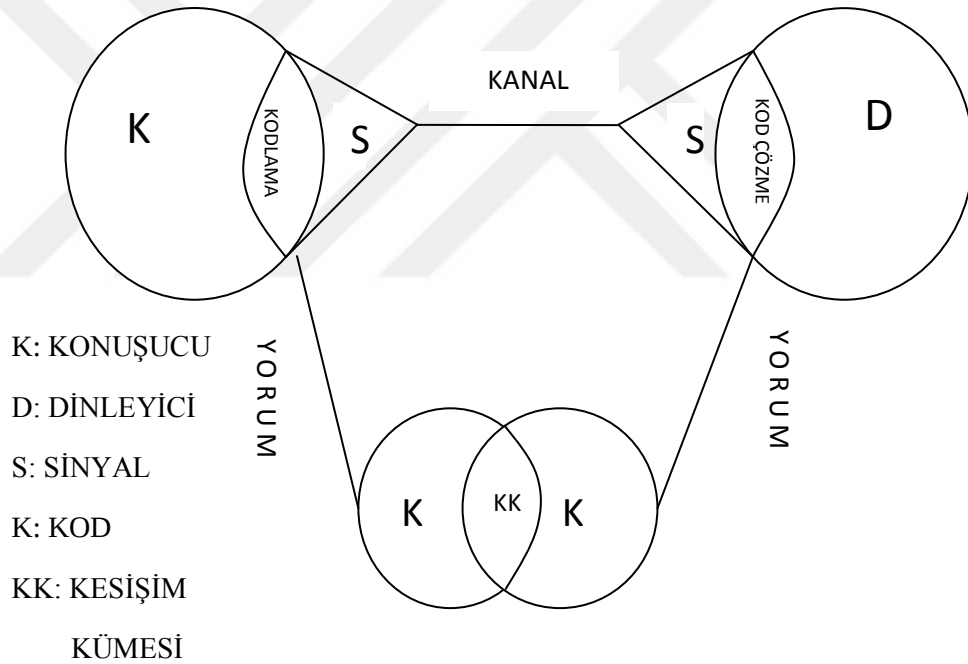
Kanal: Metni ya da bildiriyi ileten somut vasıtalaradır. Bu vasıtaları konuşmada ses yazıda kağıt şeklinde örneklendirebiliriz.

Kod: Bildirinin iletilmesini sağlayan araçtır. Kod ile ileti birbirlerinden ayrılmayan unsurlardır. Kod olmadan bir bildirinin iletilmesi mümkün olmamakla birlikte oluşturulan yeni bildirilerin de kodun gelişimine katkı sağladığı bir gerçektir.

Kod, içinde dilsel işaretlerin, kuralların yahut birimlerin bir arada bulunduğu geniş bir kavram olmakla birlikte herhangi bir bildiriyi oluşturmak için bu işaretlerin kullanım biçimlerini ve kurallarını da kapsamaktadır. Konuşucunun bir iletiyi ulaştırma kanalına sokabilmesi için öncelikle ona alıcının da anlayabileceği ya da yorumlayabileceği bir biçim vermesi gerekir. Anlaşmanın mümkün olabilmesi için konuşucu ve dinleyicinin aynı koda sahip olmaları, ya da en azından ortak bir kesişim noktalarının olması gerekmektedir.

Ortak bir kod sistemini daha iyi görebilmek için Koszyk ve Pruys'un bildirişim modeli ele alınmıştır. Aşağıda şematik olarak yer verilen bu modelde konuşucu bir kod aracılığıyla iletiyi ve bu iletinin anlamını üretir. Bu retme işlemine kodlama denir ve tamamen konuşucuya bağlı olarak meydana gelir. Kanal aracılığıyla (Koszyk ve

Pruys'un bildirişim modelinde sinyal ile kanal aynı işleve sahiptirler) dinleyiciye gönderilen iletinin ve anlamının dinleyici tarafından anlaşılma işlevine ise kod çözme adı verilir. Konuşucunun kodlama esnasındaki niyeti dinleyicinin algıladığından çok farklı olabilir. Diğer bir ifadeyle dinleyici konuşucunun iletisini az ya da çok farklı olarak yorumlar. Konuşucu ve dinleyicinin dile hakimiyet dereceleri, bilgi birikimleri gibi unsurlar anlamın yorumlanmasında etkin rol oynamaktadırlar. Bunların yanında aşağıdaki şemada Jakobson'un şemasından farklı olarak ortak alan kavramı göze çarpmaktadır. Bu kavramla kastedilen konuşucu ve dinleyici arasında dil birliğinin ya da ortak bir yaşantının varolmasıdır.

Şekil 7: Koszyk ve Pruys Bildirişim Modeli

Kaynak: Koszyk ve Pruys ,1969:190

5.2. Karl Bühler’in Bildirişim  zerine Yaptığı  alışmalar

Dilin ilk işlevi bildirişimi sağlamaktır. Dil (kod) bildirişim aşamasında dinleyicinin de anlayabileceği bir biçime, yapıya bürünür. Dilin işlemesini sağlayan bu yapı ise bildirişim süreciyle bağlantılı olarak seslerin, kelimelerin, cümlelerin oluşumuyla gerçekleşen bir kurallar bütünüdür (Vardar,2001:209).

İnsanın el kol hareketleri çağcıl dilbilimciler tarafından kişiye özgü olarak tanımlanmış ve bu noktada hak ettikleri öneme kavuşmuşlardır. Bu el, kol hareketlerine benzeyen trafik işaretleri, Bühler’in işaret alanı öğretisinde kullandığı en önemli örnektir. Uzanan kol trafik işareti ya da ok işareti duruma göre genişleyen yolu işaret eden bir uyarı olarak işlev görür. Yolun genişlemesi durumunda ya da yol olmayan bir arazinin herhangi bir yerinde üzerinde sıradan yerleşim adları olan ve uzaktan görülebilen bir kol ya da bir ok işareti yer almaktadır. Eğer her şey yolunda gitmişse bu işaret gezgine çok iyi hizmet etmiştir ve bunun için tabiki bu işaretin doğrudan kendi işaret alanı içinde bulunması mecburidir. Sesli dilsel işaretlerin arasında trafik işaretleri gibi işlevleri olan böyle işaretlerin var olup olmadığı sorusunu ise Bühler şu şekilde yanıtlar; evet “burada (hier)” ve “orada(dort)” gibi işaret sözcüklerinin benzer işlevleri vardır (Bühler,1990:93).

Bildirişim olayı arazide hareketsiz duran tahta bir koldan çok daha farklıdır ve çok karışık bir insan davranışdır. Konuşucunun trafik işaretlerinde olduğu gibi herhangi bir arazide belirli bir konumu yoktur, bunun yanında bildirişim sürecinde kendine ait bir rolü vardır. Aynı zamanda göndericinin rolü alıcının rolünden belirgin bir biçimde farklıdır. Bildirişim sürecinin öncelikle boşluksuz bir konuşma trafiği modelinde tanımlanması gerekir. Eğer bir konuşucu, güncel kelimeleri göndericisi sıfatıyla nakletmek isterse “ben (ich)” kelimesini kullanır, aynı şekilde dinleyici, karşılık vermek istediğinde “ sen (du)” hitap şeklini kullanır. Bu iki kelime işaret bildirirler ve ilk öncelikleri bu işlevi yerine getirmektir. Yani güncel trafik işaretlerinde her defasında “ben” kelimesine karşılık gelen kişinin karakterize edildiği konuşucunun rolü ve “sen “ kelimesini karakterize eden dinleyicinin rolü ilk önceliğimizdir. En eski yunan gramerciler bile bu durumu tam bir açıklıkla dile getirmişler ve bu kişileştirmeleri gösterici dilsel işaretler arasına dahil etmişlerdir (Bühler,1990:94).

Bu kelimelerin çekimlenebilir kelimeler arasında mı yoksa partikeller arasında mı değerlendirilmesi gerektiği konusu detaylıca incelenmelidir. Bu arada çekimlenemeyen kelimeler partikel olarak adlandırılırlar. Bu inceleme asla sonuna kadar çekimlenebilme işlevini görmezden gelmemelidir. Dilbilimciler kavramsal bir ayrımı öngörür; öncelikle çekimlenebilen kelimeleri içinde barındıran gösterimsel an, dilsel ya da gösterimsel her şeyin bir bütünü oluşturduğu olgu içinde kendini kesin olarak haklı çıkarmaya çalışır, çünkü duruma göre, o dilin sembol alanında değil de işaret alanında anlamın tamamlanmasını ya da kesinliğini deneyimler. Dilin sembol alanında isimler bulunur ve zamir sınıfına kadar gidilir. Burada ve orada sözcükleri aynen ben ve sen sözcüklerinde olduğu gibi konuşmacının konumuna göre değişebilir, bununla birlikte ben ve sen sözcükleri konuşmacı ve dinleyicinin rollerinin birinden diğerine sıçramasıyla değişir. Düşüncenin çıkışında göze çarpan olaylar gibi bunları da güvenilir yapmak için işaret alanı kavramı ortaya atılır .

İşaret sözcüklerinin anlamının tamamlanması, anlamsal olarak yardımcı işaretlere bağlı olması, onların ve eşdeğerliklerin haber verilmesi gibi dil içinde sadece bir işaret alanının var olması da, açıklanması ve kanıtlanması zorunlu olan etkili bir iddiadır. İşaretlerin türleri farklıdır, bununla birlikte sözcüklerin yerine farklı yardımcı işaretler de getirilebilir ve bildirişim sürecinde her zaman birçok şey değişebilir. Bildirişimin oluşmasında bu işaretlerin ve eşdeğerliklerinin sağladığı katkı asla engellenemez ve bu görüş işaret alanının temel noktasını oluşturur.

İşaret sözcüklerinin işaret olarak tanımlanmasında olduğu gibi, çekimlenebilen kelimeler de sembol olarak tanımlanabilir. Çünkü bu kelimeler sembol olarak işlev görürler ve anlamdaş bir çerçevede özel anlam bütünlüğü ve kesinliğine sahiptirler.

Bühler basit ve birleşik kelime arasındaki bağı *bağıllılık* şeklinde ifade eder ve bu kelimeler kavramsal olarak sadece birbirlerinden farklılıklarıyla açıklanabilir. Birleşik kelimeler anlamsal açıdan değerlendirildiğinde, bir veya daha fazla anlam sıralaması yoluyla elde edilir. Dilsel olarak zorunlu olan bu ayırım (Hausen ve Haustor arasındaki ayırım gibi), bir birleşik kelimenin temel biçimi olarak farklı alan değerlerinin birleşimi şeklinde örneklendirilebilir. “Hausen” kelimesi *sembol alanı* içinde değerlendirilir ve sözdizimsel- anlamsal alan değerleri içinde birbirleriyle bağlantılıdır. “Haustor” kelimesinde ise iki sembol alanı mevcuttur- Haus ve Tor- ve daha karışık bir sembol

değeri içinde bağlantılıdır. Bühler, kelime kavramının belirli ses birimsel mizaç ve alan değerlerinin (sembol alanı, işaret alanı gibi) karakteristik bir durum olduğu görüşündedir (Brekle,1985:176). Bu tam olarak belirlenmiş kurallarla *çift alan öğretisini* (Bühler,1990:95) tanımlar. Bununla birlikte ilgeçlerin ve işaret bildiren sözcüklerin birlikte kullanımına ilişkin örnekleri (danach, daneben, ...) açıklar ve birleşik kelimelerin görüngülerine değinir. Sözdizimsel açıdan bakıldığında edatla bir arada kullanılan sözcükleri –adın yerine gelen bir zarfla edatın bir arada kullanılması gibi- incelerken bütünsel morfolojik oluşumların birbirlerine yakın kısımlarını gösterici zarf işlevleriyle birlikte konuya dahil eder. Bu sözcüklerin birleşik kelime olarak konumu ise tartışmalıdır (Brekle,1985:173).

Bühler, dilsel ifadelerdeki birleşik kelimeleri oluşturan kelime çiftleri arasındaki düşünsel veya anlamsal bağlaşım türünün tek başına anlaşılır olamayacağını vurgular. Doğal dil neyin nasıl yapılması gerektiğini sadece ima eder. Bildirişim sürecinde bağlam ya da konu için *oyun alanı* (Brekle,1985:174) açılıp açılmayacağı sadece içgüdüsel olarak bilinebilir ve bu görüş temel olarak doğrulanabilir.

5.3. Özcan Başkan ‘ın Bildirişim Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Bildirişim kavramını genel anlamda karşılıklı bilgi alış verişi şeklinde tanımlamak mümkündür. Bildirişim eylemi en az iki kişi arasında karşılıklı olarak gerçekleşir. Yani bildirişim eylemi iki tane bildirim işleminden oluşur. Bildirim kavramı ise belirli bir amaç dahilinde herhangi bir şeyi başka bir yere yani alıcıya ulaştırma eylemi şeklinde tanımlanabilir.

Özcan Başkan’ın ortaya koyduğu bildirişim modeline yer vermeden önce bildirişim eyleminin gerçekleşmesinde zorunlu olan etmenleri ele almakta fayda vardır. Başkan bu etmenlerin beş soru ile açıklanabileceğini ileri sürer. *Kim kime niçin neyi nasıl* aktarır (Başkan,2003:19)? Bu sorulardan yola çıkılarak devam edilecek olursa kim sorusu ile gönderici, kime sorusu ile de alıcı kavramları kastedilir. Bu iki kavram bildirişim eyleminin gerçekleşmesinde bulunması gereken iki birimi meydana getirir. Eğer göndericinin ulaştırmak istediği bildiri karşı tarafa yani alıcıya ulaşmıyorsa, ya da bildiriye karşılayacak bir alıcı bulunmuyorsa bildirişim işlemi gerçekleşmez.

Başkan'ın üçüncü sorusu '*niçin?*', bildirişim eyleminde bir amacın bulunması gerektiğine atıfta bulunur. Bir amacın var olması bildirişim sürecinin başlamasını tetikleyen nokta olduğu için, burada çok önemli bir konumdadır. Gönderilecek ileti, alıcı üzerinde belli bir etki yaratması amacıyla, bilinçli bir şekilde gönderilmelidir. Aksi takdirde ortada bildirişim olarak adlandırılabilir bir eylem bulunmaz. Bildirişime yönelten amacın gerçekleşip gerçekleşmemesi ise göndericiye değil alıcıya bağlıdır .

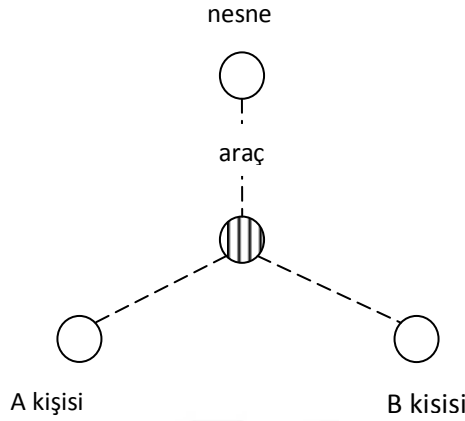
Dördüncü sırada gelen '*ne?*' sorusu ile kastedilen bildirişimin eyleminde, bildirinin konusunun ne ile ilgili olduğudur ve yukarıda bahsi geçen amaç ile doğru orantılıdır. Diğer bir soru nasıl sorusu ise bildirim eyleminin gerçekleştirilme biçimiyle ilgilidir. Bildirgeyi aktarım işlemi genellikle belli bir sistem ya da düzenek aracılığıyla ve yine belli bir biçim kullanılarak gerçekleştirilir. Böyle bir düzeneğin kullanılmaması söz konusu dahi olamayacağı için, bildirişim amacından sonra gelen en önemli nokta bu eylemde kullanılacak araçtır. Bu anlamda ele alındığında, bildiri işlemi, bir araç yardımıyla gerçekleşen dolaylı bir eylem olarak ifade edilebilir. Çünkü ancak bu ulaşım yolu sağlandıktan sonra, bir gönderici bir alıcıya belli bir amaca bağlı olarak, belli bir bildiriyi, belli bir biçim kullanarak aktarır (Başkan, 2003:21).

5.4. Organon modeli ve Bildirim Düzeni

Bühler somut ve sürekli gelişen dil olayının oldukça düzenli bir şekilde hareket ettiği, yaşam koşullarını da içine alan bir model aramıştır. Platon'un KRATYLOS'da beyan ettiği gibi dil bir kişinin diğer bir kişi ile nesneler/olgular hakkında bir şeyler paylaşmak için kullandığı bir araçtır/organondur. Böyle bir bilgi paylaşımı olagelirken ulaşılan yargı, olayın bütününden indirgenme yoluyla elde edilen her şeyi, çoğunlukla da olayın dışında kalan durumları olayın içinde kapalı kılar, yani dilsel bildirişim somut dil olayının en kapsamlı görünüm biçimini oluşturur.

Bir kağıt üzerine bir şema çizilirken öncelikle üçgeni andıran üç nokta belirlenir çünkü bir kişi nesneler/olgular üzerine konuşmaya başladığında en az üç farklı görüş belirleyebilir. Daha sonra ortaya dördüncü bir nokta daha yerleştirilir. Bu dördüncü nokta duyularla algılanabilen, olağan bir akustik görüngüyü sembolize eder. Köşelerde yer alan üç temel noktadan her biri arasında herhangi bir bağlantının var olması gerekir ve bu bağlantılar doğrudan veya dolaylı yoldan olabilir. Bu bağlantı şemanın

merkezinden başlayarak köşe noktalarına doğru çekilen kesik çizgiler yoluyla anlam kazandırılır.

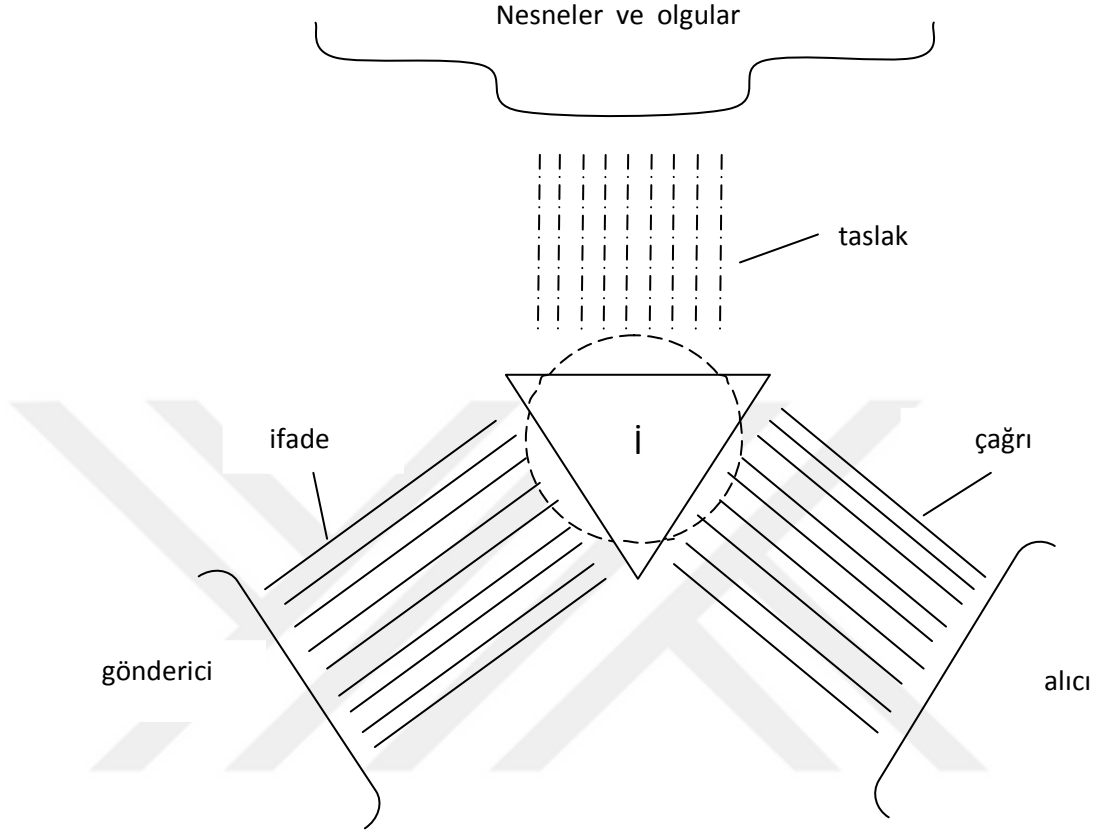
Şekil 8: Bühler Nesne, Araç ve Kişi Bağlantısı Modeli

Kaynak: Bühler, 1990:30

Nokta- çizgi- şekil kavramlarının günümüzde tarafsız olarak değerlendirilmesi doğrudan *nedensellik görüşünü* akla getirir. Bununla birlikte üçüncü kesik çizgiyi tanımlayabilmek için farklı bir yöntem ortaya atılmalıdır. En basit tanımıyla bu çizgi, belirlenen üç temel nokta arasında aracılık eden, konuşmanın vuku bulduğu çevredeki olaylara ilişkin bir nedensellik bağlantısıdır. Ses görüngülerinin üretiminde ise şu şekilde gerçekleşir: Öncelikle üreticinin idrak alanında herhangi bir nesne veya olaydan kaynaklanan bir uyarı meydana gelir. A kişisi ses görüngülerini oluşturur ve bu görüngüler B kişinin duyu organını uyarır (effectus ve efficiens). Diğer bir ifadeyle bu dilsel ses görüngüleri duyu organı yoluyla alıcıya ulaşır ve hafızasında bulunan aynı ya da benzer nesne veya olaya ait bir görüngü alıcının idrak alanında canlanır (Bühler, 1990:31)

Şekil 9’da tekrar çizilen organon modelinde, ortadaki daire somut ses görüngülerini sembolize etmektedir. Yukarıda da sözünü ettiğimiz üç farklı görüş bu daire içinde kesişir. Kesik çizgilerle belirlenmiş üçgenin köşeleri bu üç görüş açısını sembolize eder, ayrıca dilsel işaretin konumunun belirlenebilmesi için bu üç görüş açısının da birbirinden farklı olması gerekir. Bir açıdan bakıldığında üçgen daireden daha az alanı kapsar. Başka bir açıdan bakıldığında ise sadece bilinçle algılanan bir tamamlamanın yerine duysal bir mevcudiyetin de bulunduğunu dolaylı olarak anlatabilmek için üçgen

dairenin üzerinden dışarı taşar. Çizgi öbekleri ise dilsel işaretlerin anlamsal işlevini sembolize eder .

Şekil 9: Bühler'in Bildirişim Modeli

Kaynak: Bühler, 1990:34

Yukarıda da bahsedildiği gibi bildirişim eyleminde en önemli etkenlerden birisi bildirişimin belli bir araç yardımıyla gerçekleşebilmesidir. Bühler'in modelinde Sprachliche Zeichen (dilsel işaretler) olarak belirtilen bu araçları Başkan 'Bildirim Düzeni' şemasında 'aktarım oluğu' olarak adlandırmaktadır. Bildirim düzeni bağlamında tekrar değerlendirilecek olursa, gönderici ile alıcı arasındaki mekansal mesafenin aşılabilmesi için öncelikle böyle bir oluğun saptanmasının zorunlu olduğu yargısına ulaşılır. Daha sonra da bu oluk üzerinden aktarılabilecek olan göstergelerin seçimi yapılmalıdır. Buradaki oluk kavramı, Türkçe, Almanca gibi toplumsal bir dil düzenine atıfta bulunmakla birlikte, göstergelerin bu dile aktarımında kullanılabilecek ifade biçimlerinin seçimi tamamen kişiseldir. Bildirişim eyleminde taraflar arasında

düzenli ve anlaşılabilir bir ileti aktarımının var olabilmesi için, birçok oluk içinden her iki tarafın da hakim olduğu bir oluk seçilmelidir. Yani bildirilişimin var olabilmesi için, Türk dilinde yapılan bir aktarım alıcının da bu dili bilmesini şart koşar. Olukla ilgili belirtilmesi gereken diğeri bir konu da oluk ile göstergeler arasında bağdaşmanın zorunlu olduğudur. Çünkü hem aktarım oluğu hem de bu oluğa bağlı olarak seçilebilen göstergeler topluluğu, sürekli birbirleri ile etkileşim halindedir ve aynı zamanda birbirlerini denetlemekle de yükümlüdürler.

Şekil 10: Bildirim Düzeni

Kaynak: Başkan, 2003:21

İletilişimin mümkün olabilmesi için sadece aynı oluğun kullanılması bazen yeterli olmayabilir. Anlaşmanın daha net olabilmesi için taraflar arasında ortak ya da eşdeğer bir yaşantının bulunması gerekir. Ayrıca içinde bulunulan toplumsal yaşam ya da kişilerin kültürel özellikleri de aktarımın sağlığı açısından belirleyicidir. Özcan Başkan'ın 'Bildirişim, İnsan Dili ve Ötesi' adlı kitabında bu yargıları şu şekilde örneklendirir:

..., kendi ülkesinde matem rengi 'beyaz' olduğu için, bir Batı ülkesindeki cenaze törenine, en iyi niyetler ile, beyaz elbise giyerek katılan birisi, hiç istemediği halde , yapyanlış bir bildirimde bulunmuş olur. Bunun gibi, Kuzey ülkelerinden gelen genç bir kıza göz kırpmakta olan bir Akdeniz delikanlısına, bunu anlamayan kız, "Gözünüze bir şey mi kaçtı?" diyerek karşılık verebilir (Başkan,2003:26).

Bu örneklerde de görülebileceği üzere, iletişimde bulunacak kişiler arasında bir uyum (yaşantı) var olmalıdır. Göstergelerin anlamları hakkında hemfikir olunmalı ve üzerinde konuşulan konudan çıkarılacak sonuç aynı veya birbirine oldukça yakın olmalıdır. Bu şekilde taraflar birbirlerinin söylediklerini anlamada güçlük çekmezler ve aynı zamanda taraflardan birisi eksik ya da yanlış bir ifade kullandıklarında diğer kişi hemen o ifadeyi düzeltebilir ya da tamamlayabilir. Böylece iki taraf arasında daha anlaşılır bir bildirişim sağlanır. Örneğin, bir kişi karşı tarafa ‘*Akşama orada olacağız*’ dediği zaman, her iki kişinin de ‘oranın’ neresi olduğunu bildikleri sonucu çıkarılır. Bağlam diye adlandırılan bu işlem, bildirişim eylemini her iki taraf için de daha basit bir hale getirir. Bunun yanında, hiçbir koşulda tarafların tamamen birbirlerini anlamalarının mümkün olmadığı da unutulmaması gerekir. Kısaca yüzde yüz bir bildirişim mümkün değildir.

‘Bildirim Düzeni’ adı verilen tabloda yer alan diğer bir ikili sistem de ‘iletmeç’ ve ‘almaç’ ikilisidir. Bir iletiyi gönderen kişi, alıcı üzerinde amaçladığı etkiyi oluşturabilmek için, ‘iletim düzeneği’ şeklinde adlandırılan bir araçtan yararlanır. Bu aracı yukarıdaki tabloda da görülebileceği üzere iletmeç, aktarım oluğu ve almaç üçlüsünden meydana gelir. Bu üçlü kendisine verilen bir bildirgeyi diğer kişiye iletmekle yükümlüdür. Ancak bunların bilinçli değil de mekanik bir düzeneğin parçaları oldukları unutulmamalıdır. Bununla birlikte iletmeç ve almaç ikilisi bu aktarım işlemini tam ters yönde de yaparak kişiler arasında bir söz döngüsü meydana getirebilirler. Bunun için her iki tarafın birbirleriyle uyumlu olmaları şarttır .

Yukarıdaki şemada yer verilen ikililerden birisini de dürümleme ve çözümleme ikilisi oluşturmaktadır. Dürümleme, bildirinin bilintiye dönüştürülme işlemine verilen addır. Bu bilintinin tekrar bildiriye dönüştürülme işlemi ise çözümleme olarak adlandırılır. Bildirişim eyleminin mümkün olabilmesi için böyle bir ikilinin var olması şarttır. Bildirişim süreci bağlamında bir bildirge, belirli işlemlerle bilintiye dönüştürülür, yani dürümlenir ve alıcıya aktarılır. Bu bilinti alıcıya ulaşır ve bu alıcı tarafından tekrar ilk halinde, bildirge olarak çözümlenir. Ancak bu işlemler ve düzenleri arasında bir eşdeşlik olması gereklidir. Aksi takdirde dürümlenerek alıcıya aktarılan bilinti asla tekrar bildirge halinde çözümlenemez.

Bildirişim işleminin gerçekleşmesinde iki temel sorunun meydana gelmesi olasıdır. Bu sorulardan ilki, karşı tarafa yöneltilen bildirinin doğru rotayı izleyip izlemediği, diğeri ise bildirinin hedefe varıp varmadığı sorularıdır. İlk soru doğrultusunda çözüm üretimi, ancak bildirim süreci boyunca devam eden bir bilgi alışverişi ile mümkündür. Aksi takdirde iletinin yerine ulaşıp ulaşmadığını anlamak imkansızdır. Bu durum kargoyla gönderilen bir paketin, yerine ulaşıp ulaşmadığını denetlemek için sürekli sipariş takibini kontrol etmek gibidir. Aynı zamanda paket yerine ulaştığında alıcıdan alınan imza, bizim için kanıt niteliğindedir. Alıcının bulunamaması gibi herhangi bir sorundan kaynaklanan paketin iletilememesi durumunda ise paket geri gönderilerek geri bildirim yapılır (Başkan, 2003:32). Bununla birlikte bildirinin temel amacının karşı tarafı etkilemek olduğu unutulmamalıdır. Kişi sadece bilgiyi göndermekle yetinmemeli, aynı zamanda gönderdiği bilgiyi denetlemeli ve karşı tarafın üzerinde yarattığı etkiden haberdar olmalıdır. Eğer karşı taraf gönderilen bildiriye yeterince iyi anlamamışsa ya da bildiri sürecinden sıkılmışsa, gönderici bildiri konusunu hatırlatarak alıcının dikkatini tekrar bildirişime çekmelidir. Örneğin ders anlatan bir ğretmen, ğrencilerinin dikkatini toplamak için konuşmasında konuya yönelik espriler yaparak ya da ses tonunu azaltıp yükselterek öğrencilerin dikkatlerinin tekrar konu üzerinde yoğunlaşmasına katkıda bulunabilir .

Her iki tarafın da bildirişime gönüllü olmasına rağmen bildirişim sürecinde çeşitli sorunların meydana gelmesi bazı durumlarda kaçınılmaz olabilir. Bildirişim aşamalarında ya da birimlerinde meydana gelen herhangi bir aksaklık ‘bozuntu’ olarak adlandırılır. Bu bozukluklar hem bildirim işleminin kendisinden hem de dışarıdan gelen etkilerden kaynaklanabilir ve bu yüzden bildirişimde aralıklı aksaklıklar ya da sürekli olan bir kopukluk meydana gelebilir (Başkan, 2003:49).

Sonuç olarak kişiler sözlü dile ek olarak kişiler tarafından kullanılan bir takım el kol hareketlerinin, jest ve mimiklerin ya da insan yaşamındaki herhangi bir belirleyici ayrıntının gösterge olarak işlev yapmaları mümkündür. Bu gösterge birimlerinin bilinçli olarak kullanılması sonucu yaşamdaki her durum ya da eylem bildirişim işlemi olarak yorumlanabilir (Başkan,2006:277).

BÖLÜM 6: 20. YY DA ALMANYADA VE TÜRKİYEDE DİL EDİMİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

6.1. Dil Edimi Nedir

Kısaca pragmatizm *pratik bir değerlendirme yöntemi* şeklinde tanımlanabilir. Düşünceleri, fikirleri, taslakları vs pratik sonuçlarına göre ele alır. Bu görüşe göre kişiyi eyleme geçirmeyi sağlayan şey fikirlerdir (Lapoujade,2009:21). Burada ele alacağımız temel tema, bu fikirlerin insan bilincinde eyleme geçmesine aracılık eden dil açısından pragmatizmin/ edimin nasıl yorumlanacağıdır.

Edim bilimin tartışmasız en büyük savunucularından birisi J.L. Austin' dir. Austin edimsel sözcelerin kendilerine özgü fonksiyonları olduğunu ve *bir edim gerçekleştirmeye yaradıklarını savunur*. “Pencereyi kapatın” ifadesi edimsel bir sözcüdür. Çünkü ”pencereyi kapatmanı emrediyorum” cümlesi ile aynı anlama gelir, yani pencereyi kapatma edimini buyurur. Bununla birlikte tek bir sözcük de edimsel bir tümcenin yerini tutabilir. Austin bu görüşünü “köpek” sözcüğü ile örnekendirir. Köpek sözcüğü “köpek saldıracak, sizi uyarıyorum” tümcesi ile aynı anlama gelir ve bu tümceyle aynı edimi gerçekleştirir (Benveniste,1994:189).

Austin in görüşlerinden yola çıkılarak edimsel sözceler aşağıdaki gibi tanımlanabilirler:

1. Yükleme birinci tekil şahısta çekimlenmiş, emir veya buyruk bildiren cümleler edimsel sözcelerdir. “görevinin başına dönmeni emrediyorum” cümlesinde edimsel özelliğin sağlanması için emrediyorum sözcüğünün cümlede yer alması gereklidir.
2. Yükleme dolaysız tümleç ve yüklemsel bir öğeyle kullanılan sözceler edimseldir. Onu müdür yardımcısı olarak atıyorum, sizi şövalye ilan ediyorum, onları görevlerinden uzaklaştırıyorum gibi sözceler bu temaya örnek gösterilebilir.
3. Yetkinin zorunlu kılındığı sözceler edimseldir. Yemin ediyorum, ilan ediyorum, reddederim, anlaştık gibi eylemler bu sözcelerin yüklemi konumunda bulunabilirler (Benveniste,1994:191).

Edimsel bir cümlede temel zorunluluk edimin gerçekleşmesi durumudur. Eğer edimin gerçekleşmesi imkansızca bunu bildiren bir cümlenin hiçbir değeri yoktur. Örneğin sıradan birisinin ortaya çıkıp seferberlik ilan ediyorum diye bağırması edim niteliği taşımayan anlamsız bir sözcüktür. Çünkü bu cümleyi söyleyen kişinin, cümlede belirtilen edimi gerçekleştirebilmesi için gerekli olan yetkilere sahip değildir (Benveniste,1994:192).

Edimbilimin diğer bir önemli kuramcısı da Searle'dür. Austin'in görüşlerinden yola çıkan Searle edimsel dil işlevinde belirli koşulların belirleyici olduğunu savunur. En önemli dilsel birlik ise söz edimidir. Bu söz edimleri şu şekilde sıralanabilir:

Düz söz edimi: bu edim söz edimlerinin araçsal biçimini tanımlar. Searl'a göre basitçe açıklanacak olursa kişinin konuşma organlarını kullanması sonucu gürültü meydana gelir. Burada gürültü kelimesi ile anlatılmak istenen bir dilin fonemleri, ses yapısıdır. Bunu takiben bu fonemlerin bir araya gelmesi morfemleri meydana getirir. Bunlar da sözdizimsel kurallarla cümleyi oluşturan sözcükleri oluştururlar. Bu görüşü başka bir bakış açısıyla irdelenecek olursak dilin düz söz ediminin oluşumu şu şekilde özetlenebilir: kişi öncelikle konuştuğu dilde mevcut olan sesleri anlamlı bir sözcük oluşturacak şekilde arka arkaya sıralar. Daha sonra bu sözcüğü o dilin dilbilgisel yapısında belirtilen kurallar çerçevesinde telaffuz eder. En son olarak da üretilen bu sözcüğün bir anlama tekabül etmesi, doğada bulunan bir nesneye ait olması sağlanır (Vater,2005:48).

Edim söz edimi: dilsel göstergelerin işlevleriyle, ne iş yaptığı ile ilgilidir. Bunun yanı sıra selamlaşma, uyarı amaçlı soruların belirlenmesine yönelik tespitlerde bulunur. Tam anlamıyla ifade etmek gerekirse dilsel bir göstergenin konuşmacının amaçladığı ve dinleyicinin yorumladığı işlevini konu edinir (Austin,1962:102). Ancak bir göstergenin edim söz işlevi kullanılan dilsel ifadeden kesin olarak çıkartılamayabilir. Örneğin emir kipinde çekimlenmiş olan “ yere çöp atma” ifadesi hem bir talep hem de bir öğüt niteliği taşıyabilir.

Etki söz edimi: etki söz edimi aynı zamanda amaç edimi olarak da değerlendirilebilir. Çünkü bu edim genel anlamda konuşucunun dinleyici üzerindeki etkisi ile ilgilidir. Konuşan kişi, bahsi geçen konu hakkında dinleyiciyi etkileyebilir. Dinleyicinin

düşüncelerini, duygularını olduğundan daha farklı bir doğrultuya yönlendirebilir. Konuşmacının amacı ile paralel olan bu yönlendirme etki söz edimi olarak adlandırılır (Austin,1962:73).

Prof. Dr. Necip Üçok konuşmayı seslerin bir araya gelmesi yoluyla meydana gelen, *dilin dışı çevrilmiş tarafı* olarak tanımlar (Üçok,2007:16). Diğer bir ifadeyle ise konuşma, anlaşmanın kendiliğinden organize edildiği, dilsel göstergelerin sıralanması ile oluşan, dilin temel biçimidir. Konuşma ediminde her konuşmanın kendine has konuşma kuralları bulunur. Eğer bir kişi başka bir kişi ile bildirişimde bulunmak istiyorsa bazı kurallara uymak zorundadır. Grice bu kuralları konuşmaya dayalı kurallar olarak adlandırır:

Nicelik ilkesinde kişi gerekli olduğunu düşündüğünde olabildiğince çok konuşmalı, ama çok fazla değil, olabildiğince çok açıklamalar getirmelidir. Konuşmanın daha anlaşılır olabilmesi için yapılan her katkı kazanç sağlar. Özellikle yabancılar kamuya açık alanlarda veya misafirliklerde gerektiği kadar konuşulmadığında şikayet ederler. Bazı konulara tam olarak açıklık getirilmediği için anlama sıkıntısı olduğunu ve bunu can sıkıcı bulduklarını açıklarlar (Huneke, Steinig,2010:78).

Nitelik ilkesinde kişini tam olarak gerçeği söylemesinin gerekliliği vurgulanır. Kişi söylediği şeyde ne kadar ciddi olduğunu göstermesi gerekir. Almancayı örnek alacak olursak bu dildeki direk hitap şekli bir erdem olarak kabul edilebilir. Ancak yabancılar tarafından basit ya da kaba olarak da anlaşılabilir. Bağıntı ilkesi ile konuşmacıların konuyu çok fazla genişletmelerinin anlaşılabilirliği azaltabileceği için kişilerin konuşma haklarını söz alış-verişi çerçevesinde kullanmaları gerektiği vurgulanır. Kiplik ilkesi ise dilsel göstergelerin sosyal konum veya konuşma partneri ile uyumlu olması gerektiği ile ilgilidir. Örneğin Almancada “ Sie” veya “du” zamirlerinin kullanımı, karşıdaki kişinin sosyal konumu, yaşı, eğitim durumu, konuşmacı ile yakınlığı gibi faktörler göz önünde bulundurularak seçilir (Huneke, Steinig,2010:78).

Konuşma edimi işlevsel edim bilim yöntemleriyle çözümlenmeye çalışılır. Bu yöntemde öncelikle konuşma ortamında kullanılan birimlerin fonetik ve sözdizimsel nitelikleri belirlenir, daha sonra da biçim ile işlev arasındaki bağ konuşucu ve dinleyicinin zihinsel aktiviteleri de dikkate alınarak tamamlanmaya çalışılır. Bu dilsel

birimler dilin sembol alanı, gösterme alanı, yönlendirme alanı, operasyon alanı ya da tasvir alanından herhangi birine ait olabilir.

6.2. Konrad Ehlich'in Dil Edimi Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Edim bilim sözcüğünün günümüzde dünya çapında bilinen bir terim olduğu su götürmez bir gerçektir. Konrad ehlich' in çalışmalarının merkezini oluşturan işlevsel edim bilim, edime dayalı bir dil anlayışını öngörür. Birbirinden çok farklı detayları, yaklaşımları ve bütün bir kavramlar dizisini içinde barındıran bu terim, konuşma ifadelerinin farklı bir söylemidir. Diğer bir deyişle, birbirinden bağımsız bir bütünü temsil eden dilsel görüngülere ilişkin birçok farklı yaklaşımı içine alan bir tür şemsiye görevi görür .

Ehlich, bu dil anlayışı ile Saussure ün gelenekselliğine Searls ün 'dil edimi' kuramına ve günümüze kadar yapılan dilbilimsel çalışmalara eleştirel bir dille yaklaşır. Ona göre sözü geçen dilsel görüngüler çoğunlukla geleneksel dilbilim tarafından ihmal edilmiş, adeta metodik bir kesintiye maruz bırakılmıştır. 20. Yy dilbiliminde daha açık seçik görülebilen bu kesinti Saussure nin dilbilimsel yaklaşımında da kendini göstermektedir. Saussure, dilbilimin nesnelliğini dil ve geniş anlamıyla dil yetisi düzleminden eninde sonunda son bulacak bir araçsal olgu düzlemine indirgemıştır. Bütün bunlar yetmezmiş gibi dilbilime, dilbilgisi, sözdizimi, gibi sözde temel sahalar getirilmiş, işaret kullanımı ansiklopedik alana kadar indirgenmiş ve ayrıca dile bir de kullanım kılavuzu eklenmiştir. Böylece bilinen (Saussure de olduğu gibi) ile bilinmeyen (geleneksel dilbilim) arasında zamanla geçersiz sayılabilecek bir sınır çizilmeye çalışılmıştır .

Konrad Ehlich dil edimini sınıflandırırken böyle bir sınıflandırmanın kendi kendini geliştirebilen söylem kategorisinden sistematik olarak gelişen metin kategorisine kadar birbirini takip eden basamaklar halinde devam ettiğini öne sürmüştür. Metin ve söylem kavramlarının kullanışları bakımından oldukça karışık tanımları vardır. Söylem beynin algı bölümünde oluşan etkileşimlerin somut çağrışımlarının sözlü olarak ifade edilmesi biçimidir (2007:1,32). Bu da dil sistemi ile - özellikle dış bağlamsal yapı ve onun iletişim amaçlı kullanımı ile- direk olarak göze çarpan bir bağdaşıklık gerektirir. Metin ise kişiye özgü kullanım zorunluluğunun bir sonucudur, bir rivayettir. Somut dil kullanımında akıcılığın sağlanması ve devam ettirilmesinde ve ayrıca ifade eylemlerinin

birbirine bağlanması ve birbirlerini tamamlamasında çok özel bir işleve sahiptir. (Kılıç,2009:93). Metinler kullanım amaçlarına göre hem sözlü hem de yazılı olabilirler. Yazı, dili kullanım sonuçlarının kalıcı olabilmesi için bulunmuş toplumsal bir çözüm olarak değerlendirilebilir. Genel olarak gözden geçirdiğimizde ise, insanlığın gelişmesinde büyük bir öneme sahip olan yazılı metinlerin kökeninde sözlü metinlerin bulunduğu ispat edilmiş bir gerçektir .

Sözlü metinler iki kişi arasındaki iletişimi sağlamak amaçlı olabilir ve süreç boyunca bu amaç kendiliğinden doğan bir zorunluluğu meydana getirebilir. Ehlich, bir müzakere sırasında kendisine gelme eylemini İngilizce bir kelime olan “turn” (çevirim) ifadesiyle isimlendirir. Müzakere örneği olarak bir öğretmenin öğrencileriyle okuldaki ve sınıftaki konuşmalarını ele alır. Okuldaki çevirim dağılımı kendine özgü bazı yapılar zincirini de beraberinde getirir. Bununla birlikte çevirim dağılımı incelenirken günlük konuşma dili gibi bazı konuşma biçimleri de sınıflandırılabilir. Ancak okulda günlük konuşma dilinin kaidelerinden başka kurallar da geçerlidir. Çocukların hangi konuşma tekniklerini benimseyeceği, konuşma yetisi için hangi evrelerden geçecekleri ve bunların ne gibi sonuçlar doğuracağı gibi sorunlar beraberlerinde yeni kurallar getirebilirler. Dersteki söz çevirim ayrımı öğrencinin iletişimsel davranışlarının tümünün kurallarını belirler. Bu ayrım yalnızca tarafsız bir iletişim aracı değildir, aynı zamanda okuldaki bütün ilişkileri yöneten bir gücün doğrudan ifadesidir. Söz çevirim ayrımı çoğunlukla bireysel bir söz hakkı ayrımı değil konuşma yükümlülüğünün yerine getirilmesidir (2007:1,50). Ehlich’in bu çalışmaları aşağıdaki tablodaki gibi örneklendirilmektedir:

Tablo 5: Söz döngüsü- Diyalog

Öğrt	1)evet	2)Aynı şekilde, diğer örneği kimden dinleyeceğiz!	5)bayan
Öğr1		3)hmm	
Öğr2		4)Söyleyebilir miyim?	
Öğrt	Kasaya 6 yumurta için 4.5tl ödenir		
ÖğrH		6)(Parmak kaldırırılar)	
Öğrt	Bayan E de aynı şekilde yumurta alır,		5,4 tl
Öğr1	7)Brr!	8) Basit!	

Öğrt	öder.	11) öncelikle bize kim söyleyecek, bu örneğin soru halinin
ögrH	9) (parmak kaldırırlar)	
ögr2	10) bay Kowalski!	
Öğrt	nasıl ifade edildiğini?	(yaklaşık 6 sn)
Öğr1	12)Bunu not aldın mı?	
Öğr2	13) evet	
Öğrt	14)Andreas bir fikrin var mı?	15)... Sabine!
Sa		16)5,4 tl ye x yumurta mı
Öğrt	17) evet,	18)(bunu) birazcık daha değiştirerek
Sa	alınır?	
Öğrt	ifade edelim!	19) Gerlinde!
G		20) O 5.4 tl ye kaç yumurta
Öğrt:	21) çok doğru!	Evet 22)
G	alır?	

Kaynak: Hoffmann,2010:244; Redder,1982:103

Tabloya baktığımızda, bölümlerden bir grubun (ögr4, ögr6, ögr9, ögr10) işlevsel bir yapı içinde bulunduğunu görürüz. İletişime katılanların söz haklarını korumak için çaba sarf etmeleri sayesinde yeni yapılar oluşmaktadır. Birden fazla konuşmacının katıldığı bir müzakerede yer alan ve 'ögr1' olarak isimlendirilen öğrencinin konuşma hakkı için çaba sarf ettiğine tanık oluruz. Buna karşılık öğretmen (öğrt) konuşma hakkı için çabalamak zorunda değildir, sıra kendisine geldiğinde akıcı bir şekilde konuşma eylemini sürdürür .

'Öğr2' göstergesi kendiliğinden olan bir talep şeklinde nitelendirilebilir. Burada kullanılan talep sözcüğü edimin bir türü olarak kabul edilir ve dilin bu boyutu edimsöz olarak bilinir. Her dilsel gösterge, konuşma biçimi veya söz gibi özel bir edimsözü gösterir. Genel bir edimsöz incelemesinin temel amacı dilsel edimin edimsöz yapısını tanımlamaktır, çünkü dilsel edimin bireysel ve toplumsal çalışma amaçları bu yapı içerisinde bağlantılıdır. Genel bir tanımlama yapılacak olursa dilsel edimin edimsöz niteliğinin yönergesi olan böyle bir analiz edimsöz incelemesi olarak bilinir (2007:3,50).

Sonuç olarak Ehlich bu çalışmasıyla, edim karakterlerinin tamamını, parçalar halinde ele alarak göstergelerin değerlerini ortaya koymayı amaçlar. Hangi dil edimi yapılarının konuşmacının ya da dilin emrinde olduğunu, bu yapıların ne gibi işlevleri olduğunu, hangi anlamlarının toplumda benimsendiğini ya da bireysel olarak kullanıldığını araştırır. Bu gibi soruların yanıtlanmasında geleneksel dil araştırmalarının yöntemleri kendi başına yeterli değildir, sosyolojik incelemenin bir parçası olarak dil analizinin yapılması gerekmektedir .

6.3.Ahmet Kocaman'ın Edim Bilim Üzerine Yaptığı Çalışmalar

Ahmet Kocaman her ne kadar kendi görüşlerine ve çalışmalarına yer vermese de edimbilim üzerine yapılan farklı ülkelerdeki çalışmaları Türkçeye kazandırarak, bu bilim dalının Türkiye’de de tanınmasına katkıda bulunur. Bu çalışmanın bu kısmında Ahmet Kocaman’ın, J. Richard’ ın ‘Longman Dictionary of Applied Linguistics’, D. Crystal’ın ‘Linguistics and Phonetics’, J. Lyons’un ‘New Horizons in Linguistics 2’ ve T. Sebeok’un ‘Encyclopedic Dictionary of Semiotics’ adlı eserlerinden derlediği edimbilimsel çalışmalar tekrar gözden geçirilerek yorumlanacaktır.

1960’ların sonlarına doğru ortaya çıkan edim bilim, dilbilimin bakış açısında ve araştırma alanında çeşitli değişiklere neden olur. Kökenbilim açısından konuya yaklaşılabilecek olursa, edim bilim, Peirce’nin öncülüğünü yaptığı ve John Dewey’in de daha sonraki temsilcilerinden birisi olduğu yararcılık (pragmatizm) akımıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu akım dilin *insan etkinliğinin pratik sonuçları* açısından incelenilmesi gerektiğini savunur. Daha sonraki yıllarda edim bilimi göstergebilimin üç temel unsurundan (anlambilim, sözcükbilim ve edim bilim) birisi olarak ele alan Morris ve Carnap, bu bilim dalının soyut göstergebilimle deneysel göstergebilim arasındaki en önemli ayırt edici etken olduğunu savunurlar. Chomsky’nin bu konudaki ilk fikirleri de bu kuramcılar destekler niteliktedir (1996:25).

Kocaman’ın çalışmalarından yola çıkılarak, edimi İnsan bilincinin belirli bir amaç doğrultusunda gerçekleştirdiği eylemler olarak, edim bilimi ise dile yönelik bu edimleri inceleyen bilim dalı olarak tanımlamak mümkündür. Edim bilim, dili yalnızca göstergelerden oluşan bir sistem olarak ele almaz, ona göre dil aynı zamanda kişiler arasında gerçekleşen bildirişim eylemini de kapsar. Bu yüzden dili incelerken bildirişim

sürecinde kullanılan dilsel eylemlerin de konuya dahil edilmesi zorunludur. Sözgelimi, iki kişi telefonda konuşurken, kişilerden birisinin ‘şu anda sahildeyim’ şeklinde bir cümle kurması, konuşmanın gidişatına ve konuşmacının içinde bulunduğu duruma göre farklı anlamalara gelebilir. Eğer konuşmacı gerçekten sahilde ise cümle bir gerçeğin ifadesi şeklinde anlamlandırılır. Fakat konuşmacı başka bir yerde ise bir isteğin ya da bir hayalin dile getirilmesi ya da konuşmanın gidişatına göre söylenmiş bir yalan olabilir. Bu örnekte de görülebileceği üzere, edim bilim konuşmada kullanılan cümlelerin yorumlanmasını ve bu cümlelerin konuşmanın gerçekleştiği gerçek ortamla arasındaki ilişkiyi ele alır. Ayrıca bilgi aktarımında ve aktarılan bilgilerin anlaşılmasında söz eylemlerin nasıl kullanıldığı ve konuşmacı-dinleyici arasındaki ilişkinin cümle yapıları üzerindeki etkisi edim bilimin inceleme alanına dahil edilir .

Yukarıda da belirtildiği gibi edimbilim dili kullanan kişi ya da kişiler ile gösterge arasındaki bağlantıyı ele alır. Bildirişim süreci sadece kişiler arasında bilgi aktarımına dayalı olarak gerçekleşmez, aynı zamanda bildirişimde bulunan kişilerin birbirlerinden çeşitli beklentileri de bulunur. Bildirişime ayrılan bölümde de belirtildiği üzere bildirişimin gerçekleşme amacı konuşucunun dinleyici üzerinde etki bırakmak istemesidir. Bu etki sonucun da karşı tarafın da eyleme geçmesi beklenir. Kısaca kişiler bildirişimde bulunurken bilgi aktarımının yanın da belirli kurallara uygun olarak bir edimi de gerçekleştirirler. Konuşucu bu edimi rica etmek, emretmek, özür dilemek gibi edime dayalı sözceler yardımıyla gerçekleştirir (Toklu,2007:119). Bu görüşleri, Prof. Dr. Osman Toklu’nun ‘Dilbilime Giriş’ adlı kitabında yer verdiği cümlelerle açıklamak mümkündür.

- 1) *Almanya’da bulundunuz mu?*
- 2) *Tuzluğu uzatabilir misiniz?*
- 3) *Bana kitabınızı göndermenizi rica edebilir miyim?*
- 4) *Bunu bana nasıl söylersin?*
- 5) *Sana mı kalmış?*

Dilbilgisel açıdan bakıldığında soru cümlesi olan yukarıdaki cümlelerin sadece bir tanesi soru işlevini yerine getirmektedir. Birinci cümleye bakıldığında cevap istemiyle sorulmuş bir soru karşımıza çıkar. Ancak diğer cümleler soru işlevlerini tamamen yitirmişlerdir. İkinci ve üçüncü cümleler bir *isteği*, dördüncü cümle bir *sitemi* ve *karşı*

çıkışı, beşinci cümle ise *güvensizliği* veya küçümsemeyi ifade ederek farklı *edim söz* işlevlerini yüklenirler (2007:119).

Austin tarafından ortaya atılan söz eylem kuramı bir topluluktaki konuşmaların sözleşimsel yönünü temel alır. Burada belirtmek istenen dil sözcelerinin bir eylemi ifade etmesi değil, bu sözcelerin kendilerinin birer eylem olarak değerlendirilmesidir. Belirli bir amaca yönelik söylenen sözcelerin ilk başta edimsellikle betimlenmesinin yanında, kendilerine özgü bağlamları da mevcuttur. Ayrıca bazı sözcelerin edimselliğin tamamen dışında bulunan doğrudan *betimleyici* ve *saptayıcı* anlamları vardır. Ancak geleneksel yöntemlerle değerlendirme yapıldığında, bir sözce biçimsel ve sözdizimsel işlemlerle cümleye bağlıdır (1996:30).

6.4. İşlevsel Edimbilimde Alanlar Ve Yöntemler

Ehlich' in kısaca değinmek istediğimiz diğer bir çalışması da edim söz incelemesidir. Ehlich, gösterge ifadesini kendiliğinden olan bir talep şeklinde tanımlar. Böyle bir tanım gösterge ifadesinin sadece içeriğini ifade etmekle kalmaz bu ifadeyi çok daha ileri bir boyuta taşır. Talep sözcüğü ise burada edimin bir türünü ifade etmek için kullanılır. İşte edimin bu türü edim söz olarak bilinir ve her dilsel gösterge, konuşma biçimi veya söz özel bir edim sözü işaret eder. Edim söz incelemesine gelecek olursak, genel bir edim söz incelemesinin temel amacı dilsel edimin edim söz yapısını tanımlamaktır. Çünkü dilsel edimin bireysel veya toplumsal çalışma amaçları bu söz yapısı içinde birbirleriyle bağlantılıdır (2007:3,50).

Temel bir edim söz incelemesi iki biçimde yapılabilir. Bunlardan ilki basit edim söz incelemesini yani varsayım mekanizmasını bulmak için araştırma yapar. Bu yöntem gerçi amacı geleneksel dilbilimsel inceleme hedefinden ayrılmasına rağmen temel olarak geleneksel dil incelemesinin standartlarından daha geniş ölçüde yöntemler ileri sürer. İkincisi ise bütün edim söz incelemesidir ki edim karakterlerinin bütünü bölümler halinde ele alarak göstergelerin değerlerini ortaya koymayı amaçlar. Hangi dilsel edim biçimlerinin konuşmacının veya dilin emrinde olduğunu, bu biçimlerin ne gibi işlevlerinin bulunduğunu, hangi anlamlarının toplumda benimsendiğini veya bireysel olarak kullanıldığını araştırır (2007:3,51).

Ehlich in kuramının diğerk bir temel noktası da Bühler in modeline dayanmaktadır. Ehlich bu modeli tekrar gözden geçirmiş ve kendine özgü bir yaklaşımla yeniden yorumlamıştır. “ Ben, sen, burada, orada” gibi işaret bildiren kelimeleri Bühler dilin işaret alanı içinde dile getirir. Bu kelimeler kesinlikle sembol değil, birer işarettirler. Nesne ve gerçeklerin tasviri niteliğini taşıyan semboller, bu nesne ve gerçeklerin yalnızca sabit bir varsayımını ifade ederler. İşaretler ise herhangi bir konuşmacının farklı zaman ve mekânlar içinde sürekli farklı durumları dile getirmesine atıfta bulunurlar. Daha sade bir ifadeyle, nesne ve gerçeklerin sabit bir varsayımını temel almazlar. Bu yüzden Bühler yöntem incelemesinde, dilin sembol ve işaret alanının birbirinden farklı olduğunu vurgular. Ehlich ise bu incelemeyi daha ileri bir boyuta taşır; bir dilin sembol veya gösterge alanlarındaki farklılıklarını ortaya çıkarmak için sistematik bir ayırım olduğu yolunu benimser. Aynı zamanda bir dilin farklı alanlarında tanımlanan dilsel kullanım araçlarının ne olduğunu saptamak için de yöntem incelemesinin şart olduğunu öne sürer. Çünkü dilin dış bağlamsal yapısı ve gösterimsel ifadelerin ancak böyle bir inceleme ile etkili bir şekilde öne çıkartılabileceğini savunur (2007:1,34).

Modelde bulunan diğerk bir önemli alan da işlem alanı olarak adlandırılır. Bu alan dilin etkileşim uyarlamasında kendini merkez olarak kabul eder ve tanımlığa sahip olan dillerde (İngilizce, Almanca, İspanyolca gibi) tanımlık sistemini kendine konu edinir. Ehlich tanımlık sistemi bulunan ve bulunmayan diller üzerinde incelemeler yapar ve bu iki gruptaki diller arasında denklik sağlamanın neredeyse imkansız olduğu sonucuna varır. Çünkü tanımlık sistemi bulunmayan dillerde, bulunanlara kıyasla, çok daha farklı bir yapısal dağılım vardır. Fakat bütün bu yapısal farklılıklara rağmen tanımlık sistemi bulunan ve bulunmayan bazı dillerin aynı dil ailesine mensup olduğu da aşikârdır. Bunun nedeni de, Rusça ve Latincenin tanımlık sistemi bulunmayan dillerden olmasına rağmen tanımlık sistemi bulunan Almanca veya Yunanca ile iletişimsel olarak aynı kullanıma sahip olmalarıdır .

Tablo 6: Bühler ve Ehlich’ in Alanlar ve Yöntemler Modeli

ALAN	YÖNTEM	DİLSEL ARAÇ
Belirtici alan Anlatımsal alan	Anlatıcı/ belirtici yöntem	Jest ve mimikle anlatım Nüans ve tonlama İkileme ve pekiştirme Küçültme biçimleri

Gösterimsel alanı	Gösteren/ gösterici yöntem	Kişi gösterimi (ben, sen, o,...) Yer gösterimi (burada, orada,...) Zaman gösterimi (şimdi, sonra,...) Kişi sonekleri,
Sembol alanı	Niteleyici / tanımlayıcı yöntem	İsim Sıfat Kök-eylem (git-, söyle,...)
Yönetimsel alan	Yönetici/ inceleyici yöntem	Ünlemler Emir kipi sonekleri Seslenme durumu son ekleri
İşlem alanı	İşlem yöntemi	Yinelemeler Tanımlayıcılar Bağlaçlar İlgi zamirleri İsmin hal ekleri

Kaynak: 2007:1,34

Ortak bir dilsel kullanım veya etkileşim için jest ve mimik kullanımı gibi vücut diliyle ilgili iletişim araçlarının yanında dil benzeşmesi veya ayrışması, ünlemler ve emir kipleri gibi sözlü dilsel araçlar da gereklidir. Bunun gibi sözlü araçları Ehlich yönetim alanı içerisinde ele alır ve bu dilsel araçlarla ilgili yapılan sınıflandırmalara (ünlemlerin sınıflandırılması gibi) karşı eleştirel bir tutum sergiler .

Köken olarak Wilhelm von Humbolt'un çalışmalarına dayanan belirtici alan ifadesi, burada çok özel bir sınıflandırmayı ihtiva eder. Avrupa dillerinde çok az gerçekleşen fakat Afrika dillerinde neredeyse söz dizimi kadar önemli olan, ikilemeler, pekiştirmeler gibi dilsel araçları kendine konu edinir. Belirtici yöntemin amacı ise konuşmacı ve dinleyicinin kendi aralarında ortak bir gerçeğe ulaşmalarını sağlamaktır .

6.5. Edimbilim ve Anlambilim İlişkisi

Edimbilim ve anlambilim kavramlarının sürekli yan yana anılmaları, edimbilimin yeni bir kuram olması ve kapsadığı alanın tam olarak sınırlandırılmaması gibi sebepler bu bilim dalının genelde anlambilim ile orantılanılarak tanımlanmasına yol açar. Ancak günümüzde edimbilimin oldukça farklı alanla birlikte kullanılması ve işlevlerinin daha kesin yöntemlerle saptanması, edimbilim ile anlambilim arasında kesin sınırların belirlenmesini zorunlu hale getirir. Peirce'in çalışmalarını temel alarak, birçok düşünür ve kuramcı anlambilim ile edim bilim arasındaki ayrımın nasıl tanımlanabileceği konusunda çeşitli fikirler ortaya atarlar. Bu fikirlerden bazıları aşağıdaki tabloda şu şekilde özetlenmektedir:

Tablo 7: Anlambilim ve Edimbilim

ANLAMBİLİM	EDİMBİLİM
Dilin düz anlamıyla ve edinçle ilgilenir.	Dilin kullanımıyla ilgilenir.
Anlamın geleneksel yanıyla ilgilenir	Anlamın geleneksel olmayan yanı ile ilgilenir.
Dile yönelik kurallarla ilgilidir.	Dile yönelik eylemler, ilkeler, kural ve stratejilerle ilgilidir.
Doğruluk koşullu anlamla uğraşır.	Doğruluk koşullu olmayan anlamla uğraşır.
Dar anlamla uğraşır.	Geniş anlamla uğraşır.
Cümle anlamıyla ilgilenir.	Sözce anlamıyla ilgilenir.
Bağlamdan bağımsız olan anlamla ilgilenir.	Bağlama bağımlı olan anlamla ilgilenir.

Kaynak: Kocaman,1996:26

Yukarıdaki tabloda verilen anlambilim-edimbilim ayrımına yönelik bilgilerin her biri farklı kuramcılar tarafından ortaya atılmıştır. Bu fikirlerin her ne kadar kişiden kişiye değişmekte olduğu gözlemlense de varılan ortak nokta, edimbilim ile anlambilimin birbirlerine bağımlı olarak değerlendirilmesinin her ikisinin de alanının kısıtlanması ya da daraltılması düşüncesi ile doğru orantılı olduğudur.

SONUÇ

Dilbilim kavramının bilimsel bir nitelik kazanması 19. Yüzyıla tekabül etmektedir. Avrupa’da Sanskritçenin incelenmesi ve Avrupa dillerinin dilbilgisi yapıları ile Sanskritçe arasında çok önemli benzerliklerin saptanması sonucu Hint Avrupa dilleri sınıflandırılır. Bu durum Alman dilbilimi çevresinde de çok büyük bir önemle takip edilir. Nitekim Franz Bopp’ un Ermenice, Got Dili ve Almanca gibi birtakım dillerin dilbilgisel yapılarını Sanskritçe ile karşılaştırması sonucu karşılaştırmalı dilbilgisi yöntemini ortaya atması bu dönemde gerçekleşir. Ayrıca Grimm Kardeşler’ in Almanca’nın dilbilgisel yapısı üzerine incelemeleri ve leksikal köken üzerine yaptığı çalışmaları ve bu çalışmaların en büyük ürünü olan Deutsche Wörterbuch- Almanca sözlüğü hazırlamaya başlamaları da bu döneme rastlamaktadır.

Türkiye’de 19. yüzyıl dilbilim açısından oldukça yavan bir süreçtir. Osmanlı Devleti’nin gerileme dönemine tekabül eden bu dönemde yaşanan ekonomik, sosyolojik ve politik sıkıntıların bilimsel çalışmaların önüne geçmesi ve aynı zamanda bu dönemde kullanılan dilin salt Türkçe olmaması, Arapça ve Farsçanın bilim ve kültür çerçevesine hakim olması gibi sorunları bunun nedenleri arasında sıralamak mümkündür. Bu bakımdan Almanca ve Türkçe üzerine yapılan çalışmalar arasında bir köprü oluşturmayı hedefleyen bu çalışmada, sadece sözlükbilim üzerine yapılan incelemeler üzerine birer ortak nokta bulunmuştur.

Bilindiği üzere, Türkçe Asya’nın büyük bir kısmını kapsayan Türk ülkesine ait bir dildir. Bu dilin bir kolu da Avrupa’ya kadar uzanır ve Avrupa’nın Asya’ya uzanan kolu şeklinde nitelendirilen Anadolu da da konuşulan bir dil haline gelir. Çağatayca’nın bozulmuş hali olan, Osmanlı Türkçesi adıyla şöhreti bulan ve Batı Türkçesi ismiyle doğu Türçesinden ayrılması münasip görülen dilimiz, Türkçenin bir koludur. Kullanıldığı yerlerin ve karşılaştığı toplumların etkisiyle kullanımında ve telaffuzunda bazı değişikliklere maruz kalır, Arapça, Farsça, Rumca ve İtalyanca gibi yabancı dillerden gelen kelimeler sonucunda, kendine özgü kelimelerden çok fazlasını terk eder. Ayrıca yine bu dillerden gelen şivelerin kullanılması sonucunda zaman içinde şivesinde de bir takım değişiklikler meydana gelir. Bütün bu değişiklikler neticesinde Türkçe, öz Türkçeden ayrılır. Ancak bütün bu farklılıklara rağmen Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesi arasındaki fark İtalyanca ve Latince ya da İspanyolca ile Fransızca arasında bulunan

fark kadar büyük değildir. Yani Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesini tamamıyla birbirlerinden ayırmak mümkün değildir. Bu yüzden bu iki Türkçe, Mısır Arapçası ile Magrib Arapçasında olduğu gibi aynı kökene sahiptirler ve bunun doğal sonucu olarak her ikisi de Türkçe adıyla anılır.

Doğu Türkçesi telaffuz ve ifade biçimleri bakımından biraz daha kabadır, bizim kullandığımız Batı Türkçesi ise daha zariftir. Fakat Doğu Türkçesi öz Türkçenin değerlerini korur, bizim Türkçemiz ise yanlış kullanımlar sonucu bu değerlerin birçoğundan yoksundur. Bütün bunların yanı sıra Arapça, Farsça gibi yabancı dillerden aldığı kelime ve söyleyişler bizim kullandığımız Türkçeyi çok daha kapsamlı bir dil haline getirir, ancak yine de Çağatayca kelime ve ifade yapıları açısından daha zengin bir dildir. Çağatayca öz Türkçeye ait birçok kelime bulundurur. Bu kelimelerin bir kısmı bilindik kelimeler, bir kısmı daha düne kadar toplumda ve edebiyat dünyasında kullanılan kelimelerdir; ayrıca bir bölümü Anadolu'da kullanılır, bir bölümü ise Osmanlı tarafından kullanılmayarak sadece Çağatayca'ya özgü kelimeler olarak kalır. Kullanılmayan bu kelimelerden birçoğunun yerine Arapça ve Farsçadan ya da kaynağı ve kullanımına ilişkin hiçbir bilginin var olmadığı bir dilden gelmiş kelime ya da kelimeler konulur. Bu kelimelerin yabancı kökenli, Çağatayca'daki karşılıklarının ise Türkçe kökenli olduğu kesin olarak bilindiği için bu kelimelerin Çağatayca diye nitelendirilmesi yanlıştır, bu kelimeler öz Türkçeye aittir. Kısaca doğu Türkçesinde bizim hiç anlamadığımız kelimeler bulunur ve buna karşılık bize yabancı dillerden gelen kelimeler de Doğu Türkçesi için anlaşılır değildir.

Hasan Eren'in 'Türk Dili'nin Etimolojik Sözlüğü' adlı sözlük çalışmasında Türkçenin bütün bu sorunlarına değinir ve bu sorunlara bulunacak tek çözüm yolunun geniş kapsamlı bir sözlük hazırlamak olduğunu ifade eder. Grimm Kardeşler ise yaptıkları sözlük çalışmasında ulusal dilin sözcük varlığını daha eski lehçelerdeki kullanımlarıyla birlikte karşılaştırmalı olarak ele alır. Kapsam olarak tabî ki K ye oranla çok daha büyük bir çalışma olan 'Almanca Sözlük' milli bilinci uyandırma ve dili canlandırma gibi amaçlar doğrultusunda hazırlanır. Bu bağlamda Almancaya sonradan giren yabancı sözcüklere yer verilmez.

19. yy ve 20. Yy arasında geçiş dönemi olarak sayılabilecek Herman Paul' ün çalışmaları üzerine yer verdiğimiz bölümde bu düşünürün dilbilgisi çalışmaları üzerinde

durulmuştur. Paul'n çalışmalarında her ne kadar 19. Yüzyıla damgasını vuran karşılaştırmalı dilbilimin izlerine rastlamak mümkün olsa da Saussure'ün çalışmalarının temeli olarak değerlendirilebilecek görüşlerin de bu çalışmalarda yer aldığı gözlemlenebilir. Nitekim Paul, karşılaştırmalı dilbilim ile tarihsel dilbilim arasındaki ilişkiyi incelerken, bu her iki yöntemin de dilin şu andaki durumunu tam olarak saptamada yetersiz kalacağını, dilin anlık kullanımının eşzamanlı bir eylem olduğunu ve bu saptama eşliğinde değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer (bkz. Syf 36).

Türkiye'de cumhuriyetin ilanı, harf devrimi gibi çalışmaların ardından yeni Türkçe üzerine çalışılmaya gidilmesi de hemen hemen bu döneme rastlar. Türkçenin yabancı dillerin dillerin etkisinden kurtarılmaya çalışılması ve bu bağlamda yapılan sadeleştirme çalışmaları bu yeni Türkçeye farklı bir ivme kazandırır ve en genel hatlarıyla, kendi içinde, kalıcı bir yapısal incelemeyi zorunlu kılar.

Bilindiği üzere Almanca ve Türkçe arasında yapı bakımından çok önemli farklılıklar vardır. H. Paul ve T. Banguoğlu'nun çalışmalarına genel hatlarıyla bakıldığında, yapılan çalışmaların yoğunlaştığı alanın bu farklılıklar doğrultusunda belirlendiği görülür. Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması ve bu yüzden birçok yapısal değişikliklerin kelimelere getirilen ekler yardımıyla elde edilmiş olması bu dilin kelime yapısının daha detaylı olarak ele alınmasını gerektirir. Almancada ise durum çok daha farklıdır. Bütün Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi bu dilde de söz dizimi en büyük anlam aracıdır. Bu yüzden bu dille ilgili yapılan çalışmalar kelime yapısından ziyade söz dizimi üzerine yoğunlaşır. Bu durumu en basit haliyle örneklendirmek gerekirse soru cümlelerine bakılması yeterli olacaktır. Nitekim Türkçede soru cümleleri kelime kök ya da gövdesine getirilen soru ekleri yardımıyla yapılırken, Almancada cümle dizilişinde yapılan değişiklikler yardımcı fiilin yer değiştirilmesi yoluyla elde edilir. Örneğin 'hasta mısın' şeklindeki bir soru cümlesine daha yakından bakıldığında, soru ifadesinin 'hasta' kelime köküne 'mı' soru ekinin getirilerek elde edildiği gözlemlenir. Aynı ifadenin Almanca da karşılığı ise 'bist du krank' şeklindedir. Kısaca yapılar aracılığıyla elde edilen temel anlamda belirleyici Türkçede kelime yapısı iken Almanca da söz dizimi olduğu sonucuna varılır. Paul ve Banguoğlu tarafından yapılan çalışmalardaki en önemli farklılıklardan birisi de Banguoğlu'nun genel hatlarıyla Türkçeyi yani dil kavramını ele

alması ve Paul'ün dilin kullanım aşamasında meydana gelen yapısal değişiklikler yani söz üzerinde durmasıdır.

20. yüzyıla gelindiğinde ise ortaya çıkan gelişmeler daha kapsamlı bir çalışmanın yapılmasını mümkün kılar. Bilindiği üzere bu dönemdeki dilbilimsel çalışmalar çağcıl dilbilimin etkisi altında süregelmiştir. Çağcıl dilbilimin kurucusu olarak kabul edilen Saussure'ün fikirleri hemen hemen her düşünürün çalışmalarında görmek mümkündür.

Bu çalışmada 20. Yüzyıl bağlamında öncelikle anlam konusuna değinilir. Anlamın ne olduğu, kelimede nasıl bir işleve sahip olduğu ya da cümle içinde kullanıldığında işlevinin ne gibi değişimlere uğradığı gibi temel sorular üzerinde durulur. Manfred Bierwisch ve Doğan Aksan'ın yaptığı çalışmalarda bu sorulara yanıtlar aranır.

Bu yüzyılda yapılan diğer bir çalışma alanı da bildirişim ile ilgilidir. *İletişim/bildirişim bildiri alışverişi aracılığıyla yapılan bir anlaşma veya haberleşme sistemi* şeklinde tanımlanır. Kelime ya da cümlelerin bildirişim aracı olarak kullanıldığında farklı yapılar kazanabileceği ya da çok daha farklı anlamlar altında incelenebileceği aşikardır. İşte bu yapı ve kullanımları inceleyen dalı ise edimbilim adı altında değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Aksan, Doğan, Her yönüyle Dil Ana çizgileriyle Dilbilim, 1.ve 3. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1998
- Aksan, Doğan, En Eski Türkçenin İzlerinde, Multilingual Yay., İstanbul, 2007
- Aksan, Doğan, Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Engin Yay., Ankara, 2009
- Aksan, Doğan, ‘Anlambilim Açısından Türkçenin Sözcük Varlığı’, Günümüz Dilbilim Çalışmaları, Multilingual Yay., İstanbul, 2003
- Altınörs, Atakan, 50 Soruda Dil Felsefesi, 7 Renk Basım Yayın ve Filmcilik, İstanbul, 2012
- Atalay, Besim, Divân-u Lûgâti’t-Türk, Metin (1939,1940, 1941, 1947 (dizin) ve 1985-1992)
- Aytaç, Gürsel, Edebiyat ve Kültür, Hece Yay., Ankara, 2005
- Aytaç, Gürsel, Yeni Alman Edebiyatı Tarihi, Akçay yay., Ankara,2005
- Austin, J.L.,How To Do Things With Words,Clerandon Press,Oxford,1962
- Banguoğlu, H. T., Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011
- Başkan, Özcan, Bildirişim - İnsan Dili ve Ötesi, Multilingual Yay., İstanbul, 2003
- Başkan, Özcan, Dilde Yaratıcılık, Multilingual Yay., İstanbul, 2006
- Başkan, Özcan, Lengüistik Metodu, Multilingual yayınları, İstanbul 2003
- Benfen, Theodor, Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland: J.G. Sottaschen Buchhandlung, München, 1869
- Benveniste, Emile, Genel Dilbilim Sorunları (Çev.: Erdim Öztokat), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994
- Bierwisch, Manfred, Strukturelle Semantik, In:Deutsch als Fremdsprache 2, Herausgeber Herder- Institut, Leipzig, 1969
- Bopp, Franz: Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen, Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1871
- Brekke, Herbert E., Einführung in die Geschichte der Sprachwissenschaft, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1985

- Bühler, Karl, Theory of Language (Translated by Donald Froser Goodwin), Benjamin B.V., Bonn, 1990
- Chomsky, Noam, Bilgi Sorunları ve Dil Managua Dersleri, (Çeviri: Veysel Kılıç), Bgst yayınları, İstanbul, 2009
- Chomsky, Noam, Dil ve Zihin, (Çeviri: Ahmet Kocaman), BilgeSu yayınları, Ankara, 2011
- Deutsche Literaturgeschichte Von den Anfaengen bis zur Gegenwart, Verlag J.B. Metzler, Stuttgart, 2008
- Ehlich, Konrad, Sprache und Sprachliches Handeln, 1.und 3. Band, Walter de Gruyter Verlag, Berlin, 2007
- Eren, Hasan, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Bizim Büro Basım Evi, Ankara, 1999
- Ergin, M., Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1984
- Eyupoğlu, İ. Zeki, Türkçe Kökler, Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989
- Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 2005
- Grimm, Jacob ve Grimm Wilhelm, Deutsches Wörterbuch, 5. Band, Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1873
- Herder, Johann Gottfried, 'Dilin Kökeni Üzerine', Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri: (Derleyen ve Çeviren: Gürsel Aytaç), Phoenix Yay., Ankara, 2011
- Heusinger, Siegfried, Die Lexik Der deutschen Gegenwartssprache, Wilhelm Fink Verlag, Paderborn, 2004
- Hoffmann, Ludger, Sprachwissenschaft, Walter de Gruyter, Berlin, 2010
- Huber, Emel, Dilbilime Giriş, Multilingual Yayıncılık: 2008, İstanbul
- Humboldt, Wilhelm von, 'Dil Yapılarının Çeşitliliği ve Bunun İnsan Neslinin Zihinsel Gelişimine Etkisi', Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri (Derleyen ve Çeviren: Gürsel Aytaç), Phoenix yayınları, Ankara, 2011
- Huneke, H. W. ve Steinig, W., Deutsch als Fremdsprache, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2010
- Koszyk, Kurt & Karl, H. Pruys, Wörterbuch zur Publizistik, München, 1969
- König, Werner, dtv-Atlas Deutsche Sprache, 15. Aufl., Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2005, s11
- Lapoujade, David, William James Ampirizm ve Pragmatizm (Çev.: Nusret Polat), Bağlam Yay., İstanbul, 2009

- Özkaynak,Ebru,Deutsche Grammatik: Almanca Dilbilgisi Klavuzu, Beşir Kitabevi, İstanbul,2015
- Paul, Hermann, Prinzipien der Sprachgeschichte, Verlag von Max Niemeyer, Halle, 1886
- Paul, Hermann, Deutsche Grammatik, Band 3, Verlag von Max Niemeyer, Halle, 1919
- Palmer, F. R., Semantik (Çev. Ramazan Ertürk), Z Avrasya Yayıncılık, Ankara, 2001
- Pragmatizm Pratik Bir Felsefe Seçme Yazılar, Peirce, James, Dewey (Derleyen ve Çeviren: Sara Çelik), Doruk Yay., İstanbul, 2008
- Redder, A., Schulstunden 1. Transkripte, Tübingen 1982
- Sapir,Edward,Language:An Introduction To The Study Of Speech,Harcourt,Brace and Company, New York,1921
- Saussure, F. D. Ve Diğerleri, 20. Yüzyıl dilbilimi (Çeviri: Berke Vardar) Multilingual yayınları, İstanbul, 1999
- Saussure, F. D., Genel dilbilim dersleri:(Çeviri: Berke Vardar), Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001
- Toklu, Osman, Dilbilime Giriş, Akçağ Yay., Ankara, 2007
- Tracy, Rosamary, wie Kinder Sprachen Lernen, Francke Verlag, Tübingen, 2008
- Üçok, Necip, Genel Dilbilim (Lengüistik), Multilingual, İstanbul, 2004
- Üçok, Necip, Genel Fonetik (Lengüistik), Multilingual, İstanbul, 2007
- Vardar, Berke, Dilbilim Yazıları, Multilingual Yay., İstanbul, 2001
- Vater, Heinz, Referenz-Linguistik, Wilhelm Fink Verlag, München, 2005

Sürekli Yayınlar

Bozşahin, C. ve Zeyrek, D., ‘Dilbilgisi, Bilişim ve Bilişsel Bilim’, Dilbilim Araştırmaları Dergisi 2000, Simurg Yay., İstanbul, 2000, s45

Enginarlar, Hüsni, ‘Dilbilim ve Dil Öğretimi’, Dilbilim Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar Dergisi, Dil Derneği Yayınları, Ankara, 2006, s152

Kocaman, Ahmet, Edimbilim Üzerine, Dilbilim Araştırmaları, Bizim Büro, Ankara 1996, s11-36

Kocaman, Ahmet, ‘Söylem Çalışmaları ve Türkçe Öğretimi’, Doğan Aksan Armağanı, DTCF Yay., Ankara, 1998, s366

Ülkü, Vural, ‘Almanya’da Sözlükçülük ve Sözlükler’, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, D.E.D. Yay., İstanbul, 2011, s259-279

Diğer Yayınlar

<http://anadilim.org>

ÖZGEÇMİŞ

Tokat doğumlu Hatice Pekdaş ilk ve orta öğretimini Tokat'ta tamamlamıştır. 2010 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olmuştur. Milli Eğitime bağlı çeşitli okullarda görev yapmıştır.

